

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEKSTİL SEKTÖRÜNDE KADINLARIN ÇALIŞMA
YAŞAMI: İSTANBUL SULTANGAZİ'DE BİR
ALAN ARAŞTIRMASI**

**Cansu YALÇIN
2501170073**

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Şenol KURT**

İSTANBUL – 2022

ÖZ

**TEKSTİL SEKTÖRÜNDE KADINLARIN ÇALIŞMA YAŞAMI:
İSTANBUL SULTANGAZİ’DE BİR ALAN ARAŞTIRMASI**

Cansu YALÇIN

Küreselleşme sürecinin hızla bütün alanlara nüfuz etmesi iş yaşamında köklü dönüşümlere neden olmuştur. Sürecin en önemli yansımaları ekonomik alanda kendini göstermiştir. Üretimde yaşanan küreselleşme ile üretim sınırlar ötesine taşınma imkânı bulmuş, bu durum emek yoğun üretimin işçi ücretlerinin düşük olduğu bölgelere kaydırılmasına olanak sağlamıştır. Gelişen yeni uluslararası iş bölümü ile gelişmekte olan ülkeler için yedek işgücü ordusu itaatkâr, pratik, düşük ücrete boyun eğen ve ücretli bir işte çalışmak için evlerinde hazır bekleyen kadınlar tarafından oluşturulmuştur.

Bu bağlamda kadın istihdamının yaygın olarak tercih edildiği tekstil ve konfeksiyon sektörü önem kazanmaktadır. Çalışma, İstanbul’un Sultangazi ilçesinde tekstil sektörünün hazır giyim üretiminde yer alan kadınların çalışma yaşamına ilişkin deneyimlerini ortaya koymaktadır. Alan araştırması ile kadınların iş yaşamına yönelik sorunları, iş ilişkileri ve iş süreci kadın çalışanların penceresinden bakılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Yeni Uluslararası İş bölümü, Üretimde Küreselleşme, Kadın Emeği, Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü.

ABSTRACT

WOMEN WORKING LIFE IN TEXTILE SECTOR: A FIELD SURVEY IN ISTANBUL SULTANGAZI

Cansu YALÇIN

The rapid spread of globalization process to all areas has caused radical transformations in working life. The most important influence of the process has shown itself in the economic area. With the globalization of production it has been possible to move the production beyond the borders. This situation has caused labor intensive production to move the regions where labor wages are low. For developing countries with the development of new international division of labor the reserve army has created by women waiting ready at home to work in a paid job who are obedient, practical, willing to work for low wages.

In the context, the textile and garment industry, where women employment is widely preferred has been important. This study reveals the working life experiences of women employment who involved in the garment production of the textile sector in the Sultangazi district of Istanbul. With the field survey, the problems of women working life, working relations and working process were examined from the perspective of women employees.

Key Words: Globalization, The New International Division of Labor, Global Production, Women Labor, Garment and Textile Sector, Women Employeee.

ÖNSÖZ

Dünyada yaşanan köklü değişimlerle kadınlar, hızlıca iş yaşamına dahil olurken, ucuz işgücüne duyulan ihtiyaç geliştirmekte olan ülkelerde kadınların genellikle emek yoğun sektörlerde istihdam edilmesine neden olmuştur. Kadınların ücretli işe girişlerinde bir anahtar olarak kullanılan emek yoğun sektörler küresel düzende rekabeti sağlamada kadın işgücünden büyük ölçüde faydalanmışlardır.

Emek yoğun sektörlerin başını çeken konfeksiyon sektörü her ne kadar artan kadın emek arzını büyük ölçüde karşılıyor olsa da kadınlar, günün yarından fazlasını küçük ve gürültülü atölyelerde oldukça kötü koşullar altında çalışarak geçirmektedirler. Genellikle kayıt dışı çalıştırılan kadınlar ile ilgili resmi kaynaklarda tamamen doğru bilgilere ulaşmak oldukça zordur. Bu bağlamda alan araştırmaları sektörde çalışma yaşamının anlamlandırılması açısından büyük önem taşımaktadır.

Yapılan çalışmada yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ile Sultangazi sınırları içinde hazır giyim üretimi yapan konfeksiyon atölyelerinde çalışmakta olan 31 kadın işçi ve 1990'lı yıllarda sektörde istihdam edilen ve bir süre sonra işgücü piyasasından çekilen 1 kadın işçiyle görüşme yapılmıştır.

Her zaman olduğu gibi bu zorlu süreçte de benden desteğini hiç esirgemeyen, bana güvenini her fırsatta vurgulayan Canım Anneme ve Babama, benimle gülüp benimle ağlayan derdimi dert edinen, öz kardeşimden hiçbir farkı olmayan, ve şimdilerde dünyanın en güzel annesi olacak olan Büşra Çakmak'a; her durumda bana inanan ve beni destekleyen can dostum Elif Bozkurt'a, bunaldığım zamanlarda sıkıntılara katlanan Ece Durmuş ve Elmas Aslan'a, uzakta olsa dahi hep yanımda desteğini hissettiğim, özellikle İngilizce çevirilerde bana hep yardım eden Faruk Bekçi'ye, kütüphanede bunaldığım zamanlarda beni güzel sohbetleriyle motive eden, yazdıklarımı gözlerinde parıltılarla okuyan, ablam gibi gördüğüm canım arkadaşlarım Sevda Kesgin ve Betül Algın'a, çay sohbetleriyle çalışmayı en iyi şekilde yapabileceğim hususunda beni yüreklendiren canım Betül Yavuz'a, "yaz, bitir artık şu tezi kızım.", diyerek beni hep okumaya sevk eden, babam kadar sevdiğim Nurettin

Çetin'e, her türlü desteği veren, canım kardeşim Seda Yalçın'a, teyzelerime ve halalarıma sonsuz teşekkürler.

Ayrıca çalışmam hususunda bana desteklerini sunan, yol gösteren ve tezimi zenginleştirerek çalışmama büyük emek veren kıymetli hocam Prof. Dr. Zeki Parlak'a ve yöntem hususunda işlerimi kolaylaştıran, yazmaya farklı çerçeveden bakmamı sağlayan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Şenol Kurt'a sonsuz teşekkürler.

Cansu YALÇIN – İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
TABLolar LİSTESİ.....	viii
EK-1: DEMOGRAFİK VERİLER	vi
EK-2: MÜLAKAT SORU FORMU	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN İSTİHDAMINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN TEMEL DİNAMİKLERİ: KÜRESELLEŞME, MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER, İŞGÜCÜ PİYASASININ DÖNÜŞÜMÜ

1.1. Küreselmeye Yönelik Kavramsal Çerçeve.....	4
1.1.1. Küreselleşme Kavramı ve Tanımı.....	4
1.2.Üretimin Küreselleşmesi.....	6
1.2.1. Dünya Ekonomisindeki Dönüşüm ve Üretimin Küreselleşmesi	8
1.2.2. Üretimin Küreselleşmesine Yönelik Teorik Yaklaşımlar	13
1.1.1.1. Yeni Uluslararası İş Bölümü	14
1.1.1.2. Küresel Değer Zincirleri	19
1.3. İşgücü Piyasasında Yaşanan Dönüşümler.....	25
1.3.1.Fordist - Taylorist Emek Sürecinden Esnekliğe	26

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TEKSTİL- KONFEKSİYON SEKTÖRÜ

2.1. 1980 Sonrası Dünyada Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü	35
2.2. Türkiye’de Konfeksiyon Sektörünün Gelişimi	41
2.2.1. Türkiye’de 1980 Sonrası Küresel Ekonomiye Entegrasyon.....	42
2.2.2. Türkiye’de Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün Yapısı	49
2.2.2.1. Fason İlişkiler Ağı	55
2.3. Türkiye’de Konfeksiyon Sektöründe Kadın İstihdamının Genel Özellikleri....	60
2.3.1. Küresel Pazarda ve Enformel Sektörde Kadın İstihdamı.....	60
2.3.2. Türkiye’de Tekstil Konfeksiyon Sektöründe Kadın İstihdamı	66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTANGAZİ’DE KONFEKSİYON SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM EDİLEN KADINLARIN ÇALIŞMA YAŞAMINA İLİŞKİN ALAN ARAŞTIRMASI

3.1. Araştırmanın Yöntemi.....	71
3.1.1. Alan Araştırması	71
3.1.2. Sultangazi’de Ön Araştırma Bulguları.....	71
3.1.3. Örneklem ve Veri Oluşturma Araçları	72
3.1.4. Alan Araştırması Sırasında Yaşanan Zorluklar.....	72
3.1.5. Verilerin Deşifresi.....	73
3.1.6. Araştırma Etiği	73
3.2. Araştırma Bulguları.....	74
3.2.1. Sultangazi’de Tekstil Konfeksiyon Sektörünün Genel Yapısına İlişkin Bulgular	74
3.2.2. Sultangazi’de Tekstil Konfeksiyon Sektöründe Çalışan Kadınlara İlişkin Demografik Bulgular	76
3.2.3. Kadınların Sektörde Çalışmayı Tercih Etme Nedenlerine İlişkin Bulgular	76
3.2.4. Ücretlere İlişkin Bulgular	80
3.2.5. Çalışma Saatlerine ilişkin Bulgular	83
3.2.6. İşyerlerinin Fiziki Özelliklerine İlişkin Bulgular	85
3.3. Kadınların Çalışma Koşullarına İlişkin Bulgular.....	90
3.3.1. İş Yoğunluğuna İlişkin Bulgular.....	90

3.3.2. Fiziksel ve Psikolojik Şiddete İlişkin Bulgular.....	91
3.3.3. İş Yaşamının Sağlık Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular	93
3.3.4. Çalışan Kadınların Kariyer Deneyimine İlişkin Bulgular.....	95
3.3.5. Sosyal Güvence ve Sosyal Haklara İlişkin Bulgular	98
3.3.6. Ayrımcılığa İlişkin Bulgular.....	100
3.3.7. İş-Yaşam Dengesine İlişkin Bulgular	105
3.3.8. Covid-19 Sürecinin İş Yaşamındaki Etkilerine İlişkin Bulgular	106
3.3.9. İşyerinde Örgütlenme Deneyimlerine İlişkin Bulgular	108
3.3.10. Kadın Çalışanların İşyerindeki Tutumlarına İlişkin Bulgular.....	109

SONUÇ	114
--------------------	------------

KAYNAKÇA	118
-----------------------	------------

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1.: 1980-2000 Yılları Arasında Dünya Tekstil Sektörü İhracatı.....	38
Tablo 1.2.: Dünyada En Önemli Tekstil İhracatçısı Ülkeler ve İhracat Verileri.....	40
Tablo 2.1.: Hazır Giyim Sektöründe İhracat Verileri.....	53

GİRİŞ

Bugün teknolojinin ulaştığı nokta ile dünyanın en ücra köylerinde yaşanan bir olay, bambaşka ülkelerdeki vatandaşları etkilemektedir. Neredeyse bütün toplumların bağlarının kuvvetlendiği küresel sistem içinde insan, sisteme uyum sağlarken aynı zamanda sistemin yapıtaşlarını da oluşturmaktadır. Sürecin en belirgin özelliği; toplumsal yaşam, kültürel normlar, siyasî hayat, ekonomik yaşam ve iş yaşamında yavaş yavaş kendini gösteren tek tipleşme eğilimi olmuştur.

Artan etkileşim ve iletişimde yaşanan gelişmeler, dünyanın herhangi bir bölgesinde yaşanan olayın dünya geneline kolayca yayılmasına neden olmaktadır. 2019 yılında Çin'de ortaya çıkan bir salgının çok kısa sürede bütün dünyadaki dengeleri alt üst edecek bir pandemiye dönüşmesi bunun en yakın ve somut örneklerindendir.

Gelişmeler, toplumun bütün alanlarında etkisini gösterse de çalışmayı en fazla ilgilendiren olgu, daha çok ekonomik yaşamda yaşanan dönüşümler olmuştur. Küreselleşen ve bütünleşen ekonomi ve dolayısıyla ticaretteki küreselleşme, imalat sanayiinde dönüşümlere neden olurken, gelişmiş ülkeler özellikle üretimlerinin emek yoğun kısımlarını emeğin bol ve ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırarak işin en fazla el emeği gerektiren, katma değeri düşük kısımlarının bu ülke vatandaşları tarafından üretilmesini sağlamıştır. Sektörlerin başka ülkelere transferinde birçok faktör etken olurken (hammaddeye yakınlık, ulaşım da kolaylık, vergilerin düşüklüğü vs.) temel faktör düşük işçi ücretleri olmuştur.

Yaklaşık altmış yıldır süregiden süreç, böylece ekonomik dengelerde değişime neden olurken, kadınların çalışma yaşamını derinden etkilemiştir. Gelişmekte olan ülkelerde emek yoğun üretimde yaşanan artış özellikle kadınların desteğiyle sağlanmıştır. Kırdan kente göçün de yaşandığı bu yıllar, kent hayatını idame ettirmede işçi ücretlerinin yetersiz kalması hasebiyle kadınların kitleler halinde işgücüne dahil olmasına yol açmıştır. İş yaşamına dahil olan kadınların maddî özgürlüğü elde etmeleri sürecin olumlu bir özelliği olarak literatüre yansırken; özellikle gelişmekte olan ülkelerde uzun çalışma saatleri boyunca kadınların genellikle sürekli tekrar eden, sabır ve özen gerektiren ince işlerde istihdam edilerek çoğu zaman

asgari ücretin altında ücretlerle yaşamlarının uykudan geriye kalan kısmının neredeyse tamamını kiralamaları kadınların iş yaşamına dahil edilmesiyle köleleştirildikleri yönündeki eleştirilere zemin oluşturmuştur.

Tüm bu gelişmeler ışığında, özellikle 1980'den sonra Türkiye'nin küresel ekonomiye eklemlenmesi ve ihracata yönelik politikalar benimsemesiyle tekstil konfeksiyon sektöründe devasa gelişimler yaşanmıştır. Emek-yoğun üretime dayalı sektör, özellikle esnek üretim örgütlenmesiyle de birleşerek, güvencesiz, düşük ücretli, vasıfsız, uzun çalışma saatlerine ve yoğun işgücü temposuna ayak uyduran, itaatkâr ve uysal işgücü için istihdam kaynağı olmuştur. Sistemin gerektirdiği işgücüne en uygun profili oluşturan kadınlar ise sektörde üretim arzının asıl kaynağını oluşturmuşlardır.

Süreçteki değişimin en ağır bedelini kadınlar ödemiş (Eraydın ve Erendil,1999: 169), kadınların hızla ve yoğun bir şekilde ücretli bir işe girişleriyle “Dublin’den Dhaka’ya, Bangkok’tan Bradford’a”, kadınların ürettiği ucuz emek üzerinden süper kârlar elde edilmiştir. İstihdam edilen kadınların sayısı birçok gelişmekte olan ülkede neredeyse ikiye katlanmıştır (Horgan,2002: 5).

Köylerden kentlere doğru yaşanan nüfus akışı ile birlikte tekstil ve konfeksiyon sektöründe ucuz, genç ve kadın “yedek işgücü havuzu” oluşmuştur. Sermaye ihtiyaçlarının ve kuruluş giderlerinin oldukça düşük olması ve nitelikli işgücüne duyulan ihtiyacın olmaması, tekstil ve konfeksiyon sektörünü köylü kadınlar ve çocuklar için ekonomik işgücüne eklemlenmenin giriş kapısı haline getirmiştir. Sektörde yüksek kârı sağlamak, emek yoğun üretim için en yüksek maliyeti oluşturan işçi ücretlerinin düşürülerek, çalışma saatlerinin yükseltilmesi ve sendikasız, güvencesiz işçileri kötü koşullarda çalıştırmak vasıtasıyla gerçekleşmiştir. İşgücünün tamamlayıcısı konumunda olan kadınlar, cinsiyetçi toplumsal yapının bir gereği olarak erkeklerden daha düşük ücretlerle çalışmayı kabul etmekte, bundan ötürü tekstil konfeksiyon sektöründe yoğun olarak tercih edilen işgücü haline gelmektedir (English,2003: 68). Sultangazi’deki somut durum bunun en canlı örneğini teşkil etmektedir.

Bu bağlamda araştırmanın Sultangazi ilçesinde yapılmasının temel nedeni, Türkiye'nin birçok yerinden çalışmak amacıyla İstanbul'a göçenler için Sultangazi'nin ortak birleşme noktası olmasıdır. Sultangazi'ye gelen mal varlıkları fazla olan köylüler sermaye koyarak, işi bilen birinden destek alıp atölyeler kurmuş, buna sahip olmayanlar ise geçimlerini sağlamak için en kolay kabul gördükleri ve kendilerine en yakın olan konfeksiyon atölyelerine giriş yaparak ücretli işlerde çalışmaya başlamışlardır.¹ Bu durum bölgede tekstil sektörünün gelişmesini hızlandırmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, dünyadaki gelişmeleri anlamlandırmanın bir yolu olarak küreselleşmenin ne olduğuna ilişkin genel hatlar çizilmiş, çalışmayla doğrudan ilintili olan ekonomik küreselleşme açıklanarak, dünyada işgücü piyasasında yaşanan dönüşümler ortaya koyulmuştur.

İkinci bölümde ise tekstil ve konfeksiyon sektörünün dünyadaki ve Türkiye'deki gelişim ve dönüşümler ekseninde yapısal konumu incelenmiş, yaşanan gelişmelerin kadın istihdamında yarattığı değişiklikler analiz edilmiştir.

Üçüncü bölüm, bir alan araştırması olup, tüm bu gelişmeler ışığında İstanbul, Sultangazi'de bulunan, tekstil sektörünün hazır giyim atölyelerinde üretim yapan kadınların çalışma yaşamına ilişkin deneyimleri ortaya konulmuş, iş ilişkileri irdelenmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniği kullanılarak yapılan çalışma, kadınların gözünden iş sürecine, iş yerinde yaşanan sorunlara ve iş ilişkilerine ışık tutmaktadır. Bu çalışmanın, resmi istatistiklerin yeterince güvenilir olmadığı ve kayıt dışı istihdamın yoğun olduğu sektörde, işçilerin deneyimlerini onların perspektifinden ele alması nedeniyle çalışma ortamını, koşullarını ve ilişkilerini anlamlandırmada büyük fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

¹ Özellikle bölgede göçenlerin ev sahibi olmak üzere aşırı borçlanmasından kaynaklı ailenin bütün fertleri (ilkokulu bitiren bütün çocuklar) babalarının ellerinden tutup "eti senin, kemiği benim" diyerek atölyelere bırakması, sektörde işverenlerin aile babası görevini sürdürmesine neden olurken, işçilerin sömürünün en şiddetli biçimiyle karşılaşmasına da ortam hazırlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KADIN İSTİHDAMINDAKİ DÖNÜŞÜMÜN TEMEL DİNAMİKLERİ: KÜRESELLEŞME, MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELER, İŞGÜCÜ PİYASASININ DÖNÜŞÜMÜ

1.1.Küreselleşmeye Yönelik Kavramsal Çerçeve

1973'teki Petrol Krizi'nden sonra ortaya çıkan işsizlik, yüksek enflasyon, artan yoksulluk ve durgunluğun hakîm olduğu karanlık dönemin yarattığı çıkmazdan kurtuluşun anahtarı olarak görülen, McLuhan (1962) tarafından “küresel köy” kavramıyla tasvir edilen küreselleşme süreci günümüz dünyasının ekonomik, siyasal ve toplumsal her alanda hakîm bir söylemi haline gelmiştir.

Küreselleşme kavramı uzun zamandan beri devam eden bir sürece işaret etmektedir. Süreç, yapılan çalışmalara göre (Hirst ve Thompson,1998; Arrighi,2010; Öymen,2000; Rodrik,2011); 1914 ve öncesi, 70'li yıllara kadar olan dönem ve 70'li yıllardan şu anda içinde yaşadığımız dönemi kapsayan süreç olarak üç farklı dönemi karakterize etmektedir. Tarihsel başlangıcını 1914'ten önceki uzun yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Fakat çalışmada sözü edilen “küreselleşme” kavramından kasıt 2. Küreselleşme Dönemi olarak literatüre geçen iletişim ve ulaşım teknolojisinde yaşanan gelişmelere paralel olarak liberalleşme eğilimlerinin artıp toplumsal ilişkilerin yoğunlaştığı, Wallerstain(1979) tarafından geliştirilen dünya sistemleri teorisi kapsamında dünyanın gelişmiş ekonomileriyle gelişmekte olan ekonomileri arasındaki ilişkilerin farklı bir niteliğe dönüştürüldüğü 1970 sonrası iktisat yazınına ilişkindir. Dünya genelinde yaşayan insanların birbiriyle olan iletişimlerinin hızı ve boyutunu artıran enformasyon ve iletişim teknolojisinde meydana gelen gelişmeler küreselleşmenin en önemli unsuru olmuştur (Gidens,2005: 52). Küreselleşmenin en önemli itici gücü literatürde “iletişim devrimi” olarak da adlandırılan teknolojik gelişmelerdir (Bayar,2008: 29).

Bahsi geçen yeni küresel sistemde rekabet, sihirli bir değnek işlevi görürken kârı maksimize etmek için maliyetleri en aza indirmek firmalar için temel amaç haline gelmiştir. Bu süreçle işçinin çalışma yaşamı ve koşulları değiştirilmiş, geleneksel sistemleri değişen koşullara uyumlu hale getirecek politikalar geliştirilmiştir (Erdut,2002: 1)

Her ne kadar küreselleşme ülkeler arasındaki gelir düzeyi farklılıklarını azaltan, demokrasiyi dünya geneline yayarak evrenselleştirilen ve böylece kurumları ve yönetim şekillerini birbirine yaklaştıran farklı kültürlerle sahip kişilerin arasındaki etkileşimi artırarak kültürel zenginliği çeşitlendiren iyi nitelikli bir süreç olarak görülse de (Milanoviç,2003: 667), işsizlik oranlarının arttığı, çocuk işçi sayısının yükseldiği, yerel kültürlerin ve kültürel homojenliğin yok olduğu ve zayıfların daha fazla sömürüldüğü kötü nitelikli bir süreci karakterize etmektedir (Aktan ve Vural,2006: 2). Küreselleşmenin motoru olarak kadın işçileri gören Horgan(2002: 4-5), kapitalizmin küresel gelişiminin kadınların artan oranda istihdamı üzerine kurulduğunu iddia etmektedir. Sermayedarlara sömürüye hazır ucuz emekleriyle süper kâr sağlayan kadın işçiler, Dublin'den Dhaka'ya Bangkok'tan Bradford'a kadar istihdamda kullanılmıştır. Asya Kaplanları ve İrlanda'da işgücü içindeki kadın sayısı 1980-2000 yılları arasında neredeyse iki kat artış göstermiştir.

1.1.1.Küreselleşme Kavramı ve Tanımı

Günlük konuşmalarda bile en sık kullanılan kavramlardan biri haline gelen küreselleşme ile belirtilen durum muğlaktır. Kavram, bazı durumlarda dünya toplumlarının birbirine benzeme süreçlerini ve bunun neticesinde ortak bir kültürün oluşmasını ifade ederken, bazı durumlarda da toplumların, toplulukların ve hüviyetlerin kendi başlıklarını açıklaması ve tanımlaması sürecinde kullanılmaktadır (Keyman ve Sarıbay,1998: 9).

Toplumsal ilişkilerin yoğunlaşma sürecini işaret eden küreselleşme olgusuyla günümüzde en uzak mekanlardaki gelişmelerin bütün dünyayı şekillendirdiği bir yapının içinde yer almaktayız (Giddens,1994: 62).

Dört yüzyıla yakındır kullanılan küreselleşme terimi günümüzdeki anlamıyla “küresellik”, “küreselleşme”, ve “küreselleşmek” şeklinde dünya genelinde ancak 1960’lardan sonra kullanılmaya başlanmıştır. 1959 yılında “The Economist” dergisinde İtalya’nın araba ihracatına yönelik küresel kotasının artırılmasına ilişkin raporda yer alan küreselleşme kavramı 1961’de Webster sözlüğünde yer almış ve “The Spectator” adlı dergide adından “sarsıcı bir kavram” olarak söz ettirmiştir (Waters,1995: 2).

Theodore Levitt tarafından seksenli yılların başında kullanılan terim, firmaların ürünlerinin pazarlanmasını dünya geneline yaydığı “tek dünya pazarı”nı ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Aynı dönemde Harvard, Columbia, Stanford gibi üniversitelerin işletme yönetimi bölümlerinde kullanılmaya başlanan terim bundan sonra akademisyenlerin makalelerinde yer almaya başlamıştır (Sönmez,2003: 17).

Literatürde uluslararası anlaşma, evrenselleşme, modernizasyon, liberalizasyon, Batılılaşma, karşılıklı bağımlılık gibi farklı kavramlarla ilişkilendirilen terim (Bayar,2008: 25), ulaşım ve iletişim maliyetlerinde yaşanan düşüşle birlikte beşerî engellerin mal, hizmet ve sermayenin dolaşımı üzerindeki otoritesini kaybetmesi sürecini ifade etmektedir. Ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerle birlikte maliyetlerin azalması uluslar arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi artmış, aralarındaki etkileşimi azaltacak sınırlar ortadan kaldırılmıştır (Stiglitz,2002: 21,35).

Çok boyutlu bir kavram olan ve tüm boyutlarının birbiriyle etkileşimi neticesinde ortaya çıkan küreselleşme ekonomik, siyasal, teknolojik, çevresel ve kültürel olmak üzere birçok boyuttan oluşmaktadır (Bayar, 2008; Kıvılcım, 2013; Aktel, 2001; Aykaç vd., 2009).

Keyman ve Sarıbay (1998: 39-40)’ın 1990’lı yıllarda geliştiğini öne sürdükleri kuram çok nedenlilik ve çok boyutluluk içinde hareket etmektedir. Tüm boyutları içeren fakat bütün boyutların gerisinde kalan bu sürecin temel niteliği zaman-mekân ilişkisi çerçevesinde meydana gelen köklü dönüşümlerdir. Bu bağlamda kavram dünya düzeyinde yoğunlaşan toplumsal ilişkilerle ortaya çıkan hem zamanın hem de mekânın yeniden tanımlanmasını gerekli kılan bir zaman – mekân sıkışmasını karakterize etmektedir. Bundan ötürü küreselleşme süreci

sadece büyük ölçekli sistemlerle (dünya ekonomisi, dünya siyaseti vb.) değil, toplumsal deneyimlerin bağlamlarındaki dönüşüm ve değişimle yakından ilişkilidir. İçinde çelişkileri barındıran, çatışma, kopuş ve tezatlıkla birlikte yeni sınıflandırma veya ayrışma mekanizmaları yaratan bir nitelik taşıyan bu süreç dışarıdaki ontolojik varlığı simgelemekten öteye içeriye yani günlük yaşamı dönüştürücü bir etkiye sahiptir. İçinde birçok çelişki barındıran fakat aynı zamanda dönüştürücü bir sürece işaret eden küreselleşme ile yerel, ulusal ve küresel ilişkiler ağı içerisinde gündeme gelen belirsizlik durumu tanımlanmaktadır (Keyman ve Sarıbay,1998: 39-40).

Amerikan Ulusal Savunma Üniversitesi'nin yaptığı tanıma göre küreselleşme; malların, hizmetlerin, paranın, teknolojinin, fikirlerin, enformasyonun, kültürün ve halkların hızlı ve artan şekilde sınır ötesindeki hareketlerinin yaygınlaşmasıdır (Öymen,2000: 26).

Jowitt'e göre; yeni dünya düzeninin bir diğer adı olan küreselleşmenin taşıdığı en derin anlam karmaşayı tarif etmektedir. Ona göre; küreselleşmeyle merkezi kontrol mekanizması ortadan kalkmış, dünya problemleri girift ve muğlak bir hale gelmiştir (Bauman, 1999: 68). Bu karmaşık yapının oluşturduğu sistem ise küreseli oluşturan birimler arasında çeşitli düzeylerde yoğun ilişkilerin bulunduğu ve bu ilişkilerin dünya çapında genişlediği bütünsel bir yapıya işaret etmektedir (Arıboğan,1996: 75).

Dünya çapında toplumsal ilişkilerin yoğunlaştığı ve uzakla yakının birbirini azami düzeyde etkileyerek şekillendirdiği bu süreç(Giddens,1994: 62), ekonomiler ve toplumları yeni teknolojiler ve yeni ekonomik ilişkiler vasıtasıyla sivil toplum, emek, ticari faaliyetler, uluslararası kuruluşlar ve yönetimle birlikte ulusal ve uluslararası politikaların birbirine sıkı sıkıya bağlanmasını mümkün kılmıştır(Gunter ve Hoeven,2004: 1).

1.2. Üretimin Küreselleşmesi

Ekonomide küreselleşmenin aşamalarından biri olarak kabul edilen ve küreselleşme sürecinin en önemli yapı taşlarından biri olan, çokuluslu şirketlerin lokomotif görevini üstlendiği üretimin küreselleşmesi süreciyle dünya üretiminin

büyük bir bölümü aynı anda birçok ülke topraklarında üretilmektedir (Seyidoğlu,2003: 142).

Üretimde küreselleşme basit bir ifadeyle ülke bazında faaliyet gösteren firmaların üretimlerini ülke sınırlarının dışına kaydırması durumunu ifade etmektedir. Bu bağlamda uluslararası pazarlara taşınan üretim faaliyetleri küresel firmalar aracılığıyla sınır ötesi sabit sermaye yatırımı, sınır ötesi iştirak, fason imalat anlaşmaları gibi değişik şekillerde yürütülmektedir. Bu firmalar üretim alanı olarak bütün dünyayı hedef almışlar ve üretim faaliyetlerini işgücü maliyeti, ara malı maliyeti, hammadde maliyeti ve dışsal maliyetler açısından daha avantajlı buldukları bölgelere kaydırmaktadırlar. Bu yöneltte işgücü maliyetlerinin ve dışsal maliyetlerin düşüklüğü büyük rol oynamaktadır. Küresel firmalar, işgücü verimliliğinin ücret artışlarının altına indiğı bölgelerden hemen ayrılmakta ve daha düşük maliyetlerle üretim yapacakları bölgelere yönelmektedirler. Ayrıca çevre koruma mevzuatlarının görece daha gevşek olduğı ölkelerde üretim yaparak rekabet avantajı sağlamayı hedeflemektedirler (Aktan,2013: 133).

Üretimin dünya ölçeğinde genişlemesi, doğrudan yabancı yatırımlarla yakın ilişkili çok faaliyetli firmalar olan Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ)'lerin farklı sınır ötesi ortaklıklar ve katma değer yaratan etkinlik kümelerine katılmasıyla gerçekleşmiştir. Bu şirketler uluslararası ticaret şirketlerinde olduğı gibi ulusal sınırları dışında sınır ötesi işlemler gerçekleştirirler. Yabancı üretim kuruluşlarına sahip olmaları veya bu kuruluşları kontrol etmeleri ÇUŞ'leri uluslararası ticaret şirketlerinden ayırmaktadır. İki veya daha fazla üretim biriminde faaliyet gösteren ve bu birimler arasındaki işlemleri sağlayan bu şirketlerin yerli firmalardan farkı ise üretim kurumlarından en az birinin ülke sınırları dışında yer alması ve pazarlarının çoğunlukla ulus aşırı olmasıdır (Dunning ve Lundan,2008: 79).

Ekonomik entegrasyon sürecini artıran en önemli aktörlerden biri olan ve çok sayıda ulusal nüfuz sahasında şubelere ve bağılı şirketlere sahip (Hirst ve Thompson,1996: 15) ve ekonomide küreselleşme hareketini yönlendiren ekonomik etmen olarak birden fazla ölkede mal üretimi ve pazar hizmetleri hazırlama işlerini üstlenen ÇUŞ'ler (Giddens,2005: 56), tüm dünya ticaretinin üçte ikisini finanse etmekte ve yeni teknolojiyi tüm dünyaya yaymayı kolaylaştırmaktadır. Tam manasıyla çağdaş dünya ekonomisinin taşıyıcısı görevindeki bu şirketler nitelikleri (Held vd.,1999: 282'den Akt;Giddens,2005: 56) ve ekonomik avantajları

doğrultusunda uygun yerlere yerleşip, ücretleri ve sosyal maliyetleri aşağı çekmek amacıyla maliyetleri vergi yükümlülükleri ve yerel hükümetlere yıkararak herhangi bir problemde gitme tehdidini ortaya atmaktadırlar (Hirst ve Thompson,1996: 15).

Dünya çapında örgütlenen bu şirketler, küresel ölçekte üretim zincirlerinin farklı süreçlerindeki kontrolünü üstlenmiş, üretim faktörlerinin ve farklı ülkelerin politikalarını kendi avantajları doğrultusunda bölgesel çeşitlilikten yararlanarak kaynaklarını ve faaliyetlerini dünya ölçeğinde genişletmişlerdir (Dicken,1998: 177; Jarblad,2003: 11;Aktan ve Vural,2006: 7).

Üretimde küreselleşme hareketi “dünya malı” kavramını ortaya çıkarmış, geçmişte malların üretim süreci en başından sonuna kadar aynı ülke sınırları içinde gerçekleşirken (Türkiye, Meksika, Malezya vs.), üretimin küreselleşmesiyle birlikte günümüzde malların üretim yeri dünya olmuştur. Bir malın milliyetini belirlemeyi imkânsız hale getiren bu sistemle imalat zincirleri küresel hale gelmiş, neredeyse bütün ürünlerin imalatı ve montajı birçok ülkeden temin edilen girdilerle gerçekleşmiştir (Lamy,2012: 5).

1.2.1. Dünya Ekonomisindeki Dönüşüm ve Üretimin Küreselleşmesi

Küreselleşme kavramı, radikal bir yaklaşımla mevcut ekonomik ilişkiler perspektifinde uluslararası ticaret ve yatırıma yönelik konjonktürel bir değişim olmaktan ziyade ortaya çıkan yeni ekonomik yapı olarak ele alınmalıdır (Hirst ve Thompson,1998: 32).

Gelişen yeni ekonomik yapı ile ülkeler arasındaki bağımlılık artarken; mal ve hizmetlerde sınır ötesi ticaret büyürken, işgücü akış seviyesi ve finansal akış seviyesi yükselmiştir (Fischer,2003: 3).

Ortaya çıkan süreç öylesine farklıydı ki gazeteciler, borsa bankerleri, Merkez Bankaları yöneticileri ve politikacılar kendilerini “*haritası çıkarılmamış bir denizde*”, bir sürü tuhaf gelişmenin ortasında bulmuşlardır (Yıldızoğlu,1996: 33).

Gelişen telekomünikasyon sistemleri, uluslararası iletişim olanaklarının artması, ulaşım maliyetlerinin düşmesi, uluslararası sermaye üzerindeki engellerin kaldırılması, şirketlerin maliyetlerini azaltmak amacıyla dış ülkeye kaynak satmaya ve dışarıdan kaynak tahsisi yapmaya başlaması gibi bir dizi değişimle ortaya çıkan küreselleşme sürecinde ekonomiler hızla birbirine entegre olmuştur (Ekin,1999: 50).

Bununla birlikte dünya üzerinde birçok ülkede sosyal, siyasal ve ekonomik yeniden yapılanma politikaları gündeme gelmiştir. “Global restructuring” olarak adlandırılan süreç, ülkelerin yerküre düzeyinde rekabet edilebilirliklerini artırabilmek için kendi ekonomik yapılarında meydana gelen değişimleri tasvir etmektedir (Kurtulmuş,1996: 16).

Mikroelektrik tabanlı teknolojilerin ve esnek üretim sistemlerinin geliştirildiği 70 sonrası dönemde yaşanan kriz gelişmiş ülkelerde üretkenlik ve kârlılığın düşmesiyle derinleşmiş, ekonomi ve sanayi üretimindeki büyüme hızı yavaşlamış, işsizlik ve enflasyon oranları artmıştır (Bilgin,2001: 56-57). Krizin yarattığı tıkanıklığı aşmak için üretimde yeni teknolojilerden faydalanarak yeniden yapılanma sürecine girilmiş, yeterli görülmediği alanlarda ise üretim yeniden örgütlenmiştir (Freeman ve Perez,1988;Lipietz,1986’dan Akt; Eraydın ve Erendil,1999: 3).

1970’lerin başında çöken Bretton Woods sistemi ile dolara endeksli sabit kurun yerini dalgalı kur rejimine bırakması ile ABD’nin dünya ekonomisi üzerindeki egemenliği sarsılmış (Fröbel,1983: 13), böylece döviz piyasaları küreselleşmiştir. 1973’te patlak veren petrol krizinin etkisiyle Dolar/Euro Dolar adı verilen bankalarda birikmiş fonlar pazar arayışına girmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelmiştir. Böylece sermayenin küreselleşmesini sağlayacak olan uluslararası bir borç piyasası oluşmuştur (Olgun,2006: 147).

Artan yoksulluğa ve ekonomik krize çözüm arayışlarıyla birlikte bu dönemdeki kalkınma anlayışı “Washington Mutabakatı” olarak adlandırılan, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gibi Washington merkezli kurumlar tarafından gelişmekte olan ülkelere dayatılan (Karakurt , 2011: 31) ve uluslararası finans kuruluşlarıyla yakın işbirliği içinde uygulanan istikrar ve strüktürel

uyum programlarıyla birlikte dışa açık ve piyasa odaklı neoliberal bir yöne doğru kayma yaşanmıştır (Şenses, 2009: 682) Williamson, tarafından 1989 yılında kullanılan “Washington Mutabakatı” on alanda neoliberal reformlar içermektedir. Mali disiplin, öncelikli kamu harcamaları, vergi reformu, faiz oranları, döviz kurunun rekabetçi hale gelmesi, ticaret politikası, doğrudan yabancı yatırımlar, özelleştirme, serbestleştirme ve mülkiyet hakları hususunda liberal düzenlemelerden meydana gelmekteydi. Tüm bu maddeler, “dengele”, “serbestleştir” ve “özelleştir” olmak üzere üç kelimeyle kısaca özetlene bilmektedir (Rodrik , 2011: 143;Williamson,1990).Dünya Bankası bu süreçte yoksulluk konusunu ötelemiş, neoliberal söylemler eşliğinde liberalizasyon, piyasalaştırma, özelleştirme, esnekleştirme ve kuralsızlaştırma politikalarını geliştirmekte olan ülkelere yayma amacı gütmüştür (Şenses , 2009: 682).

Bu durum geliştirmekte olan ülkelere imalat sektörünün yayılmasına neden olmuş, gelişmiş ülkelere yapılan sanayi ürünleri ihracatında belirgin bir artış yaşanmıştır (Jenkins,1992: 230). Süreçle birlikte özellikle imalat sektöründe faaliyette bulunan ÇUŞ'ler üretimlerinin yeni uluslararası iş bölümü bağlamında dikey olarak parçalayarak gerçekleştirmektedirler. Oluşan yeni iş bölümü ile hammadde ve tarım ürünlerinin yanında imalat ihracına da başlayan geliştirmekte olan ülkelerin sahip olduğu bol ve ucuz emek ÇUŞ'leri cezbetmiştir. ÇUŞ'ler, gelişmiş ülkelere ücretlerin ve sosyal maliyetlerin yüksekliği nedeniyle küresel düzeyde rekabet edebilirliğini artırmak için sanayi ve hizmet üretimlerini iletişim ve ulaşım maliyetlerindeki düşüşten faydalanarak parçalara ayırmış ve emeğin bol ve ucuz olduğu ülkelere doğru kaydirmiştir. Gelişen yeni yatırım türü, üretimin bir kısmının veya tamamının geliştirmekte olan ülkelere kaydırılması ya da bu ülkelerdeki işletmelerle taşeronluk ilişkisi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Aykaç vd.,2009: 41). Döviz ve sermaye kısıtlarının bu dönemde kaldırılması ve ulusal piyasaların uluslararası piyasalara eklemlenmesi (Seyidoğlu,2003: 142) ile tüketim ürünleri ve üretim teknikleri standart hale gelmiş, ekonomi homojenleşmiş, strüktürel olarak dönüşüme uğrayan işgücü piyasası ve işgücü arzı yeniden üretim sürecine girmiştir.

Bu süreçte küresel pazarlar için konfeksiyondan elektroniğe kadar birçok sektör için üretim mekânsal ve sosyal olarak yeniden düzenlenmiştir (Dedeoğlu,2008: 23). Özellikle 1960'lardan itibaren Güney Doğu ve Doğu Asya'da dış yatırımı ve büyük ölçekli üretimi çekmek amacıyla vergi muafiyetleri, ucuz ve

sendikasıı işgücü bolluğu ve yabancı şirketlere teşvikler sunan birçok serbest ihracat bölgeleri oluşturulmuştur (Dicken,2005; Dedeoğlu,2008). Gelişmiş ölkelerin küresel pazara entegrasyonu açısından doğrudan ilişkili olan bu bölgelerde işçiler çok yoğun çalışma saatleriyle oldukça düşük ücretlerle istihdam edilmektedir.

Bununla birlikte gelişmekte olan ölkelerin küresel üretime entegrasyonlarının birçok farklı yolu mevcuttur. Örn; Malezya'da üretimin küreselleşmesi genellikle toplu montaj fabrikalarının bulunduğu serbest ihracat bölgelerinde gerçekleştirilirken Hong Kong'da ter atölyeleri² koşullarında üretim yapılmaktadır (Dedeoğlu,2008). Bu ölkelerde genellikle üretim stratejileri ÇUŞ'ler tarafından oluşturulmaktadır. Uluslararasılaşma süreciyle birlikte adından sıkça söz ettiren ÇUŞ'ler değişen ekonomik koşullara uyum sağlamak amacıyla ölkeler açısından dünya ölçeğinde rekabet edilebilirliği artırmanın anahtarı olarak görölmüştür. Bu kuruluşlar avantajları doğrultusunda hiçbir ayrıma gitmeden ucuz emeğin ve bol kaynağın bulunduğu bölgelere yerleşmişler, böylelikle dünya pazarında rekabet fırsatı bulmuşlardır (Gedikli,2011: 98).

1980'lerin başından beri yabancı doğrudan yatırımların oranında ciddi derecede bir artış söz konusudur. 1945-73 döneminde dünya ekonomisini yönlendiren başlıca etken uluslararası ticaretin artışıyken 1980'lerin başından beri doğrudan yabancı yatırım oranlarındaki büyüme olmuştur (Hirst&Thompson,1998: 78).

Söz konusu yıllarda uluslararası yatırımların niteliği ve yönü değişime uğramış, önceki dönemlerde çoğunlukla portföy yatırımlarından oluşan uluslararası yatırımlar zamanla doğrudan yatırımlara evrilmiştir. Üretken sermayenin uluslararasılaşmasıyla ilişkili olan bu dönüşüm, firmaların kaynak kullanım ve üretim kararlarını ölk sınırları dışına çıkararak küresel düzeyde yatay veya dikey bütünleşme ile yayılmasıyla gerçekleşmiştir (Berksoy,1982: 142). Şirket birleşmeleri ve satın almalarında yaşanan oynamalar, gelişmekte olan ölkelerde doğrudan yabancı yatırımları kanallize etmiştir (Aykaç vd.,2009: 49).

² Gelişmiş ölkelerde 19.yy. ortalarında ortaya çıkan bu kavram, bir aracının parça başı kıyafet üretimi için taşeronluk yaptığı ve zor şartların hakim olduğu küçük atölyelerdeki "terleme sistemi"ne atıfta bulunmaktadır. ÇUŞ'lerin gelişmekte olan ölkelerdeki taşeronları aracılığıyla işletilen fabrikalar ter atölyeleri² kavramıyla uyuşmaktadır. Bu atölyelerde işçiler ücretlerin ve güvencenin işgücü piyasası standartlarının altında olduğu oldukça zor koşullar altında istihdam edilmektedir (Clark ve Powell,2013: 344).

Üretimde küreselleşme olgusunun az gelişmiş ülkelere yayılması ve ÇUŞ'lerin üretimlerini bu bölgelere kaydurmalarındaki temel etken ücretlerin göreceli olarak düşüklüğüdür (Berksoy,1982: 153). Gelişmiş ülkelerde emek-yoğun sektörlerin geliştirmekte olan ülkelere taşınmasıyla birlikte gelişmiş ülkelerde işsiz sayısı artarken geliştirmekte olan ülkeler, niteliksiz işgücüne olan talep artışı nedeniyle emek-yoğun malların üretiminde göreceli bir avantaj sağlamıştır (Aktan,2002: 25, 22,53; Dash,1998: 52).

Her ne kadar emek-yoğun mal üretiminde avantaj sağlansa da bu dönem piyasa ve işgücü arasındaki gerilimin derinleşmesine neden olmuştur (Rodrik,1997: 16). 1980 sonrası yeni uluslararası iş bölümünün gelişmesiyle birlikte gelişmiş ülkelerde kadın işçiler imalat sanayiindeki işlerini kaybetmiş ve daha çok hizmet sektöründe istihdam edilmeye başlamışlardır. Gelişmiş ülkelerdeki imalat sektörünün geliştirmekte olan ülkelere kayışıyla birlikte ise geliştirmekte olan ülkelerdeki kadınlar ağırlıklı olarak imalat sektöründe istihdam edilmeye başlamıştır (Ecevit,1998: 124).

Küresel üretim ölçeğinin genişlemesi ve doğrudan yabancı yatırımlar enformel üretim organizasyonlarıyla desteklenmiştir. Üretim ve çalışma ilişkileri bağlamında yasal düzenlemelerin kapsamına girmeyen sektörleri ifade etmek için kullanılan enformel sektörlerin sayısı küresel üretime eklenmesiyle gittikçe artmaktadır. Bununla birlikte enformel faaliyetler ekonomideki geriye dönük faaliyetlerin uzantısı olmaktan çıkıp ileri doğru bağlantılarla büyüme göstermektedir (Erdut,2015).

Küresel üretim piyasalarında ortaya çıkan büyük problemlerden bir diğeri de niteliksiz işgücü istihdamıdır. Milyonlarca insan, gelişen süreçle çok kötü şartlarda çalışmaya mecbur bırakılmaktadır. 2019 verilerine göre; 2018'de dünya genelinde istihdam edilen 3.3 Milyar işçi, çok büyük çoğunluğu yeterli ölçüde ekonomik güvence, maddi refah ve fırsat eşitliğinden yararlanamamaktadır. İşsiz sayısında yaşanan azalmanın çalışma koşullarına olumlu bir yansıması bulunmamaktadır. Kayıt dışı istihdam ise son verilere göre dünya istihdamının %61'ine tekabül eden 2 milyar sayısına ulaşmıştır (ILO,2019: 6).

Üretim ilişkisinin ulusal ölçeklerden farklı ölçeklerde mekânsal iş bölümünü içerecek şekilde küresel düzeyde konumlandırılması yeni uluslararası işbölümüyle gerçekleşmiştir (Sayer ve Walker,1992). Dünya üretiminin ve mamül mal ihracatının artışına büyük katkı sağlayan ve gelişmiş ülkelerin kilit pazarlarına girmeyi kolaylaştıran (Jenkins,1992;Dicken,1998) serbest ihracat bölgeleri sayesinde dış yatırım ve büyük ölçekli üretim teşvik edilmiştir. Bir ürünün tasarlanmasından nihai tüketiciye aktaran faaliyet zincirini tanımlayan küresel tedarik zincirleri oluşturulmuş, bununla üretim sürecinin dünyanın farklı bölgelerinde gerçekleşmesi mümkün kılınarak ÇUŞ'lerin faaliyetleri ve yerel üreticilerle üretim ilişkileri birbirine bağlanmıştır (Gereffi vd.,1994).

1.2.2.Üretimin Küreselleşmesine Yönelik Teorik

Yaklaşımlar

1970'lerin ortalarından sonra yaygın hale gelen yeni uluslararası iş bölümü ucuz işgücünün bol olduğu gelişmekte olan ülkelerdeki nitelsiz ve emek-yoğun üretimin alt süreçlerini yeniden konumlandırmıştır ve üretimin coğrafi olarak yeniden konumlanmasını analiz etmektedir.

Küreselleşme süreciyle birlikte tedarik zincirlerinin yapısı karmaşıklaşmakta, ürünlerin üretildiği ve tüketildiği mekanlar farklılaşmakta ve üretim sürecinde kullanılan girdiler dünyanın farklı mekanlarından temin edilmektedir (Ataman,2002: 36). Bu durumun teşvik edilmesi özellikle Güney Doğu ve Doğu Asya'da vergi tatilleri, ucuz işgücü, ve örgütlü olmayan emek bağlamında yabancı şirketlere teşvikler sunan ihracat işleme bölgelerinin oluşturulmasını olanaklı hale getirmiştir (Fröbel vd.,1980; Safa,1981).

Sanayi üretiminde yaşanan üretimde küreselleşme süreci, 1980 sonrası Fröbel ve arkadaşlarının ortaya attığı yeni uluslararası iş bölümü ve ulusal sınırlar boyunca mal, hizmet, sermaye ve teknoloji akışlarının gerçekleştiği küresel değer zincirlerinin (global value chain) merceği vasıtasıyla analiz edilmektedir (Spence,2019; Fröbel vd., 1980).

Gelişen dünya ekonomisini farklı perspektifler üzerinden değerlendiren bu yaklaşımlar, küresel ekonomiyi yönlendiren ve yöneten şeyin tanımlanabilir ve ayırt edici olması bağlamında ayrı bir sistem olarak kabul etmektedir (Dedeoğlu,2008: 17). Bu bağlamda çalışmanın bu kısmında yeni uluslararası iş bölümü ve küresel değer zincirleri kavramlarının açıklanması konunun anlaşılabilirliği açısından önem arz etmektedir.

1.2.2.1. Yeni Uluslararası İş Bölümü

Küreselleşme süreciyle birlikte gelişen ekonomik ve politik dönüşümler neticesinde sanayiinin, özellikle imalat sanayinin dünya üzerindeki dağılımı bir diğer değişle uluslararası iş bölümü değişikliğe uğramıştır (Özgen, 1994: 29).

İkinci Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen ekonomik büyüme döneminin endüstrileşmiş ülkelerde sona ermesiyle birlikte dünya ekonomik sisteminin büyümeyi endüstrileşmiş ülkelere geri çevirecek şekilde dönüşmesi ihtiyacı nedeniyle Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından yeni bir uluslararası işbölümü ortaya çıkmıştır (Mies,2011: 214-215).

60'lı yıllardan sonra sanayi üretimin özellikle emek yoğun kısımları artan işçi ücretlerinin getirdiği yüksek maliyet baskısından kurtulmak amacıyla emeğin nisbî olarak bol ve ucuz olduğu Çevre ülkelere doğru transfer edilmiştir (Parlak,2000: 661).

Küresel fabrikalarda tek bir ürünün üretimi yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde birden fazla ülkede gerçekleşmekte, ülkeler en az maliyetle gerçekleştirebilecekleri ürünlerin üretiminde uzmanlaşmaktadırlar. (Gereffi vd., 1994: 1). Bununla birlikte gelişmiş ülkelerin dünya ticareti ve üretim içindeki payları azalış göstermiş ve yavaşlamış; gelişmekte olan ülkelere ise görece bir artışın yaşandığı, Fröbel, Henrichs ve Kreye tarafından kavramsallaştırılan yeni bir uluslararası iş bölümü sürecine geçilmiştir (Yıldızoğlu, 1996: 22).

Küreselleşme sürecinden önce gerçekleşen uluslararası işbölümünün yeni uluslararası işbölümünden (YUAİ) farkı hammadde üretiminin sömürgelerden

temin edilmesi; ürünün imalat, satış ve ihracat sürecinin ise Avrupa, ABD ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerde gerçekleşmesidir (Dutt,1970'den Akt;Mies,2011: 214). YUIB temelini, gelişmiş ülkeler olarak kabul edilen Merkez ülkelerin sanayi üretimlerini geliştirmekte olan ülkeler olan Çevre ülkelere taşımasıyla Çevre'nin sanayi malları üretip ihraç eden konuma gelmiş olmasıdır (Parlak,2002: 662; Fröbel, Henrichs ve Kreye, 1982)

Üçüncü Dünya ülkeleri veya Çevre ülkelerinde yaşanan ihracat artışı ve kısmi endüstrileşme, Serbest Ticaret Bölgeleri veya Dünya Pazarı Fabrikaları'nda Üçüncü dünya ülkelerinin egemen olduğu anlamını taşımamaktadır. Filipinler, Malezya, Güney Kore, Singapur, Meksika, Sri Lanka ve Tayland'a kaydırılan fabrikaların yönetimi ve koordinasyonu büyük ölçüde ABD'li, Alman ve Japon ÇUŞ'lere aittir (Mies,2011: 215).

Üretimde yaşanan gelişmelerin temel kaynağı olarak artan rekabetin yön verdiği "sermaye değerlenmesi ve birikimi" görülmektedir. Giderek artan rekabet ortamında yeterli daha fazla kâr elde etmek isteyen sermayedarlar teknolojik gelişmenin nimetlerinden faydalanarak makine ve teçhizat kullanımını geliştirmiş, işçilerin vasıflarını ve sayısını azaltarak personel maliyetlerini en aza indirme çabasına girişmişlerdir. Fakat acımasız rekabet koşullarında şirketlerin varlıklarını sürdürebilmeleri için bu gelişmeler yeterli olmamış, şirketler tek çare olarak üretimlerini örgütsüz, ucuz ve bol bulunan Üçüncü Dünya ülkelerindeki yeni sanayi sitelerinde yeniden tesis etmiştir. Bir diğer deyişle sermayenin uygulayacağı temel strateji olarak üretimin küresel düzeyde yeniden yapılanması sürecine girilmiştir (Fröbel,Henrich ve Kreye,1980: 15;Parlak,2000: 663).

Yeni uluslararası iş bölümünü ortaya çıkaran üç temel gelişmeden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki çevre ülkelerin yedek işgücü deposu olarak görülmesidir. Ucuz, sendikası ve itaatkâr emeğin bolluğu gelişmiş ülkelere cezbedici gelmiştir. Bunun yanında ulaşım ve iletişim maliyetlerinde teknolojik gelişmelere paralel yaşanan düşüşlerle koordinasyon sağlanması ve üretimin aktarılması kolay hale gelmiştir. Son olarak iş organizasyonunda meydana gelen değişiklikler neticesinde karmaşık olan iş süreci alt bölümlere ayrılabilmiş ve çevre ülkelerin avantajlarından faydalanmak amacıyla buraya taşınması kolay hale

gelmiştir. Bu üç temel koşulun birleşmesi global düzeyde yedek bir sanayi işçisi oluşmasına kaynaklık ederken yeni üretim merkezlerinin dünya piyasasına açılmasını sağlamaktadır (Fröbel vd., 1982: 22- 23; Parlak, 2000: 663).

Bu yeni sistemle birlikte uluslararası alanda işgücü ilişkileri ve endüstriyel üretim organizasyonunda birçok değişim yaşanmıştır. Bu değişimle endüstriyel üretim mekânsal olarak yeniden düzenlenmiş ve bu sistem literatürde yeni uluslararası iş bölümü olarak adlandırılmıştır. Bu doğrultuda sanayi üretimi çok merkezli duruma gelmiş, işgücü enformelleşme ve esnekleşme sürecine girmiştir (Beneria ve Roldan , 1987; Portes ve Castells, 1989' dan akt.; Dedeoğlu, 2000: 163). Gelişmekte olan ülkeler bu sürece emek yoğun mallarda artış sağlayarak entegre olmuştur. Uluslararası iş bölümüyle ülkeler arasındaki sınırlar erirken Merkez ülkelerin Çevre ülkelerdeki kadın, çocuk ve ezilen ırk işçilerini sömürmesi olanaklı hale gelmiş ve sermayenin genişlemesiyle Merkezdeki ataerkil ilişki, Çevre ülkelerdeki iş yaşamına taşınmıştır. Kadın çalışanlar, yeniden yapılanma sürecinde imalat sanayiinin uluslararası ve ulusal ölçekte gelişmekte olan ülkelerde yer seçme kararlarını büyük ölçüde etkilemişlerdir (Kayasü,1997: 173, 175).

Sınırsız denecek büyüklükteki ucuz işgücünün kullanımı küresel piyasalarda yapılan üretimin ana nedeni ve başlıca zorlayıcı faktörü olmuştur. Çoğu kez yeniden üretimi dahi sağlayamayacak kadar düşük olan ücretler, kadın çalışanlarda erkeklere kıyaslandığında çok daha ucuz olmaktadır. En düşük ücrete dahi razı olan, emeğinde üstün yoğunluk gösteren ve genellikle deneyimsiz kadınlar süper sömürüyü mümkün kılmaktadır (Fröbel, Henrichs ve Kreye,1982: 114-130). Kadınların daha fazla tercih edilmesinin nedenleri; dünya çapında ev kadını kimliğinden soyutlanamaması nedeniyledir. Bundan ötürüdür ki kadının emeği meta üretmesine veya kullanım değeri taşımasına bakılmaksızın görünmezdir. Bundan ötürüdür ki özgür emek gibi görünmez ve erkek emeğinden çok daha ucuza satın alınabilir. Atomize ve izole edilen kadınların iş organizasyonları gereği ortak çıkarlarının ve üretim sürecinin bütününün farkına varmasını güçleştirmektedir (Mies,2011: 215).

Akar imalat bandı üzerinde tüm çalışma saati boyunca dikkat kesilen, sabırlı ve düşük ücrete razı olan kadınlar elektronik sanayiinde oldukça önem

taşıırken özellikle neredeyse çalışanlarının yüzde 85'inin kadın olduğu tekstil ve konfeksiyon sanayii üretiminde imalat sürecine çok hızlı uyum sağladıkları için tercih edilmektedirler (Fröbel, Henrichs ve Kreye, 1982: 131).

Kapitalist ilişkilerin sürdürülmesine hizmet etmek amacıyla bir işe sahip olmayan ve dünya çapında kapitalist ekonomi içinde sömürülmeye hazır bekleyen fakir ülkelerdeki hazır yedek sanayi ordusu oluşturan işgücü, üretim araçlarına sahip olmayışı ve aşırı yoksullukları nedeniyle çok kötü koşullarda çok düşük ücretlere çalışmaya mecbur bırakılmıştır. Batının sanayi ülkelerindeki çalışan işgücünün sayısını birkaç kez katlayacak büyüklükte olan bu hazır yedek sanayi ordusu küresel rekabette kazanmanın aracı olarak görülmüştür (Fröbel, Henrichs ve Kreye, 1982: 124).

Merkez ülkelerden Çevre ülkelere üretimin kaymasının en somut yansıması ÇUŞ'lerdir. ÇUŞ'ler, YÜİB temelinde eski teknolojilerin kullanıldığı ve kendini sürekli tekrarlayan, vasıf gerektirmeyen ve emek yoğun sektörler olan tekstil ve konfeksiyon, spor malzemeleri ve oyuncak üretim süreçlerini standardize edilerek geliştirmekte olan ülkelere taşınmıştır (Elson ve Pearson, 1982: 87).

Sermayenin değerlendirme ve birikim koşullarında yaşanan gelişmelerle imalat sanayinin Merkez ülkelerden Çevre ülkelere kayması Merkez'de durgunluk ve sanayi üretiminde yapısal işsizliğin ortaya çıkmasına neden olurken Çevre ülkelerde hızlı bir sanayileşme gerçekleşmiştir (Fröbel, vd., 1982: 45).

Gelişmiş ülkelerde istihdamın düşme eğilimine girmesi istihdam yapısında gerçekleşen küresel dağılım Babbage³ ilkesinin uluslararasılaşmasının, diğer bir deyişle üretim sürecinin emek yoğun aşamalarının ucuz emeğin bol olduğu coğrafyalara taşınmasıyla emek sürecinin uluslararası alanda parçalanmasının sonucu olarak değerlendirilmektedir (Elson, 1986: 45).

Özellikle tekstil ve konfeksiyon sektörünün uluslararası dağılımının Babbage ilkesinin⁴ uluslararası işlerliği ile açıklanabileceği görüşü Fröbel ve

⁴ Babbage ilkesi Charles Babbage tarafından 1832 yılında yapılan çalışmayla ortaya konulmuştur. Babbage ilkesi, ayrıntılı işbölümü neticesinde iş unsurlarının vasıfsız emekle

arkadaşları tarafından geniş argümanlarla tartışılmıştır. İşgücü maliyetlerini en aza indirmek amacıyla üretim sürecinin unsurlarının dünya çapında organizasyonu sağlanarak en ucuz ve en itaatkar işgücü arayışına girilmiştir (Elson,1986: 46).

YUIB'nin mamül ve yarı-mamül sanayi malları üretiminin çevre ülkelerde gerçekleştirilmesi ve dünya pazarlarına satılmak için tasarlanması tarihte ilk kez gerçekleşmektedir. Yabancı sermaye yatırımı YUIB çerçevesinde ilk olarak geleneksel sanayi merkezleri ve kültürel, ticari ve coğrafi açıdan ilişkili ülkelere yapılmaktadır. Bundan ötürü Avrupa, sanayi üretimi Yunanistan, Portekiz ve Türkiye gibi çevre ülkelerden tedarik edilirken, Amerikan sanayii Meksika ve Porta- Riko'ya, Japon sanayi üretimi de Güney Kore ve Tayvan'a taşınmıştır (Parlak,2002: 664665).

Gelişmekte olan ülkelerin serbest üretim bölgeleri veya dünya pazarı fabrikalarında (fabrika işçiliğinin küresel örgütlenmesiyle işgücünün belirli bir bölgede kullanılması amacıyla kurulmuş fabrika) gerçekleşen üretim sürecinde sosyal güvencesizlik, gece vardiyasının sıklığı ve iş güvenliğinin olmaması göze çarpan temel karakteristik özelliklerdir. Bunun yanında ücretlerdeki düşüklük, çalışma saatlerinin fazla olması, emeğin aşırı yoğunluğu vb. özellikler nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde emeğin kullanımı aşırı sömürüyü getirmektedir (Fröbel,Henrichs ve Kreye: 1982: 138-140).

Fröbel ve arkadaşları tarafından kavramsallaştırılan YUIB teorisi özellikle tekstil ve konfeksiyon gibi sektörlerin spesifik yapısına uygun olarak tasarlanmış olması sebebiyle teknoloji kullanımı, üretim yapısı, piyasa yapısı ve üretime eklemlenme şekli bakımından çeşitli sanayiler için yeterli açıklama getirememektedir. Bundan ötürü, YUIB'nin dünya ekonomisi düzeyinde genellenmesi araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir (Parlak,2000: 684).

üretilebilecek hale gelmesi ve bunun neticesinde vasıfsız emeğin üretim sürecinde kullanımının artmasının üretim maliyetlerini düşüreceğini ve artı değerın yükseleceğini vurgular. Maliyetlerin düşmesinin temel nedeni vasıfsız emeğin vasıflı emekten daha düşük ücrete istihdam edilebilir olmasıdır (Babbage,2009; Savran, 2007: 138).

1.2.2.2. Küresel Değer Zincirleri

Uluslararası iş bölümünde yaşanan dönüşüm dünya ticaretinin yapısını değiştirerek küresel değer zincirlerinin önemini artırmıştır. Değişimi getiren ana unsur, çok uluslu şirketlerin küresel faaliyetlerinde gerçekleştirdikleri kaymanın ticarete serbestleşme hareketlerine neden olması olmuştur (Dağıstan,2017).

Uluslararasılaşma süreciyle birlikte adından sıkça söz ettiren ÇUŞ'ler değişen ekonomik koşullara uyum sağlamak amacıyla ülkeler açısından dünya ölçeğinde rekabet edilebilirliği artırmanın anahtarı olarak görülmektedir. Bu kuruluşlar avantajları doğrultusunda hiçbir ayrıma gitmeden ucuz emeğin ve bol kaynağın bulunduğu bölgelere yerleşmişler, böylelikle dünya pazarında rekabet fırsatı bulmuşlardır (Gedikli,2011: 98).

Üretimin küresel entegrasyonu, ürünlerin üretildiği ve tüketildiği yeri birbirinden ayırırken, üretim sürecinde kullanılan bileşenleri de coğrafi olarak farklılaştırmıştır. Bu durum küreselleşen tedarik zincirlerinin daha karmaşık bir yapıya bürünmesine neden olmuştur (Ataman,2002: 26).

Küresel tedarik zincirleri büyük ölçekli fabrikalarda, küçük atölyelerde ve evlerde yapılan üretimi küresel üretime entegre hale getirmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Dedeoğlu,2008: 18).

Asya ve Latin Amerika'da yeni sanayileşen ekonomilerin endüstriyel yetkinlikleri ve ihracata yönelik politika uygulamalarını giderek artırmaları çok uluslu şirketlerin göreceli olarak standardize edilmiş faaliyetlerini dünya ölçeğinde düşük maliyetli bölgelerde taşeron olarak yaptırmayı mümkün kılmıştır. Çok uluslu şirketlerin yaşadığı stratejik değişimler neticesinde gelişmekte olan ülkelerde ithal ikâmecî sanayileşme modeli terk edilerek ihracata yönelik sanayileşme stratejileri benimsenmiş, küresel endüstriler bazında üretici odaklı mal zincirinden alıcı odaklı mal zincirine geçilmiştir (Gereffi,2019: 127).

Dünya ekonomisindeki bu radikal dönüşüm, üretim ve ticarete yaşanan küresel entegrasyon çok uluslu şirketlerin yetkinliklerini yeniden tanımlayarak dikey

ayırma gitmesini olanaklı hale getirmiştir (Gereffi, Humphrey and Sturpean,2008: 108).

Yaşanan gelişmelerle birlikte literatürde 1970'li yıllarda küresel pazarda rekabetin önemli bir unsurunu oluşturan mal zinciri (Bair,2005) ve hammaddelerin tedarik edildiği, ara mala ve nihaî ürüne dönüştürülerek müşterilere ulaşımını sağlayan, üretici ve dağıtıcılardan oluşan dünyanın dört bir yanına dağılabilecek kadar genişleyebilen ağ olarak tanımlanabilen “küresel tedarik zinciri” (Lee and Billington,1992: 65;Gereffi,1994 yerini 2000'li yıllarda Porter tarafından kavramsallaştırılan “küresel değer zinciri” (KDZ)’ne bırakmıştır (Bair,2005).

KDZ, kaynağını 1970'lerin sonlarında Gereffi (1994) tarafından tekstil ürünleri zincirinin incelendiği küresel meta zincirleri (global commodity chain) kavramından almaktadır. 2000'lerde küresel meta zincirinden küresel değer zincirine geçilmiş, geçen on yılda KDZ kavramı büyük önem kazanmıştır (Vural,2018: 37).

Kavram, Porter (1984) tarafından her bir firmanın ürünlerinin tasarımı, üretimi, pazarlanması, dağıtımı ve sürdürülmesi amacıyla yaptığı faaliyetlerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Gerçekleştirilen bireysel faaliyetlerin tamamı her bir firmanın kendine has olan değer zinciri içerisinde yer almakta ve faaliyetleri oluşturma şekilleri geçmişinin, stratejisinin, stratejisini uygulama şeklinin ve faaliyetlerinin altındaki ekonomik yansımasının ifadesidir.

Toplam değerleri gösteren değer zincirleri her bir firmanın fiziksel ve teknolojik olarak belirgin olan değer faaliyetlerinden oluşmaktadır ve bir firmanın stratejik olarak ilgili faaliyetlere bölünmesinde ve maliyet durumu ve değer farklılığını anlamlandırmayı sağlamaktadır (Porter,1984: 33).

Küresel düzlemde uluslararası ticaret ve endüstriyel organizasyon yapısında meydana gelen değişimleri anlamlandırmanın anahtarı olarak KDZ görülmektedir. Temel anlamıyla katma değer zinciri, malzeme ve emeğin teknolojiyle birleştirildikten sonra işlenmiş girdilerin bir araya getirilerek pazarlanması ve dağıtılması sürecini ifade etmektedir. (Gereffi vd.,2008: 109).

Üretimin dünya ölçeğinde genişlemesi küresel değer zincirlerine olan ilgiyi artırmıştır. Bu gelişmeler neticesinde 1990'ların sonu ve 2000'lerin başında küresel değer zincirlerinde emsali görülmemiş bir gelişme izlenmiş ve bunun neticesinde dünya ticaretinde ani yükselişler meydana gelmiştir (Gaulier vd.,2020: 220).

Dünya ihracatı bu gelişmelerden sonra hızlı bir artış göstermiştir. 2005 yılında 10.510.292.000.000 USD olan toplam dünya ihracatı, 2018 yılına gelindiğinde 1.663.982.000.000 USD olmuştur (data.wto.org).

Ücretlerin düşük olduğu bölgelere kaydırılan, aşamalara bölünmüş üretim, bilginin uluslararası sınırlarının yeniden çizildiği küreselleşmenin ikinci ayrıştırmasına neden olmuştur. Bu durumun temel nedeni üretimin deniz aşırı bölgelere kaydırılmasının yanında gelişmiş ülke firmalarının üretim aşamasıyla birlikte pazarlama, yönetim, teknik bilgi birikimlerini de bu bölgelere aktarması olmuştur. Küreselleşmede yaşanan endüstriyel rekabet sınırlarının artık ülke sınırlarından daha çok uluslararası üretim ağlarının ana hatlarıyla karakterize edildiği bu yeni dönem “küresel değer zinciri devrimi” olarak da adlandırılmaktadır (Balwin,2016: 6).

Artan küresel rekabetle birlikte daha fazla kâr elde etme güdüsü, tek bir firma tarafından gerçekleştirilen üretim süreçlerinin birden fazla mekâna yayılmasını ve üretimde uzmanlık alanlarının oluşumunu mümkün kılmıştır. Değer üretiminin birden fazla coğrafyaya yayılmasıyla birlikte üretim süreci alt süreçlere bölünerek yerküre düzeyinde genişlemiştir. Kuruluşlar, kontrol sahibi oldukları değer zincirinin halkalarını kendilerine bağlı farklı kuruluşlar veya kendi tedarikçi konumundaki kuruluşlar arasında hem ülke içinde hem de uluslararası düzeyde dağıtma fırsatı bulmuştur (Erol,2015: 37).

Kıyasıya rekabet ortamının gelişmesi üretimi parçalara bölerek küresel değer zincirleri etrafında örgütlenmesine olanak sağlamıştır. Bilgi ve ulaşım-iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler, sınırlar arası ticarete engellerin kalkması farklı coğrafyalardaki ucuz işgücünden faydalanmak amacıyla üretimin parçalanmasına neden olmuştur (Grossman ve RossiHansberg,2008: 1979'dan Akt; Çöp,2020: 2).

Bir ürün veya hizmetin nihaî tüketiciye ulaşana kadar üretim sürecinin geçtiği aşamaları ifade eden KDZ her üretim aşamasında sürece değer katmaya ve en az iki aşamanın farklı ülkede olmasına dayanmaktadır. Bu bağlamda bir ülke sektör veya firma küresel üretimin aşamalarından herhangi birinde yer alıyorsa KDZ'ye katılmış olmaktadır (WB,2020: 17).

Balwin (2016: 7), küresel değer zincirlerinin küresel üretimdeki rolünü açıklarken biri daha iyi olan iki futbol takımından örnek vererek süreci basit bir dille ifade etmiştir. Buna göre; futbol takımlarının karşılıklı olarak oyuncu değiştirdiği varsayıldığında her iki takımın da daha az ihtiyaç duyduğu oyuncuyu karşı tarafa verip ihtiyacı olan oyuncuyu alarak süreçten iki tarafın da kazanacağını açıklamaktadır. İkinci durumda ise farklı bir takas türü örneği vererek hafta sonları iyi olan takımın koçunun kötü olan takım oyuncularını eğittiği varsayıldığında bu durum kötü olan takıma fayda sağlamaktadır. Her ne kadar takımın koçu teknik bilgisini iki takıma da satarak daha fazla kazanç elde etse de iyi olan takım bu durumdan olumlu etkilenmeyecektir. Bu bağlamda eski küreselleşme olarak adlandırdığı dönemi takım oyuncularının değiş tokuşu ile açıklarken, yeni küreselleşmeyi koç konumundaki “offshoring” firmalar olarak açıklamaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki offshoring firmalar sayesinde gelişmekte olan ülkeler aldıkları teknik bilgi ve ucuz emek kombinasyonu ile ticarete kayda değer gelişmeler gösterebilmektedir. Küreselleşmenin bu dönemini karakterize eden muazzam detay Kuzey’den Güney’e doğru gerçekleşen devasa bilgi akışıdır. Her ne kadar Balwin gibi araştırmacılar yaşanan bilgi akışının gelişmekte olan ülkelere büyük fayda sağlayacağı görüşündeyse de 1970’ler sonrası sermaye ve teknolojinin Kuzey’den Güney’e aktarımı, ekonomide liberal yöntemlerin benimsenmesi ve küresel üretim zincirlerinin gelişmesiyle birlikte sermaye sahiplerinin maksimum kâr elde etme güdüsü çalışanlar açısından gerek ücretler, gerek çalışma koşulları bağlamında dibe doğru bir yarışın başlamasına neden olmuştur. Daha fazla kazanma hırısı, ev dışında ücretli bir işte çalışan kadınların çalışma yaşamını olumsuz etkilemiştir. Bu durum özellikle güvencesiz, sağlıksız ve kötü koşulların hakim olduğu tekstil ve konfeksiyon sektöründe çalışan kadınlarda daha acımasız niteliğe bürünmektedir (English,2013: 67).

Gelişmekte olan ülkelerin KDZ'den ihracatta yaşanan artış hasebiyle yarar sağladığı aşikârdır. Fakat gelişmiş ülkeler üretimde katma değerın daha yüksek olduğu aşamalarda KDZ'ye katılmaktadırlar, buna karşın son zamanlarda gelişmekte olan ülkeler üretimde ara mal ihracatını üstlenmektedir. Bu durum gelişmiş ülkelerin ihraç edilen maldan daha fazla değer üretmesine neden olmaktadır.

Değer zincirlerinin yüksek katma değer yaratan halkaları gelişmiş ülkeler tarafından kontrol edilmekte ve yönetilmektedir. Zincirin daha düşük katma değerli halkaları ise gelişmekte olan ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir (Erol,2015: 38).

İşlemlerin yalnızca ithalat ve ihracatçı ülkelerle sınırlı kalmaması ve KDZ sınırları birden çok geçmesi dünyadaki KDZ faaliyetlerini ölçmenin zor olmasına neden olmaktadır (WB,2020: 17). Mevcut ticaret verilerinin neredeyse hepsi brüt akışlarla ilgilidir bu durum katma değerın etkisinin ölçülmesini zorlaştırmaktadır (Grossman and Rossi-Hansberg,2008: 1995).

Bir ülkenin ihracatındaki yabancı katma değeri ile yabancı ülkelerin ihraç ürünlerindeki söz konusu ülkenin katma değerının toplamı o ülkenin küresel değer zincirine katılım düzeyini belirlemektedir (Sezgin,2020: 2).

Küreselleşmedeki Kazançların Yayılması” (Spreading the Gains from Globalization) konulu çalıştayda küresel endüstri araştırmacıları ekonomide ve ticarete yaşanan değişimin itici güçlerinin kazananlarını ve kaybedenleri belirleyen unsurun uluslararası üretim ve kaynak ağları olduğunu belirtmişler, çok uluslu üreticiler ve küresel alıcıların (perakendeciler ve markalar) olduğu, yukarıdan aşağıya bir uluslararası bakış açısı benimsemişlerdir (Gereffi,2008: 16). Çalıştay neticesinde 2000-2005 yıllarını kapsayan Küresel Değer Zinciri Girişimi için beş yıllık bir fon sağlanmıştır. Küresel değer zincirlerinin benimsendiği Küresel Değer Zinciri Girişimi şunları içermektedir: Emtianın farklılaştırılmamış birincil ürünlerle (tarımsal üretim, ham petrol, işlenmemiş mineraller vb.) ilişkilendirilmesi, mamül mal ve hizmetlerin dışarıda bırakılması, meta zincirinin dünya sistemi teorisinde ortaya çıkan potansiyel karışıklık ve küresel tedarik zincirlerinde değer yaratma ve

sürdürme sürecine odaklanan “katma değer” kavramıyla yakından ilişkili “değer” terimi (Sturgeon,2009: 117’den Akt;Gereffi,2008:16).

Küresel üretim ve geniş ticaret ağlarıyla karakterize edilen konfeksiyon sanayiinin küresel tedarik tabanının genişlemesi ve gelişen becerileri daha kompleks ilişkisel değer zincirleri yapısında hızlı bir şekilde yer bulmasına olanak sağlamıştır. Sadece birkaç on yıllık süreyi kapsayan zaman diliminde ihracata yönelik konfeksiyon üretiminin merkez üssü 1950 ve 60’larda Japonya, 1970 ve 80’lerde Hong-Kong, Güney Kore ve Tayvan gibi Doğu Asya ülkeleri olmuştur ve 1990’larda geniş işgücü havuzuyla Çin dünya çapında tekstil ve konfeksiyon ihracatçısı olarak ortaya çıkmıştır (Bonarich vd.,1994’ten Akt; Gereffi,2018: 120).

Türkiye ekonomisinin küresel alanda en aktif sektörlerinden biri olarak öne çıkan İstanbul’un konfeksiyon sektörü birçok türde hem küresel düzeyde hem de yurt içinde satılmak üzere üretim gerçekleştirmektedir. Sektörün küresel değer zinciri içindeki konumunu belirleyen etken Türk konfeksiyon üretiminin yapıldığı yerlerdir. Avrupa veya Batı, yurtiçi pazarları ve eski Sovyet ülkeleri pazarları olmak üzere üç farklı pazar için üretim gerçekleştiren konfeksiyon sektöründe farklı pazarlar üretim tekniklerinin de farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu durum Türkiye’de konfeksiyon sektöründeki kadınların konumunu etkilemektedir (Dedeoğlu,2008: 21).

Konfeksiyon sektörü, gelişmekte olan ihracatçı ülkelerde yerel üretim ağlarını kurmada en aktif rolü üstlenen büyük toptancılar, pazarlamacılar ve markalı üreticiler alıcı odaklı değer zinciri altında tasnif edilmektedir (Eraslan vd.,2008: 323). Dünya ticaret istatistiklerine göre; dünya mal ve hizmet ticaretinin yaklaşık olarak %70’i KDZ ile ilgilidir.

Dünya Bankası verileri 1990-2015 yılları arasında KDZ’ne katılımın %7 oranında arttığını belirtmiştir. Ülkelerin değer zincirlerindeki büyümeye katkısı, üretimin sürecinin aşamalara bölünerek farklı ülkelere dağıtılmasını ifade eden “yoğunlaşma etkisi” ve ülkelerin dünya ticaretinden aldıkları paydaki değişimi gösteren “ölçek etkisi” olmak üzere iki unsurla değerlendirilmektedir (Sezgin,2020:3).

Tekstil ve konfeksiyon gibi basit yapılı ve yüksek teknoloji ihtiyacı olmayan sektörlerde büyük üreticilerin birbirinden bağımsız çok sayıda tedarikçi ile çalışması mümkün olmaktadır (Sezgin,2020: 6).

Ortaya çıkan koronavirüs salgınının ardından tedarik zincirlerinin kısaltılması ve çeşitlendirilmesi olmak üzere iki ana eğilim öne çıkmaktadır. İthal ürünlerin bir kısmının veya tamamının ülke içinden karşılanması pandemi sonrası dönemde öne çıkan bir trend olurken; üretimin parçalar yerine modüllere ayrılması, otomasyonun geliştirilmesi ve üretimin bütün aşamalarında dijital teknolojilerden faydalanmanın artışı yeni nesil tedarik sürecinin geleceğine yön verecek öğeler olarak değerlendirilmektedir (Sezgin,2020: 7).

Tedarik zincirlerine yönelik eğilimin değişmesi neticesinde Çin'e bağımlılığın azalması için üretimin Asya'daki diğer ülkelere kaydırılabileceği ve bu durumdan Vietnam ve Meksika'nın fayda sağlayacağı öngörülmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojileri alanında gelişme gösteren Hindistan'ın da küresel üretimdeki rolünün artması beklenmektedir. Türkiye Avrupa ve Orta Doğu pazarlarına olan yakınlığı sebebiyle tekstil ve konfeksiyon sanayi başta olmak üzere birçok sektörde ticaret hacminin genişleyeceğine yönelik öngörüler mevcuttur (Sezgin,2020: 7).

Son iki yüzyılda ticaretin doğasında meydana gelen radikal değişimlerle tarihsel bağlamda nihai malların değişimini içeren ticaret günümüzde artan oranlarla farklı ülkelerin küresel tedarik zincirlerine değer katmasını gerektirmektedir. Bu daha ayrıntılı uluslararası iş bölümünü mal ticaretinden ayırmak için "görev ticareti" terimi kullanılmıştır. Üretimin küreselleşmesi literatürde kapsamlı bir tartışma konusu oluşturmuş olsa da yeni uluslararası tedarik organizasyonu, ve bu organizasyonun kaynak tahsisi ve sonuçlarını incelemek oldukça zordur (Grossman and RossiHansBerg,2008: 1996).

1.3. İşgücü Piyasasında Yaşanan Dönüşümler

1970'lerde gelişmiş ülkelerin karşı karşıya kaldığı kriz birçok alanda zarurî bir dönüşümü zorunlu kılmış ve üretim süreci bambaşka bir yapıya evrilmiştir

(Bilgin,2001: 56). Konjonktürel süreç, işgücü piyasasında dönüşümü gerekli kılmış, fordist-taylorist emek süreci uygulanabilirliğini yitirirken yeni süreçle ilgili birçok tartışma ortaya atılmıştır.

Bu yıllarda yoğun tartışma konularından biri de işletme, emek piyasası, nitelikler, ücret ve çalışma süreleri, sendika tutumu, toplu pazarlık ve hükümetlerin uygulamaları hususunda karşılaştırmalı araştırmalara konu oluşturan esneklik kavramı olmuştur. (Erdut,2002: 21).

1.3.1. Fordist - Taylorist Emek Sürecinden Esnekliğe

Küreselleşme sürecinin hız kazandığı dönemin getirisi olan emek süreci ve teknolojideki strüktürel dönüşümlerle üretim ve organizasyon modellerinde yeniden yapılanma sürecine girilmiş, kitle ve seri üretime dayalı Fordist üretim şeklinden stoksuz ve müşteri seçimlerine dayalı esnek üretim modeline geçilmiş, Taylorist iş örgütlenmesinden üretim süreçlerinin farklı aşamalarında yer alabilen nitelikli işçiliğe dayalı insan kaynakları yönetimine geçiş yapılmıştır (Mahiroğulları,2005: 280; Kumar,2004: 53).

Esnek üretim sürecine geçiş yapmadan önce süreçte yaşanan radikal dönüşümü anlamlandırma açısından Taylorizm ve Fordizm sürecine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Frederich Winslow Taylor tarafından “bilimsel işletmecilik” adıyla anılan Taylorizm sanayi üretim sürecinin tam bir düzenleme ve zamanlamaya imkan verecek olan basit işlere bölünmesi ve üretim sürecinin ayrıntılı incelenmesini karakterize etmektedir. Fikrinin temeli ondan yüz yıl önce meşhur The Wealth of Nations’ta (Ulusların Zenginliği (1776)) Adam Smith’in toplu iğne fabrikasında iş bölümünün verimliliği artıracağı hususundaki çalışmasına dayanmaktadır. Taylorist tekniklerle fabrikalarda yukarıdan aşağıya iletilen kesin talimatlar doğrultusunda işin çabucak bitmesi sağlanmış, işçiler yöneticiler tarafından sürekli kontrol altında tutularak üst düzey verimlilik artışı sağlanmıştır. Aynı zamanda

işçilere verimlilikleri oranında ücret ödemesi yapılarak özendirici bir ücretlendirme sistemi uygulanmıştır (Giddens,2005: 380-381).

Fordizm adı verilen süreç ise Taylorcu bilimse yöntemin devamı niteliğindedir. Yaklaşımın öne sürdüğü temel sav, kitle üretiminin kitle pazarlarının oluşturacağına ilişkin öngörü olmuştur. Farklı projeleri en etkin yoldan bitirme amacı güden Taylorizmden farklı olarak Fordizm, çeşitli projeleri sürekli akan bir üretim bandıyla ilişkilendirerek hareket eden montaj hattını inşa etmiştir (Giddens, 2005: 381).

Üretim sürecinin tek tek işçinin kontrolünden çıkarak makine tarafından denetlenebilir hale gelmesiyle işçi, makinenin bir parçası olmuştur (Jenkins,1992: 231).

Ekonomik planlamanın yanında bireysel planlamanın da yapıldığı Fordizmle yeni bir işçi ve insan tipi tasarlanmak istenmiştir. İşçilerin kendini psikolojik olarak sürekli baskı altında hissettiği ve endüstriyel anlaşmazlıkların çıkmasına neden olan Fordizm, yüksek maliyet gerektirmesi, işlerin işletmeler tarafından belirlenmesi, aşırı katı üretim şekli nedeniyle büyük eleştirilere maruz kalmıştır (Giddens,2005: 382; Gramsci,1971; Kumar,2004).

Esneklikten yoksun olan sistem Henry Ford'un "istedikleri renkten alabilirler, yeter ki siyah olsun", sözlerindeki gerçekliği büyük ölçüde gerçekleştiren katı sisteme dayalı üretim şekli verimliliği düşüren işçi direnişlerine neden olmuş (Jenkins,1992: 233), yeni üretim biçimlerinin doğmasına ortam hazırlamıştır. Bununla birlikte teknolojik gelişmeler, iç ve dış piyasalardaki acımasız rekabet koşulları, çalışma yaşamının da değişime uyumunu zorunlu hale getirmiştir. Post-fordizm veya esnek üretim ve birikim rejimi olarak adlandırılan yeni dönemle firmalar esnekleşmeye başlamış, kitle piyasalarının yerini yüksek kaliteli malların üretildiği özel piyasalar almıştır. Çalışma hayatı ve üretim sürecinde sıklıkla "yalın üretim", "esnek üretim", postfordist" üretim kavramlarıyla ifade edilen esneklik değişen müşteri ve piyasa koşullarına bağlı olarak sıfır stok ve sıfır hatalı tam zamanında ve kaliteli üretime odaklanmaktadır (Kavi,1999: 50-52; Giddens,2005: 382; Parlak ve Özdemir,2011; Saklı,2013: 114).

Yeni dönemin özelliklerini yansıtan en uygun örnek İtalya'dır. İtalya'da sonbahar eylemleri olarak adlandırılan işçi eylemlerinin ardından firmaların organizasyonlarını yeniden yapılandırarak üretim büyük ölçüde firma dışına taşınmıştır. Bu durumun temel nedeni olarak örgütlü emeğin gücünden kaçış ve emek gücü üzerinde kaybedilen denetimin tekrar sürdürülmesi görülmektedir. Bu dönemde küçük firmaların artışında büyük bir gelişme yaşanmıştır. Kitlese grevlerin ve işçilerle yaşanan problemlerin bertaraf edilmesi için üretimin adem-i merkezileşmesi ve taşeronluk sistemli faaliyetleri geliştirilmiştir (Müftüoğlu ve Akdemir, 2005: 172; Kumar,2004: 57).

70'lerin sonlarına doğru dünya kapitalist sistemde meydana gelen daralmayla Fordist ilkelerin sorgulanarak Post-Fordist sisteme geçişle firmalar piyasalardaki talep değişikliklerine daha hızlı uyum sağlamak amacıyla esnek örgütlenmeye başlamıştır. Esnek örgütlenmiş firmalar işgücünü de merkez ve çevre olarak bölmüş, işçiler arasında kutuplaşmayı artırmıştır. Merkez işgücü, kalifiye ve işlevsel esnekliğin uygulandığı işçi grubunu karakterize ederken çevre işgücü; sözleşmeli, iş güvencesinden yoksun ve her an vazgeçilebilir konumdadır. Esneklik kavramı bireysel inisiyatif ve yaratacılığın yanında işletmelerin ve devletin değişen siyasal yapıya ve piyasa talebine göre; işçileri kısmi süreli çalıştırma, işten çıkarma ve farklı işlevlerde kullanma gibi uygulamalarla işçilerin emeğinin en üst düzeyde sömürülmesi mümkün kılınmıştır (Dunk,2002).

Bu dönemden sonra dünyanın içine girdiği yapısal kriz, formel olanın başarısızlığı sonucunu ortaya çıkarmış, enformel kesime doğru bir kaymaya neden olmuştur. Bununla birlikte formel alanın sınırları da esnek hale gelmiş, yeniden yapılanma sürecinde enformel alanın özelliklerinden faydalanmıştır. Bu sürecin en önemli örneklerinden biri küçük işletmeler olmuştur. Formel alan içinde kendine yeterince yer bulamayan bu firmaların 70'li yıllardan sonra hareketliliğinde devasa artışlar görülmüş, ve küçük ama yüksek verimliliğe sahip, pahalı olmayan ama belirli bir kaliteyi yakalayabilen, esnek ama işini zamanında bitiren bu küçük işletmeler birçok ülkenin gelişmesinde büyük katkı sağlamışlardır. (Işık ve Pınarcıoğlu, 2009:56,61).

Post fordist döneme ilişkin değerlendirmeler esnek uzmanlaşma ve yalın üretim kavramlarına odaklanmaktadır (Parlak ve Özdemir,2011;Savran, 2007; Piore ve Sabel,1984).

Bazı yazarlara göre esneklik, krizin getirdiği yıkma ve yeniden inşa etme yaklaşımlarını meşrulaştırmak için ortaya çıkan, katılığın zıttı gibi olumlu bir çağrışımla sadece toplumun güçlülerine özerklik ve hareket özgürlüğü getiren ve bu sürecin bütün maliyetlerini en zayıflara yükleyen bir anlayıştan başka bir anlam ifade etmemektedir. Bazı yazarlar ise daha güçlü bir kavram olarak işgücü ve çalışma saatlerinin istikrarsız ekonomi koşullarına göre ayarlanması ve ekonomik durumun gerektirdiği taleplere göre ücret düzenlemeleri anlamını taşımaktadır (Meulders ve Wilkin,1991: 2).

Esnek uzmanlaşma, kapitalizmin işleyişindeki büyük dönüm noktasını ve çokuluslu Keynesçiliğe alternatif yeni bir ekonomik modeli ifade etmektedir (Piore ve Sabel,1984: 258). İmalat sürecinin sadece fabrika düzeyinde değil, aynı zamanda küresel olarak dönüşmesine yol açan model, esnek, genel kullanıma uygun makineler, yetenekli ve her duruma uyum sağlayabilecek işçilerin kullanılarak çeşitliliği yüksek ve özelleştirilebilir ürünlerin üretilmesi olarak tanımlanmaktadır (Piore ve Sabel,1984; 1984; Hirst ve Zeitlin,1991; Dedeoğlu,2008).

Piore ve Sabel'e göre esnek uzmanlaşmanın dört farklı versiyonu bulunmaktadır. Bunlar: Bölgesel gruplar, federe şirketler, güneş firmaları ve atölye fabrikalarıdır (1984: 265-68).

Tüm versiyonlarda ortak olan şey üretim örgütlenmesinin alt sözleşme ilişkisiyle firmalar arası değişimin mümkün olmasıdır. Üretimin küçük üretime dayalı örgütlenmesi, firmalar arası güvenin hâkim olduğu alt sözleşmelere ve enformel ilişkilere dayalıdır. Genellikle enformel nitelik taşıyan sözleşmeler sayesinde firmalar gittikçe esnek hale gelmektedir (Müftüoğlu ve Akdemir,2005: 173).

Üretim süreçlerinin esnek yeniden yapılanmasıyla, firmalarda kayıtlı sektörlerde gerçekleştirilen işlerin enformelleşmesine neden olmuş, kayıtlı ve kayıt dışı sektör girift bir yapıya bürünmüştür (Portes ve Castells.1989; Dedeoğlu,2008).

Formel sektörlerin de enformelleşme eğilimi göstermesi ve formel-enformel arasındaki ayrımların eriyerek bağlantıların kuvvetlenmesi özellikle kadın işçilerin korunması açısından büyük önem arz etmektedir (Erdut,2005: 14).

Minimum zamanda değişime ayak uydurabilme durumu olan esneklik ile küresel rekabetin giderek arttığı günümüzde firmalar rekabet avantajlarını artırmaktadırlar (Parlak ve Özdemir,2011: 3). Firmalar arasındaki değişim ilişkisi İngilizcede “subcontracting” alt sözleşme olarak karşılık bulmuştur. Türkçede ise daha çok fason, taşeron veya yan sanayii gibi kavramlara karşılık gelmektedir (Müftüoğlu ve Akdemir,2005: 174).

Esnek çalışma farklı ülkeler tarafından farklı kavramlarla ifade edilmektedir. ABD’de durumsal istihdam (contingent employment) veya standart olmayan istihdam (nonstandard employment), Avrupa’da ise atipik istihdam (atypical) kavramları kullanılmaktadır (Noleen ve Exel,1996;Carre vd.,2000; Reilly,2001’dan Akt; Parlak ve Özdemir,2011: 4).

Yaygın kullanılan kavramlardan biri olan “iğreti istihdam” ise çalışanın çalışma şekline bakılmaksızın işletme ve işçi arasındaki bağılılığın azalmasını ifade etmektedir (Funge ve Owen,2006’dan akt: Parlak ve Özdemir,2011:4).

İşletmeler açısından kolayca işe alma ve işten çıkarma durumunu da ifade eden kavram, istihdama yönelik her türlü kısıtlayıcı engel ve düzenlemelerin serbestleştirilmesini ifade etmektedir. Üretimde gerçekleşen esneklik uygulamalarıyla verimlilik artışı, çalışma uygulamalarında değişiklik ve ücret maliyetlerinde azalma gibi nedenler kilit yönetsel kaygılar olarak önem arz etmektedir. (Parlak ve Özdemir,2011: 3; Pollert,1988: 282).

Meulders ve Wilkin (1991: 4), esneklik türlerini ücret esnekliği, sayısal esneklik, teknik-örgütsel esneklik ve çalışma sürelerinde esneklik olmak üzere dört farklı şekilde tasnif etmektedir.

Ücret esnekliği, makro bağlamda ücretlerin enflasyon ve üretkenlik gibi döngüsel şoklara ve ticaret koşullarına uyarlanmasını ve mikro açıdan işletmelere göre ücretlerin farklılaşması durumlarını kapsamaktadır.

Sayısal esneklik, talepteki dalgalanmalara ve teknolojik değişmelere karşı iş hacminin işverenler tarafından azaltılması veya artırılmasını ifade etmektedir. Bu esneklik biçimi özellikle işten çıkarma yöntemlerini kısıtlayan iş sözleşmelerinin iptaliyle yakından ilgilidir. İşverenlere çalışanları rahatça işten çıkarabilmelerini sağlayan her türlü özgürlük esnekliğin bir uzantısıdır. Büyük ölçüde geçici iş ilişkisi, süreli sözleşmeler, göreve özel sözleşmeler, serbest çalışan işçilerin durumu ve ev işleri buna dahildir. Yazarlar, bu durumun istikrarsız istihdam biçimlerinin giderek yaygınlaşmasına neden olacağını ve işgücü piyasasının çoğu genç ve kadınlardan oluşan düşük ücretli ve istikrarsız işler ile yüksek ücretli meslekler içeren ikili ayrışma yaşayacağını öne sürmektedirler.

Bazı yazarlar hammadde, enerji ve sermaye maliyetlerinin işçilik maliyetlerinden çok daha yüksek olduğunu öne sürmektedirler; bunun yanında teşebbüslerin sayısal esneklikten faydalanmadan krizi aşabildikleri saha araştırmalarıyla görülmüştür. Bu durum teşebbüslerin yönetim ve örgütsel yöntemlerinin uyarlamasına dayalı esneklik sistemi geliştirmesine neden olmuştur. Teknik ve örgütsel esneklikle ürün çeşitliliğinde ve hızında artış, uluslararası rekabet yoğunluğu ve yeni teknolojinin sunduğu imkânların yükselmesi hedeflenmiştir. Teknik-örgütsel esneklik, üretimle belirsiz olan talep koşullarına en iyi şekilde uyum sağlamak amacıyla örgütsel teknikler ve farklılaşmış teçhizatı genel bir yapı içinde toplamayı mümkün kılmıştır. Bu esneklik türü insan kaynakları ve işgücünün farklı yollarla kullanılmasına neden olmuştur. Temel amacın işçinin çalışma koşullarını düzeltmekten çok rekabet avantajı sağlamaya yönelik düzenlenen çalışma süresinde esneklik, çalışma programlarının ve çalışma süresinin düzenlenmesini kapsamaktadır (Meulders ve Wilkin,1991: 5-6).

Çalışma sürelerinde esneklik tipleri “yoğunlaştırılmış iş haftası”, “iş paylaşımı”, “çalışma sürelerinin yıllık olarak hesaplanması”, “esnek zaman veya kayan iş saatleri”, “çağrı üzerine çalışma veya sıfır saat sözleşme”, “vardiya çalışması”, “esnek emeklilik” ve “fazla çalışma” olarak karşımıza çıkmaktadır (Parlak ve Özdemir,2011: 32-50).

İşçileri çekirdek ve çeper olarak ayırtıran “yalın üretim” kavramı ise Japon üretim sistemleri ve yönetim tekniklerinin transfer edilebileceği tezine dayanmakta ve Japon üretim ve yönetim tekniklerinin ortaya çıkardığı yeni bir örgütsel modeli ifade etmektedir (Savran, 2007: 156; Parlak,1999: 90).

Yalın üretimde çekirdek kavramı, kadrolu, işten çıkarmanın görece zor olduğu, yüksek ücretlerle çalışan işçileri karakterize ederken, çeper kavramı parttime ya da geçici süreli sözleşmeyle çalışan, taşeron durumundaki ve düşük ücretlerle istihdam edilen işçi kesimini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Tek bir patronun büyük işçi topluluklarıyla karşı karşıya kalmasını engellemek ve işçilerin sınıf bilincini yitirmesini sağlamak amacıyla kapitalizmin en güçlü silahlarından biri işyerinin parçalanmasını sağlamak olmuştur. Bu durum üretim sürecinde bazen aynı mekânda farklı patronlara bağlı çalışmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çekirdek ve çember katmanlarının oluşumuna örnek olarak Türkiye’deki taşeron sistemi gösterilebilmektedir. Bu yapı tekstil, konfeksiyon ve deri sektörlerinde bir üst seviyeye taşınarak 5-10 kişilik küçük atölyelere veya eve iş verme biçimini almıştır. Bu yan sanayii işçileri sendikasız ve genellikle kayıt dışı olmakla birlikte çok düşük ücretlerle uzun saatler çalıştırılmaktadır (Savran,2007: 156-58). Firmaların üretim birimleri içindeki bazı bölümleri kapatarak küçük firmalara fason verme şeklinde üretimlerini devam ettirmektedirler. Bu durum, ana firmaların talepteki belirsizlikten kaynaklı riskleri küçük firmalara devretmesini mümkün kılmış, fason firmaların ucuz emek gücü kullanımının avantajını kullanarak maliyetlerinin azalmasını sağlamıştır (Eraydın ve Erendil,1999: 18).

Birçok işveren işgücünden daha fazla esneklik elde etmenin en iyi yolu olarak iş organizasyonu değişikliğini görmektedir. Bu bağlamda Atkinson’un esnek firma modeli, öne sürdüğü ve “sayısal”, “fonksiyonel” ve “finansal” esneklikleri güvence altına alan yeni bir istihdam modelinin ortaya çıktığını savunmaktadır.

Esnek firma modeli, firma yapısının radikal bir şekilde farklı istihdam biçimlerinin uygulamaya imkân verecek şekilde parçalanabilmesini ifade etmektedir. Bu durumun işçileri mavi ve beyaz yakalı diye bölmekten daha ziyade genel beceri içeren veya o firmaya özgü spesifik işlerin ayrılması şeklinde gerçekleşmektedir. Yeni yapıyla birlikte işçiler giderek artan oranda çevresel ve sayısal olarak esnek

işçi gruplarına bölünürken, kuruluşların şirkete özgü işlerini yürüten sayıca istikrarlı bir merkez grup etrafında kümelenmesini olanaklı kılmaktadır. Çekirdek konumdaki işçiler orta vadeli dalgalanmalardan korunmakta, sadece görev ve sorumlulukta değişikliklerle karşılaşmaktadırlar. Fakat çevre (çeper) işçiler bu dalgalanmalara görece olarak çok daha fazla maruz bırakılmaktadır (Atkinson,1984: 15).

Atkinson (1984: 15-19); işgücü piyasasında işçi gruplarını dört ana başlık altında kavramsallaştırmıştır:

1. “Çekirdek Grup” (core group) olarak adlandırdığı tam zamanlı ve daimi çalışanların bulunduğu, genellikle firmaya özgü işleri üstlenen ve piyasada ikamesinin kolay bulunmadığı yüksek vasıf ve deneyime sahip işçi grubudur.

2. “İlk Çevresel Grup” olarak adlandırdığı (first peripheral group) bir diğer işçi gurubu ise yine tam zamanlı çalışan işçileri kapsarken vasıf düzeyi daha düşük ve iş güvencesinin ve kariyer fırsatlarının daha az olduğu grubu karakterize etmektedir. Bu grupta çalışanlar için sayısal ve finansal esneklik gereksiz olmakla birlikte dış işgücüyle doğrudan bağlantılı olduğu için ve dar görev alanı çevresinde sayısal ve finansal örgütlenmiş istihdam çeşidi olduğundan kadınlarda doğrudan işe alım stratejisiyle yakından ilişkilidir. Yüksek işgücü dönüşümüyle birlikte, belirsiz üretim piyasasına hızlı sayısal uyarlama gerçekleştirilmektedir.

3. “İkinci Çevresel Grup” (second perioheral group) olarak adlandırılan grup, firmanın ihtiyaçları doğrultusunda ilk çevresel grupta fonsksiyonel ve sayısal esneklik ekleme ihtiyacı duyduğunda seçilen ikinci çevre grubu temsil etmektedir. İki grubun birleştiği istihdam sözleşmelerini ifade etmektedir. Bunun en güzel örneği, part-time çalışmadır. Bütün iş özellikleri ilk çevredeki gibi değişen iş ihtiyaçlarına uygun şekilde dağıtılarak yapılmaktadır. İş paylaşımı, kısa vadeli sözleşmeler, devlet sübvansiyonlarıyla gelen stajyerler ve geçici iş sözleşmesiyle istihdam etme durumlarının hepsi bu grup kapsamına girmektedir. Bu grupta işçiyle firma arasındaki bağlılık en alt seviyedeysen esneklik en üst düzeydedir.

4. “Dış Grup”(external groups) olarak ifade edilen gruba ise işlerin firmayla özel olarak bağlantılı olmadığı işleri yapan kişiler girmektedir (sistem analizi,

ofis temizliği vs.) Bu grup, büyük sayısal esnekliğin yanında işlevsel esneklik de sağlamaktadır. Kamuda yapılan özelleştirmelerle birlikte dış kaynak kullanımını bu grup altında toplayabiliriz.

1980'lerden bu yana hakim olan esnek üretim modeli, taşeronluk, fason üretim, sözleşmeli istihdam, kaçak işçi çalıştırma, geçici işsizlik, part-time istihdam, evde istihdam ve stajyer öğrenci istihdamı gibi farklı şekillerde uygulanmaktadır. Kitlesele üretimin yerini alan esnek üretim biçimleri üretim sürecini bölümlere ayırmakta ve işçi sınıfını örgütlenme yetisinden uzaklaştırmaktadır. Bunun neticesinde çalışma süreleri artış göstermekte, işten çıkarma işverenin keyfiliğine bırakılmakta ve çalışma yaşamı kurallardan arındırılmaktadır (Özdek,2011: 57).

Sonuç olarak; kapitalist üretim ilişkilerinde yaşanan dönüşümler işgücünün vasıfsızlaşmasını beraberinde getirmektedir. Sermayenin vasıflı işgücüne olan bağımlılığının azalmasıyla işgücü maliyetlerinde yaşanan düşüş dünya ölçeğinde rekabet avantajı sağlamaktadır. Braverman'a göre; sermaye işgücü sürecindeki denetimini artırmanın yolu olarak emek sürecini Taylorist bilimsel yöntemlerden faydalanarak küçük parçalara bölmüş, ürünün tasarım ve dağıtım süreçlerini birbirinden koparmış ve emeği kendine tabi kılmıştır (Braverman,1974: 3).

Ortaya çıkan yeni üretim sürecinin beraberinde getirdiği üretim tekniklerinde ve teknolojiye esnekleşmeyle birlikte işgücünün kullanımı ve iş tanımlarıyla birlikte işçilerin çalışma yaşamı değişikliğe uğramıştır. Bu bağlamda etnik ve kadın işgücünün önemi artmış (Massey,1984), sendikalaşmış işgücünün üretimdeki kullanımı azaltılmış ve işgücü pazarı organizasyonlarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Gelişen yeni model, pazarlık gücü yüksek olmayan emeğin daha büyük ölçüde sömürölmesini mümkün kılmış, işgücünün büyük kısmını işveren karşısında savunmasız bırakmıştır (Eraydın ve Erendil,1999: 14-15).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TEKSTİL - KONFEKSİYON SEKTÖRÜ

2.1. 1980 Sonrası Dünyada Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü

Geniş ağ sistemiyle imalat sanayiinde en yüksek katma değer yaratan sektör olma özelliğini taşıyan tekstil ve konfeksiyon sektörü üretim zinciri, “pamuk, işleme, eğirme, örme, dikme, kumaş ve örtü, halı ve döşemelik kumaş” vb. tekstil ürünleri üretiminden oluşmaktadır (İtkib,2004: 5).

80'li yıllarda hazır giyim ve tekstil sektörü ile kıyafet perakendecilerinin aynı bakış açısıyla düşük ücretli ülkelerdeki ihracata yönelik hızlı üretim artışına yönelik baskısı ticarete neoliberal politikaların yaygınlaşmasına ortam hazırlamıştır. Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından üreticiler, tüketiciler ve işçiler için en avantajlı yol olarak sunulan her türlü kısıtlamayı kaldırmaya yönelik politikalar neticesinde gelişmekte olan ülkelerde yeni pazarların oluşturulması teşvik edilmiş, düşük ücretli emeğin yaygın olduğu coğrafyalarda hazır giyim imalatının alanı genişletilmiştir (Rossen,2002: 7-8). Bu bağlamda ulusötesi şirketlerin yardımıyla birlikte imalat sanayii içinde katma değer, istihdam yaratma ve ihracat açısından oldukça önemli bir yer tutan konfeksiyon üretimi, küresel ekonominin en yaygın tezlerinden olan yeni uluslararası iş bölümü teorisi ekseninde acımasız rekabet koşullarına karşı ayakta durabilmenin yolu olarak Üçüncü Dünya ülkelerine taşınmıştır (Danış,2016: 567).

Bununla birlikte küreselleşme sürecinin somut biçimde gözlendiği imalat sanayiinde yaşanan devasa dönüşüm ile dünyanın en küreselleşmiş sanayilerinden biri olan hazır giyim sanayii neredeyse bütün dünyaya yayılmıştır (Gereffi,1999: 40). Bunun yanında sektör, ülkelerin sanayileşme yolunda ihracata yönelik politikaları uygulamaya koyarken giriş hamlesi olan tipik sektör olma özelliği taşımaktadır. Bu bağlamda hazır giyim sanayii, küreselleşme sürecinde diğer sektörlerle önderlik eden lider sektör konumunda olmuştur (Bonacich vd.,1994: 13).

Çoğu gelişmekte olan ülke ekonomisi için tekstil sektörü uzun bir tarihi birikime sahip olmasından ötürü sanayileşme sürecinde başat rolü oynayarak büyük döviz girdisi sağlamış ve istihdam deposu olma görevini üstlenmiştir. Genel olarak emek yoğun üretime dayalı olan bu sektörde gelişmekte olan ülkeler ucuz işgücü bolluğu sayesinde büyük avantaj elde etmişlerdir (Ansal,1997: 14).

Sektörün emek yoğun olmasıyla üretim maliyetlerini en aza indirmek gayreti, üretimin düşük ücretli emeğin bol bulunduğu bölgelere kaydırılmasında en önemli etken olurken; Üçüncü Dünya olarak da adlandırılan gelişmekte olan ülkelerde iş yasalarının ve işçi haklarının uygulanmayışı, bunun yanında emeğin örgütlenmeden yoksun oluşu emek yoğun üretim yapan büyük işletmeleri, üretimde coğrafi parçalanma hususunda cezbetmiştir.

Bir diğer deyişle sektörün dünyanın çeşitli coğrafyalarına yayılmasındaki temel etken işgücü maliyetlerinin uluslararası ölçekteki farklılaşması olmuştur. Üretimin yaygınlaştığı gelişmekte olan ülkelerde kurulan serbest ticaret bölgeleri, uygulanan liberal yatırım politikaları, ihracata yönelik teşvikler ve muafiyetlerin yanında yetersiz sendikal örgütlenme yüksek kâr getirisi sağlamaya imkân sunmaktadır (Çoban ve Kök,2005: 70).

Coğrafi kaymanın yanında kültürlerarası etkileşimin artışıyla birlikte uluslararası giyim perakendecilerinden gelen talepte yükselmenin konfeksiyon sektöründe büyük baskı oluşturması iki sezon olarak yapılan üretime ek olarak sezon ortası üretimin yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu durum, sezon ortası satın almayı yıl boyu satın almaya yayarak önceki konfeksiyon koleksiyonlarının yerine geçerek neredeyse norm haline gelen “lüks moda”, “high fashion” ve fiyatların düşük olduğu bir “kullan at” “throwaway piyasası”nı ortaya çıkarmıştır (Tokatlı vd.,2010).

1974'te Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde “Çok Elyaflılar Anlaşması” (MFA) ile serbest ticaretin genişlemesi sağlanmış, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tekstil ve hazır giyim sektörlerinin eş anlı gelişimi teşvik edilmiştir (Atılğan ve Şen,2006: 147).

1995 yılında ise MFA yerine Tekstil ve Hazır Giyim Anlaşması (Agreement on Textiles and Clothing- ATC) ile tekstil ve hazır giyim ticareti GATT kapsamına alınmış, bu bağlamda MFA ile uygulanan sınırlamalar ve kotalar kademeli olarak kaldırılmıştır.

GATT'ın Dünya Ticaret Örgütü'ne dönüştürülmesiyle ise 2005 yılında Tekstil ve Giyim Anlaşması (ATC) kaldırılmış, uluslararası pazarlarda tekstil ve konfeksiyon ticareti Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne eklenerek ticaretin durumunu belirleyen kotalar kaldırılmış, koruma yolu için sadece gümrük vergileri kullanılmıştır (Gökçü,TY).

Gelişmelerle birlikte bireysel tercihleri öne çıkaran, değişen koşullara kısa sürede yanıt veren ve çeşitli boyutlardaki talepleri karşılayan yeni üretim yapılanması kaçınılmaz hale gelmiştir (Eraydın,2000: 94). Hızlı moda uyum sağlamanın yolu olarak küçük üretime dayalı esneklik uygulamaları ve küresel üretim bağlantıları giderek önem kazanmış ve yeni üretim biçimleri zuhur etmiş, küresel ağlar genişlemiştir (Tokatlı vd.,2010; Eraydın,1998: 105).

Küresel bağlantıların genişlemesi, neoliberal politikaların dünya geneline yayılması ve talepte yaşanan hızlı artışla birlikte dünya ticaretindeki artıştan önemli ölçüde pay alan hazır giyim ihracatı büyüme göstermiş, özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretim hacmi kayda değer genişleme göstermiştir.

DTÖ verilerine bakıldığında, küreselleşme eğilimlerinin artış gösterdiği 1980 yılından sonraki yirmi yıl dünya ticareti %210 oranında artış göstermiş ve 6.2 Trilyon USD olmuştur. Hazır giyim ihracatı ise hızla artarak 1973 yılında 12.6 Milyar USD iken 2000 yılına gelindiğinde 198.9 Milyar USD seviyesine yükselmiştir (Kanoğlu, Öngüt,2003: 1). Aynı zamanda 1980 sonrası Dünya tekstil ticareti hacmi büyük oranda genişlemiştir.

Tablo 1.1: 1980-2000 Yılları Arasında Dünya Tekstil Sektörü İhracatı

Yıllar	Dünya Tekstil Sektörü
--------	-----------------------

	İhracatı (Milyar USD)
1980	1.989
1981	1.963
1982	1.842
1983	1.807
1984	1.907
1985	1.947
1986	2.136
1987	2.513
1988	2.857
1989	3.080
1990	3.387
1991	3.440
1992	3.653
1993	3.636
1994	4.110
1995	4.925
1996	5.190
1997	5.374
1998	5.297
1999	5.510
2000	6.186

Kaynak: WTO

Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre; dünya genelinde hazır giyim ve konfeksiyon ürünleri ihracatı 2018 yılında 546 Milyar USD olmuştur. Tekstil, hazır giyim ve ev tekstili dahil tüm ürünler baz alındığında dünya ihracat miktarı 837 milyar USD'ye ulaşmıştır.

2019 yılı verilerine bakıldığında ise hazır giyim ve konfeksiyon ihracatının tarihteki en yüksek seviyesine ulaşarak 552.9 Milyar USD olduğu görülmektedir.

Dünya devi olarak konumunu korumaya devam eden Çin'in ihracatı ise 2019 yılında bir önceki yıla oranla %3.9'luk gerileme ile 166 Milyar USD olarak gerçeklemiştir (ihkib,2020: 3).

Dünya genelinde özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin büyük bir kısmını oluşturan tekstil ve konfeksiyon sektörü genellikle emek maliyetleriyle şekillenmektedir. Bu nedenden ötürü sektörün imalat kısmında genellikle Çin, Bangladeş, Vietnam, Hindistan, Hong Kong ve Endonezya gibi ucuz emeğin yaygın olduğu ülkelerin öne çıkması şaşırtıcı değildir (DİKA,2011: 4).

Dünya ekonomisindeki küresel üretim zincirlerinin gelişiminin somut göstergesi olan tekstil ve konfeksiyon sektöründe dünya ticaretinin oldukça büyük bir kısmı AB ve ABD tarafından gerçekleştirilmektedir. AB ve ABD'nin dünya tekstil ticaretinden aldıkları pay %70-80 iken, dünya hazır giyim ticaretinden aldıkları pay ise %73'tür. Bu iki bölgedeki ulusötesi şirketler üretim sürecini tasarımdan dağıtıma kadar parçalara bölerek gelişmekte olan ülkelere dağıtmaktadırlar (Hirway,2011: 2).

Emek yoğun sektörlerden biri olan konfeksiyon sektöründe üretim modaya uygun olarak yapılmaktadır. Katma değer yaratan bu sektörün en önemli üretim aracının işgücü olması özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu sektöre yatırım yapmasını olanaklı kılmaktadır (ASO,TY: 4). DTÖ verilerine göre sanayileşmiş konfeksiyon ihracatçısı ülkeler İtalya, ABD, Almanya, Fransa, İngiltere, Hollanda, Belçika ve Portekiz iken görece olarak sanayileşmiş ülkeler Türkiye, Güney Kore, Tayvan ve Meksika'dır. Çin, Pakistan, Hindistan, Tayland, Endonezya ve Malezya ise emek maliyetlerinin düşüklüğü nedeniyle önemli hazır giyim ihracatçıları olmuşlardır (Kanoğlu ve Öngüt,2003: 7-8).

Dünyanın en büyük hazır giyim ihracatçısı ülke, ucuz emek gücü avantajını kullanarak zirveye yerleşen ve tekstil üretim hacmini her yıl artırmakta olan Çin olmuştur. Çin'in 80'lerde gerçekleştirdiği reformlar ve 2001 yılında DTÖ'ye katılımı ihracata yönelik üretimde artış sağlamasını kolaylaştırmıştır (ILO,2019: 8; ihracat.co,2019).

İkinci sırada ise geniş ihracat ve ithalat pazarına sahip olan, kişi başına düşen gelirin ve satın alma gücünün yüksek olduğu ülkeleri içinde barındıran AB gelmektedir. Dünya tekstil ve hazır giyim üretiminin %24'ünü elinde tutan AB'de İtalya, Almanya, İspanya, Fransa ve Hollanda başı çeken ülkelerdir (ihracat.co,2019).

2017 yılında tekstil sektöründe 339 Milyar USD olan dünya ihracatı, 2018 yılında artarak 355 Milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Hazır giyim sektörü ise benzer gelişme seyrederek 2017 yılında 454 Milyar USD olan dünya ihracatını 2018 yılında 482 Milyar USD seviyesine çıkarmıştır. Bu bağlamda sektörün dünyaca önde gelen ihracatçıları aşağıdaki tabloda verilmiştir (corlutso,2020: 8; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı,2020).

Tablo 1.2: Dünyada En Önemli Tekstil İhracatçısı Ülkeler ve İhracat Verileri (2018)

ÜLKELER	İHRACAT MİKTARI (Milyar USD)
ÇİN	121.4
AB(28)	80.9
ABD	21.9
HİNDİSTAN	21.4
TÜRKİYE	12.6
GÜNEY KORE	11.7
TAYVAN	9.6
PAKİSTAN	8.1
VİETNAM	7.7
JAPONYA	7.3
AVUSTRALYA	5.0

Kaynak: Ticaret Merkezi (ITC) Trade Map

Çin'de patlak veren COVID-19 salgını tedarik zincirlerinde büyük değişimlere neden olmuştur. Dünyanın en büyük tekstil ihracatçısı olan Çin, ekonomik krizin eşiğine gelmiş, bütün fabrikalar kapanmış, sokağa çıkma kısıtlamaları uygulanmış, üretim sekteye uğramıştır. Pandeminin hızla bütün dünyayı etkisi altına alması tedarik

zincirlerindeki dengeyi alt üst etmiş; toplam üretimde, tüketimde ve dünya ticaretinde ciddi düşüşler gözlenmiştir. Tüm imalat sektörü gibi hazır giyim sanayii de süreçten olumsuz etkilenmiş, tedarikçiler sipariş iptalleri veya ileri tarihe öteleme, ödemelerin ertelenmesi talepleriyle karşı karşıya kalmıştır.⁵ Yaklaşık 1.5 Trilyon USD büyüklüğünde olduğu varsayılan dünya hazır giyim perakende piyasasındaki binlerce işletme kepenkleri kapatmak zorunda kalırken milyonlarca işçi işsizlik tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı,2020: 6).

2019 yılında dünyanın en büyük yedinci ihracatçısı olan Türkiye'nin ortaya çıkan COVID-19 salgınının ardından 2020 yılı Ocak- Eylül döneminde hazır giyim ve konfeksiyon ihracatı 2019 yılının aynı dönemiyle kıyaslandığında %8.7'lik düşüş göstererek 12.1 Milyar USD olarak gerçekleşmiştir (itkib,2020: 2).

Bu bağlamda hazır giyim ihracatında bazı değişimler olmuştur. DTÖ'nün 2021 yılında yayımladığı verilere göre; Vietnam, Bangladeş'i geçerek dünyanın en büyük ikinci hazır giyim ihracatçısı konumuna yerleşmiştir. Yaşanan pandemi süreci Türkiye'nin ihracatında her ne kadar daralmaya neden olsa da dünyanın dördüncü hazır giyim üreticisi konumuna yükselmesine engel olamamıştır (WTO,2021).

Her ne kadar pandemi süreci tekstil ve konfeksiyon sektörünü olumsuz etkilemiş olsa da aşının bulunması ve mali desteklerle birlikte sektör olumlu bir görünüm sergilemektedir. Bu bağlamda öngörülen sektörün 2022'de güçlü bir toparlanma göstererek kapatılan işyerlerinin tekrar açılması ve işçilerin işlerine tekrar kabul edilmesidir (Schindler,2021).

2.2. Türkiye'de Konfeksiyon Sektörünün Gelişimi

Emek yoğun sektörlerin başını çeken tekstil ve konfeksiyon sektörü Türkiye'de 1980 sonrası dışa açılma politikalarıyla birlikte ihracata en büyük katkıyı sağlayan sektörlerden biri olmuştur.

⁵ ITMF (20 Mayıs-8 Haziran) koronavirüs anketinden salgından etkilenen siparişlerin sayısal dağılımı incelenebilir.

Tekstil konfeksiyon sektöründe gerçekleşen atılımlar, İhracata yönelik politikaların benimsendiği ve dış ekonomiyle entegrasyonun hızla arttığı döneme tekabül etmektedir. Bu nedenden ötürü 1980 sonrası dönemde Türkiye ekonomisinde yaşanan dönüşümler açıklanacaktır.

2.2.1. Türkiye’de 1980 Sonrası Küresel Ekonomiye Entegrasyon

Küreselleşme sürecinin tüm boyutlarının etkisini somut biçimde gözlemlediğimiz Türkiye, 80 sonrası yaptığı değişikliklerle hızla küresel ekonominin bir parçası haline gelmiştir. Sürece uyum sağlamak ve dünya ekonomisine hızlıca entegrasyonu gerçekleştirmek amacıyla 1980’li yıllardan itibaren yapılan yasal düzenlemelerle birlikte korumacı ve ithal ikameci tutumdan vazgeçilerek serbest pazar ve ihracata dayalı politikalara geçiş yapılmış; dış ticarete serbestleşme sağlanmıştır. Ayrıca bu dönemle birlikte kur sisteminin, faiz ve sermayenin piyasa koşullarına göre belirlendiği yeni bir süreç başlamıştır (Bayar,2008: 32-33).

İktisadi süreçler dönemsel olarak farklı koşullar içerse de birbirinden tamamen bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Bu bağlamda küresel ekonomik entegrasyonu getiren sürecin Keynesyen ekonomi uygulamalarının yaygınlaştığı İkinci Dünya Savaşı sonrası sürece ilişkin olduğunu söylemek yanlış değildir.

İkinci Dünya Savaşı’nı takiben yaklaşık otuz yıl boyunca süregiden birçok piyasa ekonomisine yüksek refah ve toplumsal istikrar sağlayan Keynesyen model kendi sınırlılıkları içinde kendi sonunu hazırlaması bu durumun en önemli göstergelerindendir (Castells,2008: 28).

Refah Devleti’nin üçüncü dönemi olarak adlandırılan süreç, John Myrnard Keynes tarafından öne sürülen ekonomik uygulamalar çerçevesinde geliştirilmiş, özel sektörün sıkıntılarını bertaraf edecek devlet müdahalelerinin yaygın olduğu, tam istihdama yakın koşulların olduğu, sosyal uygulamaların çeşitlendiği ve yüksek

büyüme oranlarının gerçekleşmesiyle “kapitalizmin altın çağı” olarak adlandırılan dönemi karakterize etmektedir (Gümüş,2018: 37; Özdek,2011: 31).

Bu dönem, Türkiye’de istihdam ve ücretlere ilişkin uygulamalar, işçi hakları gözetilerek refah devleti anlayışı çerçevesinde gerçekleşmiştir (Köse ve Öncü,2000: 80). Dünyadaki eğilime hızlıca uyum sağlayan Türkiye, Keynesyen politikaların önderliğinde ithal ikâmecî sanayileşme modelini benimseyerek ülke içi üretimi artırma yolunda uygulamalar geliştirmiştir.

60’larda başlayıp 70’lere kadar süren ithal ikameci kalkınma sürecinin benimsenmesi ulusal gelirden tarımın payını azaltarak imalat sanayiindeki üretim artışını desteklemiş, böylece çok çeşitli sanayi yapısının ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır (Köse ve Öncü,2000: 80).

Bu durum uzun süre devam etmemiş, 70’lerin başında ortaya çıkan kriz 45 sonrası refah sürecini sekteye uğratmış, Türkiye krizden kurtuluşun yolunu dünyanın geri kalanına ayak uydurarak ekonomi politikalarında uyguladığı köklü değişikliklerde bulmuştur.

Yaşanan kriz, 1960’ların başında kurulan OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)’in petrolün varil fiyatını 1974’te 1.80 USD’den 10 USD’ye çıkarmasıyla patlak vermiş, 1977’de ise 13.66 USD’ye yükseltmesi ile dış ödemeler dengesinin tepetaklak olmasına neden olmuştur. Petrol tüketimini ithalatla karşılayan Türkiye için bu durum döviz kaynaklarının erimesine neden olurken, üretimin petrol girdisi kullanılarak yapıldığı sektörlerde fiyatlar hızlıca yükselmeye başlamıştır. 1979 yılında ise varil fiyatının 35 USD’ye çıkmasıyla “ikinci petrol şoku” yaşanmış, ekonomik kriz derinleşmiştir (Kepenek,1983: 284).

TL’nin birçok kez devalüe edildiği ve ekonomik daralmanın artış gösterdiği bu dönem ihracata yönelik politika uygulamaları hayata geçirilmiştir. Dış açığı kapatma yolunda ihracatın özendirildiği ilk yıllar 60’lı yıllar olurken (Kepenek,1983: 301), 80’li yıllarda ithal ikâmecî sanayileşme modelinden ihracata dayalı sanayileşme modeline geçişin yaşandığı dönüm noktası olmuştur (Tanyılmaz,2006: 291).

Ekonomik bunalım neticesinde Ocak 1980'den başlayarak yeni bir ekonomi politikası benimsenmiştir. Yeni ekonomik gelişme anlayışını da beraberinde getiren yeni ekonomi politikasıyla krizden çıkışla ilgili değişiklikler yer alırken (Kepenek,1983: 387), ekonominin hızla küreselleşmesi mümkün kılınmıştır.

Ekonomik amacın sadece serbest piyasa ekonomisine yönelme ve küreselleşme olduğu bu dönemde karma ekonomi terkedilerek, KİT'ler devlet bünyesinden çıkarılmış, özel sektöre devredilmiş ve böylece devletin ekonomik etkinlikleri daraltılmıştır (Kazgan,1995: 184).

24 Ocak 1980 yılında yayımlanan yapısal uyum programı ile ekonomik istikrardan daha çok kamu harcamalarını sınırlandırarak özel sektör liderliğinde oluşturulacak bir pazar ekonomisine geçiş amaçlanmıştır. Bununla birlikte dış ticarete korumacılık politikasından vazgeçilmiş, dünya pazarına eklemelenmeyi gerçekleştirmek için ihracat teşvikleri, ithalatta serbestleşme, özelleştirmeler ve yabancı yatırımlara özendirme uygulamalarıyla ihracata dayalı sanayileşme stratejisi geliştirilmiştir (Özsuca , 2003: 135).

24 Ocak kararları “yeniden yapılanma” amacına dönük olması sebebiyle Dünya Bankası'nın verdiği kredilerle desteklendi. Merkez, içinde bulunduğu krizi Çevre ülkelerin “yeniden yapılanma” politikalarıyla aşarak kar hadlerini artırmak amacına yönelik geliştirdiğini öne sürdüğü politikalarla Çevre ülkelerde siyasi istikrarsızlık ve daha fazla kar sağlamak için kuralların ortadan kaldırıldığı yeni bir süreç inşa etmiştir (Kazgan,1995: 184).

Ortaya çıkan yeni ekonomi politikası, serbest piyasa koşullarına dayanmaktaydı. Buna göre; fiyatlar arz ve talep durumuna göre piyasa tarafından oluşacak ve denge durumundan herhangi bir sapma olursa piyasa işleyişi fiyatları tekrar denge düzeyine getirecektir, işleyiş hükümetlerin piyasaya müdahalesini minimum düzeye indirmesini gerekli kılmaktadır (Kepenek,1983: 387).

Türkiye, 1980 yılından itibaren uygulamaya koyduğu neoliberal politikalarla dış pazarlarda rekabet gücünü artırmış, dış ticarete büyük bir büyüme göstermiştir. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü kaynaklarına göre; Türkiye'de dışa açılma politikalarının benimsenmesiyle birlikte 1980 yılında 2.910.122.000 USD olan ihracat,

dokuz yılda neredeyse dört kat bir büyüme göstererek 1989 yılına gelindiğinde 11.624.693.000 USD'ye yükselmiştir. Aynı yıllara bakıldığında 10.819.565.000 USD olan dış ticaret hacmi ise 1989 yılında 27.416.836.000 USD olmuştur (Sezgin,2009: 180). 2005 yılına gelindiğinde 73.476.000.000 USD'ye 2018 yılında ise 177.169.000.000 USD'ye yükselmiştir (tüik,2020).

1980 yılından sonra liberalleşme politikalarıyla birlikte ekonomide köklü reformlara giden Türkiye, 1989'da dış finansal ilişkilerde de tam liberalleşmeye gitmiştir. Bu dönemde faiz hadleri ve ücretler piyasa tarafından belirlenir hale gelmiş, sermaye dolaşımındaki kısıtlamalar kaldırılmıştır (Öymen,2000: 209).

24 Ocak 1980 Kararları'nın bir diğer önemli özelliği işgücünün en az maliyetle istihdamına, ücretlerin düşürülmesine dayandırılmasıdır. Buradaki temel gerekçe, üretimdeki işgücü maliyetlerini aşağı çekerek kâr marjını yükseltmek ve böylece yerli üretim ve ihracatta artışın sağlanmasıdır. Tüm bu sebeplerle ücretleri düşük tutmak amacıyla ücret artışları enflasyon seviyesinin altında tutulmuş ve işçi örgütlenmelerinin önüne geçmek amacıyla yasal düzenlemeler vasıtasıyla işçilerin hak ve özgürlükleri kısıtlanmıştır. Bu kararlar neticesinde ücretler ve gelirler yarıya inmiştir (Kepenek,1987: 390-462). Nitekim ihracata dayalı uygulamalar çerçevesinde ucuz emek yatırımları çekmekte bir araç olarak kullanılmıştır (Erkök,2020: 642).

1980-88 döneminde dış ekonomiye eklemlenme bağlamında yapılan gelişmeler genel hatlarıyla dış ticarete yönelik serbestleşme, döviz piyasası ve sermaye giriş çıkışlarına yönelik serbestleşme, iç fiyatlardaki denetimin giderek kaldırılması, KİT'lerin özelleştirme kapsamına alınarak devletin ekonomideki rolünün azaltılması, reel ücretlerin düşürülmesidir. Bunun yanında para miktarının denetlenmesi ve vergilerin düşürülmesiyle üretimde artış hedeflenmiştir (Kazgan,1995: 185-189).

1984 yılına gelindiğinde IMF denetiminin sona ermesi, Türkiye'nin dış borçlanmasını kolaylaştırırken IMF'in para arzındaki denetiminin ortadan kalkması para arzı genişletilmesini mümkün hale getirmiştir. Bu yıldan sonra mal-hizmet ve sermaye, para ve döviz piyasalarındaki serbestleşme atılımları giderek hız kazanmaya başladı. Gümrük vergilerinin %76.3'ten %48.9'a indirilmesiyle ve TL'nin

değerinin sürekli düşürülmesiyle 80'li yılların sonuna gelindiğinde dış ticarete liberalizasyon oranı yaklaşık olarak %94'e ulaşmıştır (Kazgan,1995: 192-193).

Türkiye'nin küresel ekonomiye eklemlenme aşamasında DTÖ'ye üye olması ve AB ile Gümrük Birliği'ne girişi büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda DTÖ ile dış ticarete küresel pazarda rekabet amaçlanırken GB ile dış ticaret tarifelerinin AB standartlarına uygun hale getirilmesi hedeflenmiştir.80'lerin sonlarına doğru çıkarılan "32 Sayılı Karar" ile sermaye hareketlerine serbestliğin sağlanması finansal özgürleşmenin önünü açmış ve yurt içi yabancı yatırımlarda artış sağlanmıştır (Erkök,2020: 642).

1985 yılının sonunda döviz piyasaları serbestleştirilerek ülke içinde yerli veya yabancıların ticari bankalarda döviz mevduat hesabı açmaları serbest bırakılarak 1988 ve 1989'da döviz ve altın piyasaları kurumsal hale getirilmiştir (Kazgan,1995: 193).

1987'de açılan Türk Eximbank ile ihracatta yeni bir döneme girilmiş, ihracata yönelik büyüme performansı beklentisi olan sektörlerle krediler ve garanti programlarıyla destek sağlanmıştır. İhracata yönelik teşvikler bu dönemde artış göstermiş, 1994 yılına kadar toplam ihracat teşviklerinin ihracat içindeki payı %20 dolaylarında seyretmiştir (Uygur,1998'den Akt; Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz,2011: 34).

1989 yılında sermaye hareket serbestisi neticesinde yabancı sermaye akışında artış sağlanmıştır. Bu durum her ne kadar ekonominin finansmanında fayda sağlasa da hedeflenen büyüme hızına ulaşmada ve ekonomide istikrar sağlamada yeterli olmamıştır. Bunun neticesinde "kayıp yıllar" olarak nitelendirilen 1990'lı yıllarda kişi başına düşen gelirin azalmasının ve düşük ekonomi performansının önüne geçilememiştir (TÜRMOB,2015: 12).

Günümüz ekonomi modeli 80'li yıllardaki serbestleşme politikaları ve özel sektör önderliğindeki büyüme stratejileri üzerine inşa edilmiştir (TÜRMOB,2015: 17).

Bu süreçleri takiben 80 sonrası dönemde ithalatta yüksek büyüme oranları görülmüş, 1981 yılında 8.9 Milyar Dolar olan ithalat dokuz yıl içinde 20 Milyar Dolara ulaşmıştır. Serbest sermaye hareketleriyle birlikte 1990'lı yıllarda ithalat kriz dönemleri hariç ekonominin büyüme politikası eşliğinde hızlı büyüme eğilimi göstermiştir (Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz,2011: 35).

90 sonrası dönemi karakterize eden temel özellik istikrarsızlık olmuş, bu bağlamda 1998'deki Rusya krizinden ve 1999 Marmara depreminden olumsuz etkilenen Türkiye ekonomisi iç borçlarında artış gözlenmiş ve 2000 senesinde geçmiş yıllardan daha ağır koşulları içeren IMF desteğiyle oluşturulmuş programların uygulamaya konulması hususunda çalışmalar yapılmıştır. 2001 yılında tarihindeki en ağır ekonomik krizle karşı karşıya kalan Türkiye'de Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) %5.7 azalmış, kamu borç stoku GSYİH'nın %40'ı oranında artış göstermiş ve enflasyon %60'lara tırmanmıştır (Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz,2011: 37-38).

Türkiye, dünya pazarlarına açılma yolundaki politikalarını 2000'li yıllarda da sürdürmüş, bu bağlamda 2003 yılında "4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu"nu uygulamaya koyarak dış ülke yatırımcılarının problemlerini çözmeyi ve yatırımlarda rekabet gücünü artıracak politikalar üretmeyi amaçlamıştır (Erkök,2020: 643).

Kriz sonrasında 20 Milyar Dolara yakın destek alan Türkiye, olumsuz borç dinamiğini tersine çevirmek, para ve mali piyasalarını yeniden yapılanma sürecine sokarak bankacılıkla ilgili problemleri aşmak amacıyla "stabilizasyon programlarını" uygulamaya koymuştur (Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz,2001: 38).

2001 sonrası süreçte uluslararası konjontür ekonominin temel belirleyici unsuru haline gelmiştir. 2002 ve 2007 yılları arasında gelişmiş ülke ekonomisinde faizlerdeki aşırı düşüş Türkiye'ye yüksek fon akışı sağlamış, bu durum enflasyonda düşüş sağlamıştır (Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz,2001: 38-39).

1970'lerdeki bunalımdan kurtuluş yolunu dış pazarlara açılmakta gören Türkiye'nin dışa açılma sürecindeki dış ticaret eğilimleri büyük önem arz etmektedir. Küresel ekonomiye entegrasyonla birlikte ihracatta sanayi ürünlerinin payı giderek

artmış, 1967 yılında ihracatın %14.3'ü sanayi ürünlerinden oluşurken bu oran 1977'de %33.4'e yükselmiştir. Türkiye 1980 yılı ihracatı 1074 Milyon USD iken, 1990'da 11 683 milyon USD, 1995'de 21 635.9 milyon USD'ye yükselmiş bununla birlikte, tarımsal sanayi mallarının ihracat içindeki ağırlığı 1980, 1990 ve 1995'te sırasıyla %27.5, %82.6, 93.8 olmak üzere gerçekleşmiştir (Kepenek,1987: 303; Eraydın ve Erendil , 1999: 6-7).

Dış ticarette niteliksel ve niceliksel sıçramalara neden olan gelişmelerle 80 sonrası milli gelir içinde dış ticaretin payı 1980 yılında %18.8 iken, 1985 yılında neredeyse %20'lik bir artış göstererek %37.1'e yükselmiştir. Dış ticaretin yapısal olarak dönüşümüne neden olan bu ani yükselişle sanayi ürünlerinin ihracattaki payı sürekli artış gösterirken, tüketim malları ithalinde de yükselme meydana gelmiştir (Kepenek,1987: 435).

İhracata dayalı büyüme anlayışı çerçevesinde gelişen 1980 sonrası ekonomi politikaları ihracatta yaşanan artışın yerli üretim artışını teşvik edeceğini ve dış ticaret açığını kapatarak yatırım ve üretimde yükselme olacağını öngörmekteydi. İhracat teşvikleri, yabancı sermaye girişini kolaylaştıracak uygulamalar ve serbest ihracat bölgeleri bu öngörünün en somut örneklerini teşkil etmektedir (Kepenek,1987: 435).

Liberal politikalarla gerçekleşen küresel ekonomik entegrasyonun getirdiği yasal düzenlemeler sermayeye geniş hak ve yetki tanırken, dayatılan itaatkâr işgücü profili ile üretimin genişleyen ölçeğinde rekabet avantajı elde etmek amaçlanmıştır. Bu bağlamda 60'ların güvenli iş yasalarına esneklikler getirilmiş, ilk bölümde ayrıntılı olarak açıkladığımız “belirli süreli çalışma”, “geçici iş ilişkisi”, “kısmî süreli çalışma”, “çağrı üzerine çalışma” şeklinde üretimi artıracak uygulamalar getirilmiştir. Bu uygulamalarla işverenlere sınırsız özgürlük tanınırken işgücünün sömürüye açık hale gelmesinin ve kuralsızca kullanılmasının önü açılmıştır (Tuncer,2016: 46).

Bu yıllarda önemli sıçrama yapan sektörlerin başında dokuma ve konfeksiyon sektörü yer almaktadır. Genellikle ucuz emeğin istihdam edildiği dokuma ve konfeksiyon sektörünün hızlı yükselişinin temel nedeni ücretlerin 1980'li yıllarda düşürülmesiyle dış ticarette önemli bir avantaj sağlanmış olmasıdır (Eraydın ve Erendil ,1999: 6-7).

Türkiye, bu bağlamda 1980 öncesi iç piyasayı geliştirme ve yerli üretimi artırma ve kullanma yolunda politikalar üretirken gerek yaşanan ekonomik krizden çıkış yolu olarak gerekse dünya konjonktüründeki değişimlere ayak uydurmak amacıyla dış pazarlarda rekabet gücünü artırmaya yönelik politikalar geliştirmiştir. İhracata yönelik üretimde teşviklerle ve sübvansiyonlarla bu durumu sürdürmeye yönelik uygulamaların yürürlüğe konulduğu bu yıllarda tekstil ve konfeksiyon sanayii küresel entegrasyonun mihenk taşı olarak görülmektedir.

2020 yılında ortaya çıkan Covid-19 salgınının dünya geneline yayılmasıyla dünya ticareti olumsuz etkilenirken Türkiye de küresel ekonomiye olan bağlılığından ötürü büyük bir ekonomik krize sürüklenmiştir. İhracatta ve ithalatta yaşanan yavaşlama, evlere kapanma ve birçok sektörün kısmî veya tamamen kapanmasıyla ticarete de daralma meydana gelmiştir. Bu durum işgücü piyasalarını derinden sarsmıştır. Öyle ki İLO'ya göre; 2020 yılının ilk çeyreğinde istihdamda yaşanan kayıp 2019 yılına göre 130 milyon işçi olarak gerçekleşmiştir (sbb,2020).

Salgının ticarete yavaşlamaya sebep olduğu ve büyümeyi sekteye uğrattığı bilinen bir gerçek olsa da Uluslararası Tekstil Üreticileri Federasyonu (ITMF) Genel Müdürü Schinder (2021), yaşanan salgının çeşitli tedarikçilere duyulan ihtiyacı artırdığını ve bu doğrultuda Türkiye'nin özellikle tekstil ve konfeksiyon sektöründe yeni fırsatlar yakalayacağını öngörmektedir.

2.2.2. Türkiye’de Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün

Yapısı

1980’lerin getirdiği ekonomide küreselleşme hareketinin neoliberal politikalarla desteklenmesi ve ihracata yönelik kalkınma politikalarının hayata geçirilmesiyle ucuz emeğin bol bulunduğu gelişmekte olan ülkeler kategorisindeki Türkiye’de tekstil ve konfeksiyon sektörüne yönelik yatırımlar büyük oranda artmış, bununla birlikte sektörde büyük atılımlar gerçekleşmiştir (Eraydın,1998: 114; TCTB,2020: 1).

Tekstil ve konfeksiyon sektörü küresel pazarlara açılmada anahtar rolü üstlenmiş; TL'de yaşanan değer kayıpları, sektöre yönelik destekler ve sübvansiyonlarla birlikte sektörde büyük gelişme sağlanmıştır. Bununla birlikte niteliksiz işgücünün yoğun kullanıldığı sektörde, ülkedeki genç işgücünün yüksek verimlilik potansiyel gelişmiş ülkelerin konfeksiyon ve tekstil ürünleri ithalatında rotayı Türkiye'ye çevirmelerine sebep olmuştur.

Dışa açık politika uygulamaları çerçevesinde Türkiye, konfeksiyon sektöründe 1980'lerde oldukça önemli bir ihracatçı konumuna gelmiştir. Son yıllarda gelişmiş ülkelerdeki refah düzeyindeki artış ve sürekli değişen modayla birlikte kişisel zevk ve tercihlerde stilin ön plana çıkmasıyla gelişmiş ülkelere yapılan ihracat hem nitelik hem de nicelik olarak talep dalgalanmalarına uyumlu hale getirilme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Ansal, 1995: 25).

Ansal (1995: 25), sektöre yönelik çalışmasında 1980 sonrası konfeksiyon sektöründe dışarıdan gelen talep doğrultusunda, 1980'lerin ilk yarısında dış pazarlardan gelen siparişlerde yaşanan artışa paralel olarak kapasitelerin büyütüldüğünü ve kadınların yoğunlukta çalıştığı dikim hatlarının sayısının artırıldığı sonucuna ulaşmıştır. CAD/CAM teknolojisi ve otomatik kumaş serme makinelerinin 1980'lerin ikinci yarısında dikim ve üretim aşamalarında kullanılmaya başlanmış, buna rağmen sipariş sayısındaki artışa bağlı olarak istihdamda genel bir artış olmuştur.

Sektör, Türkiye ekonomisi için sağladığı yüksek ihracat geliriyle ve istihdam deposu görevini üstlenerek işsizliği azaltmasıyla oldukça büyük önem arz etmektedir. Ücretlerdeki düşüklüğün emek yoğun sektörlerin başında gelen tekstil ve konfeksiyon sektöründe maliyetleri büyük oranda azaltması yükselişe olanak sağlayan en temel faktörlerdendir (Eraydın ve Erendil,1999; Dedeğlu,2012: 8).

1963-72 yılları arasında planlı kalkınma dönemi uygulamalarına adım atılmış, tekstil konfeksiyon sektörü gelişme göstermeye başlamıştır. Bu yıllarda tekstil ürünlerinin dış satımının gerçekleştirilmiş olması 80 sonrası dışa açık politikanın uygulanması ardından büyük patlamalara ön ayak olmuştur. Fakat Türk tekstil konfeksiyon sanayii asıl atılımı 70'li ve 80'li yıllarda gerçekleştirmiştir. Türkiye

ekonomisi bütünüyle politika değişimine girerken tekstil konfeksiyon sektöründe de yeniden yapılanma sürecine girilerek dışa açık politika benimsenmiştir (Gürdal,2000: 49-50).

Tekstil ve konfeksiyon sektörünün bu yıllarda büyümesini sağlayan en önemli etkenlerden biri İngiltere, İtalya ve Almanya'daki işletmelerin Türkiye'ye taşınması olmuştur (Ok,2008: 10). Sektörün Batı ülkelerden Türkiye'ya taşınması ise "Çok Elyafıllar Anlaşması"⁶ çerçevesinde belirlenen miktar ve çeşitte kotalara uymak suretiyle mümkün olabilmektedir. Bu dönemde "kalkınma ve büyümenin lokomotif sektörü" olarak görülen tekstil ve hazır giyim bütün kotalara ve engelleri aşarak büyük bir atılım gerçekleştirmiştir (Kırım,2008: 125).

1982-93 yıllarındaki üretim değeri bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre; 80'li yılların başında iplik ihracatı %55 artış göstermiş ve 90.000 tondan 140.000 tona çıkmıştır. Konfeksiyon ürünleri ihracatı ise %900 artarak 7.000 tondan 70.000 tona çıkmıştır. 80'li yılların sonunda ise konfeksiyon ihracatı %150 daha artış göstermiş ve 177.000 tona yükselmiştir (MUSİAD,1994: 5-6).

Tekstil ve konfeksiyon sektörü GSYİH, imalat sanayii, ihraç ürünleri içerisindeki payı ve ihracat, döviz girişi sağlaması, istihdam ve yatırım gibi ekonomik göstergeler bağlamında büyük önem arz etmektedir? (TCTB,2020: 1).

Sektörün dışa açılmasıyla birlikte Türkiye sektördeki ihracat payını %0.3'ten %3.3'e yükselterek Çin, AB ve Hong- Kong'dan sonra dünyanın önde gelen tekstil konfeksiyon ihracatçısı olarak yerini almıştır. Özellikle 1990-2007 yılları arasında ihracat oranındaki artış dört kata çıkmış, 2007 yılında ihracat 14 Milyar USD'ye yükselmiştir. (Eraydın ve Erendil,1999; Dedeoğlu,2012:8).

⁶ 31 Aralık 1973 'te dünya tekstil ticaretini büyük ölçüde yönlendiren "Uluslararası Tekstil Ticaretine İlişkin Anlaşma" imzalanmıştır. Uluslararası Tekstil Ticaretine İlişkin Anlaşma'nın ülkemiz bakımından geçerli olarak yürürlüğe girdiği 25 Mart 1974 tarihinden geçerli olmak üzere onaylanması kararlaştırılarak 22.5.1975 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. "MFA-Multi Fibre Arrangement" (Çok Elyafıllar Anlaşması) olarak bilinen bu anlaşma genel olarak tekstil ticaretine yeni kısıtlamalar getirilmesini ve mevcut kısıtlamaların geçici olarak kaldırılmasını öngörmüş bulunmaktadır. Anlaşma, Tekstil Ürünleri Uluslararası Ticaret Anlaşması adıyla da anılmaktadır. (Gürdal,2000: 53-54;DPT,1993)

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Tekstil ve Hazır Giyim Anlaşması'nın 2005 yılında sona ermesiyle birlikte gelen serbestleşme Çin'in tekstil ve hazır giyim ticaretindeki etkisini artırmış, diğer ihracatçı ülkelerin rekabet edebilirliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak Türkiye tekstil ve hazır giyim sektörü bu dönemde de uluslararası piyasalardaki rekabetçi yapısını korumuş, üretim kapasitesini artırarak ihracat hacimlerini yükseltmiştir (Tetsiad,TY:7).

2008 yılında ise önemli pazarlarımızdan İngiltere ve ABD'ye gerçekleştirilen ihracatın sırasıyla %20 ve %40 oranlarında gerilemesi toplam hazır giyim ihracatının %2,3 düşmesine ve 13,2 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmesine yol açmıştır. 2009 yılında küresel krize bağlı dış talepteki daralmanın bir sonucu olarak %14,7 gerileyerek 11,2 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen sektör ihracatı, 2010 yılında yeniden artış trendine girerek %10,3 oranında artış göstermiş ve 12,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2011 ve 2012 yıllarında sırasıyla %9,4 ve %2,5 artış sağlanmış, 2013 yılında ise %8,1 oranında artışla 15 milyar dolar tutarında hazır giyim ürünleri ihracatı gerçekleştirilmiştir. 2014 yılında sektör ihracatımız bir önceki yıla göre %8,7 oranında artış göstermiş ve 16,3 milyar dolar olarak gerçekleşerek en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2019 yılında ise hazır giyim ihracatımızdaki artış trendi devam etmiş, bir önceki yıla göre %1,5 oranında artarak 15,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Son yıllarda hazır giyim ihracatının toplam ihracat içindeki payı azalmış olmakla birlikte söz konusu pay 2012 yılında %9,1 iken 2013 yılında artarak %9,9 olmuştur. 2014 ve 2015 yıllarında söz konusu pay %10,3 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında ise bu pay, %9,1 olarak gerçekleşmiştir (TCTB,2020: 2).

Tablo 2.1.: Hazır Giyim Sektöründe İhracat Verileri (1980-2020)

Yıllar	İhracat (Milyon USD)
1980	112
1982	386
1984	1,208
1986	1,242
1990	3,331

1992	4,179
1994	4,582
1996	6,076
1998	7,074
2000	6,586
2002	8,909
2004	12,653
2006	13,570
2008	15,251
2010	14,206
2012	15,753
2014	18,485
2016	16,739
2018	17,358
2020	17,456

Kaynak: TSGD verilerinden faydalanılarak oluşturulmuştur.

2012 yılı SGK verilerine göre; sektörde istihdam edilenlerin sayısı 687 Bin olarak görülmektedir. Fakat sektörde kayıt dışı istihdamın yaygın olması gerçek verilerin resmi kaynaklarda bulunmasını güç hale getirmektedir. Bu bağlamda gerçek istihdam sayısı tahminlerle sınırlı kalarak 2.5 Milyon civarında olduğu düşünülmektedir. 2012 yılında sektörde hizmet veren firma sayısı 40 Bin olarak görülmektedir (Dedeoğlu,2012: 8).

1950'lerden beri istihdam deposu görevini üstlenen Türkiye tekstil ve hazır giyim sanayiinde sektörün istihdamı toplam istihdamda %13,6 sık paya sahipken toplam imalat sanayi içindeki payı %23,9'dur. Kadın işçilere ve niteliksiz işgücüne istihdam olacağı yaratması istihdam hususunda sektörü önemli kılmaktadır. 2009 yılı verilerine göre tekstil sektöründe istihdam sayısı 331.438 iken, hazır giyimde 358.116 olarak gerçekleşmiştir. Yine SGK verilerine göre; 2018 yılında tekstil sektöründe 417 Bin kişi istihdam edilirken hazır giyim sektörü 500 bin kişiye istihdam olanağı sağlamıştır. Hazır giyim üretimi yapan işletme sayısı ise 33.435 tekstil işletme sayısı 16.922 dir (ÇSGB, 2011; SGK,2021).

Günümüzde Türkiye'nin tekstil ve konfeksiyon pazarları sırasıyla Almanya, İspanya, İngiltere, Hollanda ve ABD'dir (İTKİB,2020: 4).

Tekstil ve konfeksiyon üretiminin gerçekleştirildiği ana merkez Marmara ve Ege Bölgeleri'ndeki İstanbul Bursa ve Tekirdağ illeri olurken, ürün ve hammaddelerin üretildiği yerler İzmir, İstanbul, Denizli, Bursa, Kahramanmaraş, Gaziantep'te yoğunlaşmıştır (Dedeoğlu,2012: 8).

Türkiye genelinde hazır giyim ihracatının en fazla yapıldığı ülke %18.7'lik pay ile Almanya'dır. Onu takip eden ülkeler sırasıyla İspanya, İngiltere, Hollanda ve Fransa'dır. Bununla birlikte Türkiye, 2019 yılı verilerine göre; dünyanın en büyük altıncı hazır giyim ihracatçısı konumundadır (TSGD,2021: 1).

2018 yılında yayımlanan "Hazır Giyim Üretimi Evine Geri mi Dönüyor?" başlıklı rapor son dönemlerde konfeksiyon üretimine yönelik eğilimlerde değişim olduğunu ortaya koymuştur. Raporun bulgularına göre; konfeksiyon üretiminin Çin'de ve öteki Asya ülkelerinde işgücü maliyetlerinin düşük olması nedeniyle yapılıyor olması günümüzde ulaşım maliyetlerinin eklenmesiyle eski avantajlı konumunu yavaş yavaş yitirmekte. Bunun yanında Asya ülkelerinde giyime olan talepte yaşanan artış bu ülkeleri ülke içine yönelik üretime yöneltmektedir. Bununla birlikte ücretlerin Çin'de yükseliyor olması ile özellikle Türkiye ile arasındaki işçi ücretleri farkı giderek kapanmıştır. Çin'dekine göre 5 kat fazla olan işçilik maliyeti Türkiye'de 2017 itibarıyla 3.4 kata düşmüştür. Türkiye'nin Avrupa pazarına olan yakınlığı hasebiyle bu durum Türkiye'yi özellikle kot üretiminde daha avantajlı bir konuma yerleştirmiştir (McKinsey,2018: 10).

Bu bağlamda Türkiye yeni dönemde de tekstil ve hazır giyim sektörleri önderliğinde tedarik zincirlerine entegrasyonunu artıracaktır. Salgının Türkiye'deki tedarik zincirlerine olumsuz etkisinin fazla olmadığı 2020 yılının ilk çeyreğinde Çin'in üretimini birçok noktada durdurması alternatif tedarikçi olarak görülen Türkiye'ye yeni fırsatlar sunmuştur. Bundan ötürü özellikle Türkiye hazır giyim üreticileri tedarikçilerden gelen yoğun taleple karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca sektöre yönelik uzmanlığı ve üretimdeki esnek yapısı ile Türkiye'nin çok yakın zamanda güçlü bir rakip olarak Asyalı üreticilerin karşısına çıkması beklenmektedir. Bu süreçte hızlı ve

küçük işletmelere dayalı üretimin, gelişmiş ulaşım ağının ve yeni teknolojilere uyum sağlamanın ve Ar-Ge yatırımlarına yönelik faaliyetlerin desteklenmesi büyük önem arz etmektedir (İhkib,2020).

2.2.2.1. Fason İlişkiler Ağı

Küreselleşme süreci ne kadar bütünleştirirse o kadar parçalamış ve bölmüştür. Bu süreç neticesinde pazarlar büyük ölçüde genişlemiş, bu durum beraberinde bölgeselleşme eğilimini getirmiştir (Erdoğan, 2002: 31-32'den akt; İrmiş ve Gök, 2008: 200- 201) . Bu durumun en net göstergesi özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretim yapan bölgesel ekonomilerin uluslararası ekonomiye kendi ekonomilerinden daha bağlantılı hale gelmeleridir (İrmiş ve Gök, 2008: 201).

Neoliberal politikalar çerçevesinde endüstrilerin gelişmekte olan ülkelere taşınması ile sürecin doğasına uyumlu yeni kurum ve ilişkiler ortaya çıkmıştır. Uluslararası ticarete temel kurum çokuluslu şirketler olurken, firma içi ticaret yeni ilişki biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Endüstriyel üretimde yaşanan yer değiştirme sürecinde ortaya çıkan iki temel oluşum uluslararası fason üretim ve serbest ihracat bölgeleri olmuştur (Berksoy,1982: 132).

Ulus devletin egemenliğini sonlandıran bu süreç çokuluslu şirketlerin egemenliğini artırmasına olanak sağlamış, gelişmekte olan ülkelerde üretilen katma değer gelişmiş merkez ülkelere iletilmesine olanak sağlamıştır. Bu iletimin en belirgin ve bilinen şekli ise gelişmekte olan ülke işletmelerinin gelişmiş ülke işletmelerine fason üretim yoluyla bağlanmasıdır. Gelişmekte olan ülkeler, küresel üretime genellikle ünlü yabancı markaların yurt içindeki üretiminin ifadesi olan fason üretim veya taşeronluk yoluyla katılmaktadır. Üretimi yapılmış olan nihaî ürün gelişmekte olan ülkelerin malı olarak görülmemekte bunun yanında üretimin işgücü, hammadde, makine ve atıklarla ilgili en ağır yükü az gelişmiş ülkeler tarafından paylaşılmakta olup marka ve tasarım bölümleri genellikle gelişmiş ülkelere ait olmakta ve yüksek ücretlerle bu ülkelerde pazarlanmaktadır. Gelişmiş ülkelere katma değeri yüksek ve pahalı ürünler satın alan gelişmekte olan ülkeler karşılığında katma değeri düşük ve ucuz ürünleri ihraç etmektedir. Örneğin; gelişmekte olan ülkeler bir tekstil

makinesini satın alabilmenin karşılığında yüzlerce ürün ihraç etmek zorunda bırakılmışlardır (İrmiş ve Gök, 2008: 202).

Çokuluslu şirketleri fason iş yaptırmaya iten temel sebep gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü maliyetlerinin sağladığı avantajlar olmuştur. 1990'dan sonra fason üretim dünya üretiminin yüzde üçü kadar artış göstermiştir. 1993 – 2003 yılları arasında dünya uluslararası fason üretimi dünya GSYH'sının %8,25'i idi. Yaklaşık on yıl içinde bu dünya üretiminin %11.25'ini oluşturmuştur (Kırım, 2008: 123-124).

Berksoy (1982: 163), uluslararası fason üretimi gelişmiş ülkelerin kendi pazarlarında satışa sunmak amacıyla üretimin bir kısmını veya tamamının gelişmekte olan ülkelerde yaptırılması olarak tanımlamıştır. Bir diğer deyişle uluslararası fason üretim gelişmiş ülkelerin talepleri doğrultusunda gelişmekte olan ülkelerle üretim sürecinin paylaşılması anlamını taşımaktadır.

Uluslararası fason üretim birbirinden tamamen bağımsız firmalar arasında gerçekleştirilebilse de genellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yavru firmalar ile çokuluslu şirketlerin kendi üretim ağlarındaki ana firma ile gerçekleştirilmektedir. Her türlü mal ve hizmet fason üretimin konusunu oluşturabilirken özellikle parça üretimi, montaj işlemleri ve sektörlerin emek yoğun kısımlarının fason verildiği görülmektedir (Berksoy, 1982: 163).

Esnek uzmanlaşma adı altında küçük işletmelerde fason üretime dayalı yeni örgütlenme biçiminin ortaya çıkması 1970 sonrası ortaya çıkan ekonomik dönüşümler silsilesinin bir tezahürüdür. Enformel sektörün yaygınlaşmasına olanak sağlayan fason üretim ağı, üretim sürecinin aşamalara bölünerek bazı aşamaların taşeron işletmelere devredilmesi ile birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde özellikle maliyet avantajı sağlamak amacıyla ucuz emeğe dayalı üretimin gerçekleştirildiği konfeksiyon sektöründe yoğunlaşmıştır (Ansal, 1997: 10).

Bu dönemde özellikle emek yoğun üretimin yaygın olduğu sektörlerde hızla yükselen ücretler ve artan maliyetler karşısında işletmeler önlemler kapsamında ya işçi sayısında azalmaya gitmiş ve yahut üretim sürecinin belli aşamalarını alt yüklenici (taşeron) firmalara kaydırmışlardır. Yüksek işçi maliyetlerini kısma yolunda üretimin

özellikle emek yoğun faaliyetleri alt yüklenici bir firmaya fason yaptırılmaktadır. Bu bağlamda tekstil ve konfeksiyon sanayii üç basamaklı SIC kategorileri arasında taşeron vasıtasıyla fason üretime en fazla başvuran sektördür (Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz,2015: 152,154).

Türkçe literatürde firmalar arası ilişki İngilizce “subcontracting”, fason, yan sanayii veya taşeron olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte Türkçede “fason” kelimesinin İngilizce karşılığı olarak “outsource” kavramı da kullanılmaktadır. Üretimin bir sürecinin şirket dışındaki başka firma tarafından yapılmasını karşılayan kavram ise “outsourcing” terimidir. Sıklıkla kullanılan “offshoring” kavramı ise her ne kadar “outsourcing” kavramıyla eş anlamlı kullanılsa dahi bire bir aynı anlamı karşılamamaktadır (Kırım,2008: 130).

Üretim sürecinin aşamalarının tedarikçi bir işletmeye aktarılması veya daha önce işletme içinde üretimi yapılan bir malın dışarıdan satın alınması anlamı “dış kaynak kullanımı” (outsourcing), “alt sözleşme” veya “taşeronluk” (subcontracting), ve “fason üretim” (contract manufacturing) gibi kavramlarla verilmektedir. Offshoring kavramı ise işletmenin üretim sürecinin belli aşamalarını özellikle düşük işçi ücretlerinin avantajından faydalanmak amacıyla başka ülkelere aktarması anlamına gelmektedir (Kurtulmuş ve Tanyılmaz,2017: 188; Kurtulmuş,2020: 68).

Bu durum kavramın hangi anlamda kullanıldığına dair muğlaklık taşımaktadır. Bu sebepten ötürü Aktan karmaşayı önlemek amacıyla firmalar arası bağımlılık boyutu dışında kalan ekonomik ilişkiyi “yan sanayii ilişkisi” olarak, bağımlılık unsuru taşıyan ilişkiyi ise “fason” olarak tanımlamaktadır (Aktar,1990: 73-75’den Akt; Güler-Müftüoğlu,2000:124).

Watanabe (1971: 54)’e göre terim her ne kadar muğlak olsa da değişmez özelliği alt sözleşme yapma teklifinde bulunan bir ana firmanın olması ve bu firmanın işletme veya şirketin taşeron ya da yan sanayii olarak adlandırılan bir diğer bağımsız kuruluşa üretimin tamamını ya da bir kısmını devretmesine rağmen sorumluluğu üstlenmeye devam etmesidir.

Taşeron üretimin türlerinden biri olan fason üretimde işçilerin örgütlenmesi engellenmekte, süper sömürü, kaçak işçi çalıştırmanın yaygınlaşması, güvencesiz istihdam, iş sağlığı ve güvenliğinin ihmal edilerek en ucuza en fazla verim alınması amaçlanmaktadır. Taşeron ve fason işletmelerde çalışan işçilerin ücretleri az, çalışma koşulları ise oldukça ağırdır (Koç,2001: 2).

Esnekliğin büyük önem arz ettiği yeni üretim ilişkilerine geçişle birlikte piyasadaki fason ilişkilerde yaygınlaşma gerçekleşmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretimdeki ana yapı fason ilişkiler sistemiyle karakterize edilmektedir (Lawson,1992; Rogerson,1994'ten akt; Eraydın,1998: 105-106).

Küreselleşme sürecinin beraberinde getirdiği esnekliklerle birlikte gelişen sistem, özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinde sanayiinin cezbedici gücü konumunda olup, küresel pazarlarda büyük rekabet avantajı sağlamaktadır (Rogerson,1994'ten akt; Eraydın,1998: 106). Fason üretim yapan firmalarda işçiler sosyal güvenceden yoksun ve oldukça düşük ücretlere çalıştırılmaktadır. Konfeksiyon sektörü bu durumun en yaygın somut örneğini ortaya koymaktadır. Sektördeki üretim her ne kadar küçük atölyelerde ve kötü koşullar altında gerçekleşse de dış pazarlara eklemlenmede en başarılı sektörlerden birini oluşturduğu aşikardır (Eraydın,1998: 106).

Yüzeysel olarak üretim sürecinin işveren tarafından bir başkasına devredilmesi anlamını taşıyan fason üretim konfeksiyon sektöründe, bir işletmeye ait üretim sürecinin tamamının veya bir kısmının ana firmanın talepleri doğrultusunda başka firmalar aracılığıyla üretilmesi ile gerçekleşmektedir. Dış kaynak kullanımının türlerinden biri olan fason üretimde üretim ilişkisi, genellikle siparişi veren firma ve üretimi gerçekleştiren fasoncu firma arasında gerçekleşmektedir (Bulur,2019: 9).

Türkiye'de fason ilişkiler ağında karşılıklı sorumluluk, bağımlılık ve yardımlaşma oldukça sınırlıdır. Açık pazarlıklar ve fiyat rekabeti sistemin doğasını oluşturmaktadır. Güven unsurunun arka plana itildiği bu tür ilişkiler genellikle kısa süreli olmaktadır. Dolayısıyla fason bir firmanın ötekiyle değiştirilmesine oldukça sık rastlanmaktadır. Anahtar rolü oynayan faktör burada "fiyat" olarak göze çarpmaktadır. Genellikle ürünü daha düşük fiyata üretmeyi kabul eden fason firma ile üretim

gerçekleştirilmektedir. Eraydın çalışmasında yaptığı ankette firmaların %84,7'sinin fason üretim yaptırdığı atölyeleri sürekli değiştirdiği, %15.3'ünün ise aynı fason firmada uzun süre kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Bulgulara göre; ilişkiler genellikle 1-5 yıllık sürelerle sınırlanırken büyük ve kaliteli üretim yapan firmalarda bu süre uzayabilmektedir. Fakat standart mal üretiminin yapıldığı firmalarda ise bu sürenin kısaldığı iddia edilmektedir (Eraydın,2000: 103).

Tekstil ve hazır giyim tedarik zinciri kumaş tedariki, perakende ve imalatçıdan oluşmaktadır. Bunlar; malları tüketiciye satan dağıtıcı işletme ve malların üretim sürecinde yer alan imalatçı işletmedir. Genellikle üretim fason işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir (Kaya ve Öztürk,2018: 78).

Konfeksiyon sektöründeki üretim modeli üretimde parçalanma ve fason ilişkiler çerçevesinde, esnek bir yapıda oluşum göstermektedir. Bu bağlamda, formel ekonomiyle bağıni fason ve taşeron atölyeler ağıyla kuran enformel ekonomi konfeksiyon sektörüyle bağıni kuvvetlendirmiştir. Küçük işletmelerin enformel ekonomiyle bağınin güçlü olmasının iki temel nedeni vardır: Bunlardan ilki işyerinin ruhsatsız açılabilmesi ve kolayca taşınması neticesinde iş kanunlarına uymadan işçi çalıştırabilme kolaylığı ve güvencesiz işçi istihdamı yaparak kayıt dışı gelir elde edebilmeleridir. İkincisi ise küçük işletmelerin enformelleştirilmesinin oldukça basit olmasıdır. 10-20 kişilik bir atölyenin “resmî olarak” kapatılıp ruhsatsız olarak tekrar açılabilmesi daha kolaydır (Castells ve Portes,1989: 20; Uluğ,2000).

Türker (1994:10), kayıt dışı çalışmanın taşeronlaşma ile büyük oranda arttığını belirterek sistemi “son yılların yeni rekabet silahı” olarak ifade etmiştir.

Eraydın ve Erendil (1999: 103-104), fason örgütlenme ile ilgili konfeksiyon sektöründe yaptığı geniş araştırma neticesinde konfeksiyon atölyelerinde birden fazla birimin değişken ilişkiler ağıyla birbirine eklemlendiğini gözlemlemiş ve üretim sisteminde çeşitli içeriklerde esnekliklerin bulunduğunu ifade etmiştir. Esneklik türlerini şöyle sınıflandırmıştır:

- *Üretim Yapılarında Esneklik*: Değişken firma yapılarına sahip sektörde üretim örgütlenmesi ve ürün çeşitleri farklılık gösterebilmektedir.

- *Üretim Sürecindeki Konumda ve Hiyerarşik Esneklik:* Fason iş yapan firma ve fason iş veren firma arasında varolduğu iddia edilen hiyerarşik ilişkinin araştırma sonucunda çoğu firmanın fason iş yapan ve fason iş yaptıran firma arasında gidip geldiğini veya aynı anda farklı konumlarda olabildiğine dayanarak esnek yapıda olduğu görülmüştür.

- *Sektöre Kolayca Giriş ve Çıkış:* Çok ufak bir sermaye ile sektöre girebilme kolaylığı üretim sistemine kolayca entegre olabilmeyi sağlamaktadır. Ayrıca pazarın geniş olması ve ürün çeşitliliğindeki fazlalık bir fırsat penceresi sunmaktadır. Kayıt dışılığın sektörde yaygın olması ruhsatsız ve basit bir şekilde işletme açılmasını kolaylaştırmaktadır.

- *Talepte Yaşanan Artışların Sağladığı Esneklikler:* Gelişen moda akımının da etkisiyle talepte yaşanan artışa karşılık üreticiler de gittikçe büyüyüp gelişen bu sektörden daha yüksek kar elde etmek amacıyla pazar arayışlarına başlamışlardır. Bunu sağlamanın en kolay yolu ise işçi maliyetlerini en aza indirmek olmuştur. Fason üretim yapan işletmeler için işçi ücretlerinin düşük olduğu yerler oldukça büyük önem taşımaktadır.

2.3. Türkiye’de Konfeksiyon Sektöründe Kadın İstihdamının Genel Özellikleri

2.3.1. Küresel Pazarda ve Enformel Sektörde Kadın İstihdamı

1970 sonrası küreselleşmenin her alanda hakimiyetini yaymaya devam etmesi ile ücretli bir işte istihdam edilen kadınların sayısında devasa artışların yaşanması aynı döneme tekabül etmektedir. Kadınların işgücüne eklemlenmesi her ne kadar ülke, bölge, etnik köken, statü vb. birçok faktöre göre değişiklik arz etse de

özellikle dünya piyasasına açılmış atölyelerde kadınların birçoğu ilk kez ücretli işte istihdam edilmeye başlamış veya düzenli bir işe sahip olmayan kadınlar sürekli bir işe geçiş yapmışlardır. Genellikle yaşları 18-24 arasında değişen genç kadınlar gelişmekte olan ülkelerdeki toplam kadın nüfusunun çok küçük bir kısmını oluşturmalarına rağmen gelişme sürecinde kadının işgücüne eklemlenmesi açısından büyük önem arz etmektedir (Elson ve Pearson,1981: 87).

1970'lerin sonuna gelindiğinde araştırmacılar ve iktidarlar gelişmekte olan çoğu ülkede yeniden yapılanma politikalarının beraberinde getirdiği yeni tür kadın istihdamının ortaya çıkma nedenlerine eğilmişlerdir. Üzerinde durdukları temel konu ise yeni uluslararası iş bölümü teorisi ile birlikte üretim sürecinin gelişmiş merkez ülkelerden gelişmekte olan çevre ülkelere taşınması, ihracata dayalı küresel fabrikalar, Batı önderliğinde kurulan ÇUŞ'lerle birlikte kadınların konfeksiyon fabrikaları ve elektronikte artan sayıda istihdamı olmuştur (Lim,1978; Fröbel, Henrichs ve Kreye,1980; Elson ve Pearson,1981; Elson,1996: 35).

1980 sonrası yeni uluslararası iş bölümünün gelişmesiyle birlikte gelişmiş ülkelerdeki kadın işçiler imalat sanayiinin gelişmekte olan ülkelere kaymasıyla birlikte bu sektördeki işlerini kaybederek hizmet sektörüne yönelmiştir. Bu değişim, gelişmekte olan ülkelerde imalat sektöründe ağırlıklı olarak kadınların istihdam edilmesine neden olmuştur (Ecevit,2000: 124).

Artan kadın istihdamıyla birlikte literatürde küresel fabrikalarda ücretli işe giren kadınların köleleştikleri mi yoksa özgürleştikleri mi yönünde tartışmalar meydana gelmiştir. Bazı araştırmacılar kadınların küresel fabrikalarda emeklerinin sömürüldüğünü, çok düşük ücretlerle hatta neredeyse çoğunun açlık sınırı altında çalıştığını iddia ederken (Chapkis ve Enloe, 1983; Dedeoğlu, 2008: 25); bazıları kadınların ücretli bir işe giriş yapmalarıyla birlikte kadınların özgürleştiğini öne sürmüştür (Lim, 1983; Dedeoğlu, 2008: 25).

Bu bağlamda Elson ve Pearson, gelişmekte olan ülkelerde kadınların küreselleşme süreciyle birlikte iş yaşamına aktif katılımlarının ortaya çıkardığı yeni problemlerin neler olduğunu irdelemişler ve bu durumun kadınlara yönelik nasıl avantajlar sunduğunu tartışmışlardır. Bununla birlikte kadınların iş yaşamına

girmesinin önündeki engeller ve olanaklarının kısıtlı olması nedeniyle ikincil pozisyonunu başlangıç noktası olarak ele alan çalışmaları küreselleşme sürecinde kadınların artan oranda iş sürecine entegre olduğu gerekçesiyle yanlış bulup eleştirmişlerdir (Elson&Pearson,1981: 87).

Bu süreçte dünya ekonomisine damgasını vuran bir diğer olay dünyanın neredeyse tüm bölgelerindeki kadınların işgücüne katılımında yaşanan artıştır. 1960'larda %36 olan yetişkin kadın nüfusunun işgücüne katılımı 1990'larda %48'e yükselmiştir (Joekes,1998: 12). İşgücüne katılan kadınlar genellikle enformel sektörlerde çok düşük ücretlerle nitelsiz işlerde yoğunlaşmıştır.

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği yeniden yapılanma politikaları ile sermaye, ürün ve işgücü piyasaları ekonomik bunalımdan çıkışın anahtarı olarak görülen büyük bir dönüşüm süreciyle sermaye sahiplerinin kâr marjları artış gösterirken kadınların çalışma yaşamı derinden etkilenmiş, bu süreci takip eden yıllarda işin veya işgücünün feminizasyonu (istihdamın kadınlaşması) ve ekonomik küreselleşmenin nahoş özelliklerinden biri olduğu öne sürülen (Moghadam,1999: 368) yoksulluğun kadınlaşması, mavi ve beyaz yakalı işgücü kavramından sonra "pembe yakalı işgücü" gibi birçok yeni kavram literatürde tartışılmaya başlamıştır(Pearce,1978'den Akt; Gerşil,2015: 162; Standing,1999; Beneria vd.,2016: 121; Dedeoğlu ve Şahankaya,2016: 6; Çağatay ve Berik,1991'den Akt; Özbay,2019: 47; Kocacık ve Gökkaya,2005: 199).

Üretim sürecinin küreselleşmesi, sermaye sahiplerini yüksek kâr elde etme arzusuyla gelişmekte olan ülkelere yatırım yapma eğilimine sokarken, bu süreçte hayatlarını devam ettirmek için kötü koşullar altında çalışmak zorunda olan, pazarlık hakkı tanınmayan kadınlar maksimum kâr getiren, uysal ve itaatkâr emek olarak dışa açılmanın lokomotif rolünü üstlendiler.

Pelizzon(2009: 10), kadınların ev içine hapsedilmesi ve emeklerinin ev içi işlerle sınırlandırılmasının yalın bir gerçeklik olduğunu vurgularken, kadınları özgürlüğe kavuşturacak çözüm yolu olarak ücretli istihdamı görmüştür. Fakat işgücü piyasalarında ayırım yapılmadığını varsayarak yaptığı çalışmasında kadın istihdamının neden genellikle düşük statülü ve düşük ücretli işlerde yoğunlaştığına dair bir cevap bulamamıştır.

Küreselleşme süreciyle birlikte gelişen ve “emeğin feminizasyonu” olarak adlandırılan kadınların artan oranda istihdama katılmasıyla birçok problem ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri; kadınların istihdamında yaşanan artışların formel alan olarak karakterize edilen tam zamanlı ve güvenceli işlerde değil; enformel alan olarak ifade edilen güvencesiz, esnek ve geçici süreli işlerde yaygınlaşmış olmasıdır. Bu durumun işaret ettiği olgu, yaşanan küreselleşme sürecinin işgücü piyasasını ırk, etnisite ve cinsiyet temelinde parçalayarak “enformelleşme” adı verilen yeni istihdam biçimidir (Ergüneş,2008: 24).

Bu bağlamda piyasadaki işletme yapıları ve üretim organizasyonunun ortaya çıkardığı özellikler çerçevesinde birincil ve ikincil piyasalar olarak ayrılan işgücü piyasasında formel sektör olarak kabul edilen birincil piyasalar sosyal güvenceye sahip, yüksek ücretli işleri kapsarken ikincil piyasalar güvencenin olmadığı düşük ücretli işlerden oluşan ve kadınların yoğun olarak istihdam edildiği enformel sektörü içermektedir (Dedeoğlu,2000: 139).

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan neoliberal dönüşümlerin etkisiyle ihracata yönelik kalkınma uygulamaları kadın istihdamının enformel sektörde giderek yoğunlaşmasına neden olmuştur (Dedeoğlu,2000: 140).

Ortaya çıkan yeni uluslararası iş bölümüyle ülkeler arasındaki sınırlar erirken merkez ülkelerin çevre ülkelerdeki kadın, çocuk ve ezilen ırk işçilerini sömürmesi olanaklı hale gelmiş ve sermayenin genişlemesiyle Merkezdeki ataerkil ilişki çevre ülkelerdeki iş yaşamına taşınmıştır. Kadın çalışanlar, yeniden yapılanma sürecinde imalat sanayiinin uluslararası ve ulusal ölçekte gelişmekte olan ülkelerde yer seçme kararlarını büyük ölçüde etkilemişlerdir (Kayasü,1997: 173, 175).

Kadın emeğinin üretimi ve çalışma yaşamı gelişmekte olan ülkelerde büyük oranda o ülkenin ataerkil kapitalist üretime entegrasyon şekliyle ilintilidir. Ataerkil normların hakîm olduğu ülkelerde kadınların ücretli bir işe girip giremeyeceğine yönelik nihaî karar toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünden en büyük faydayı sağlayan baba veya eş tarafından verilir. Bu sistemde kadınların işgücüne

katılımlarının boyutu da erkeğin otoritesini sarsmayacak şekilde gerçekleşmektedir (Toksöz,2012: 103).

Düşük ücretlerle istihdam edilen kadınların sayısında yaşanan artışın dış ticaret artışıyla birlikte gerçekleşmesi tesadüfî değildir (Davin,2004'ten Akt; Demirtaş ve Yayla,2017: 340). Dış ticarete küreselleşme eğilimiyle birlikte yaşanan artışlar kadınların ihracata dayalı sektörlerde aktif olarak tercih edilen işgücü olmasına neden olmaktadır. Kenya'da ve Malezya'da dış ticaretin artışıyla tekstil sektöründe yaşanan kadın istihdamının görece artışı buna önemli bir örnek teşkil etmektedir (Joeekes,1995: 11-14; Demirtaş ve Yayla,2017: 340).

Wichterich (2004: 25), kadınları dünya pazarına açılmanın aracı olarak görürken bu durumun temel nedeninin kadının hünerli parmakları olmadığını açıklamıştır. Oldukça düşük ücretlere çalışmaya razı olmaları, i ten kolayca  ıkarılabilmeleri, aileye asıl gelirin erkek emeği tarafından sağlandığı ve kadınların emeklerinin erkek emeğinin eklentisi olarak görülmesi gibi birçok neden kadınların dünya pazarına açılmada araç olarak kullanılmalarını haklı çıkarmaktadır (Wichterich,2004: 25).

Gelişmiş ülkelerde ise kadınların daha çok idari ve profesyonellik gerektiren işlerde yo unla tığını  ne süren Castells, vasıf düzeyi düşük işlerde kadın istihdamının yaygın olmadığını, vasıflılı a dayalı yapılanmada kadın emeğinin kullanıldığını iddia etmiştir (Castells,2008a: 287).

Küreselleşme sürecinden sonra kadınların cazip bir işgücü haline gelmesinin nedenlerinden biri işgücünün toplumsal cinsiyete dayandırılması olmuştur (Spitz,1985; Kahne ve Giele,1992).

Kadınların çocukluktan itibaren toplumsal cinsiyet rolleri etrafında yeti tirilerek uysal ve itaatkâr bir yapıya sahip olmaları işverenlere her türlü i i kadınlara rahatça yaptırabilme olanağı sağlamaktadır. Bir diğer neden ise kadınların aynı verimlilikle daha az ücrete  alı tırılabiliyor olmasıdır. Esnek çalışmayı kabul ediyor olmaları, yarı zamanlı ve geçici istihdamın büyük kesimini kadınların oluşturmasını açıklar niteliktedir (Castells,2008a: 291-292).

Bunun yanında kadınların yarı zamanlı ve esnek çalışma saatleri olan işleri daha kolay kabul etmesi, işte uzun süreklilik arayışlarının daha az oluşu, geçici olarak işten ayrılmayı kabullenebilmeleri ve uyumlu olmaları, kadın işgücünün enformel sektörde yoğunlaşmasına neden olan bir diğer faktördür (DPT, 2001: 28'den aktaran; Çolak ve Kılıç, 2001: 40).

Dünya genelinde kadınlar ister evde çalışsın, ister ücretli bir işte girsin “ev kadını” olarak tanımlandığı için erkeklere göre daha uygun işgücüdür. Dolayısıyla ister meta üretsın, ister kullanım değeri taşısın kadının yaptığı iş görünmezdir; “özgür, ücretli emek gibi görünmez “gelir getirici faaliyet” olarak tanımlanır ve erkeğe göre daha ucuz ücretlerle istihdam edilir (Mies,2011: 215).

Joekes (1998: 14) kadınların istihdamında yaşanan artışta dış ticarete yaşanan gelişmelerin oldukça önemli olduğunun altını çizmektedir. Dünya ticaretinde yaşanan gelişmenin kadın istihdamına olan talebi artırdığını ve daha fazla kadının iş yaşamına dahil olduğunu belirtmektedir.

Erkek egemen ideolojinin yüzyıllar süren hakimiyeti neticesinde kadın emeği erkek emeği karşısında ikincil konuma hapsedilirken bu durum kadınların iş yaşamında da erkek yönetimi ve denetimi altında kalarak ev dışında ücretli işlerde çalıştıklarında daha düşük ücretlerle çalışmasına neden olmuştur. Bu bağlamda kadın işgücünün ayrı bir işgücü olarak değerlendirilmesinden ziyade erkek emeğinin alternatifi olarak görülmektedir (Özbay,1991: 41-42).

Werlhof, ücretli kadın işçi ve köle bir ücretli erkek işçinin özgür bir işçiyle eşit olmayacağını vurgulamaktadır. Kadınların ücretli çalışma koşullarının ev içi işlere benzer karakterler taşıması sebebiyle bunu ücretli emek olarak adlandırmaktan ziyade karşılığı ödenmiş bir ev işine benzetmektedir. Ev işinin uzantısı şeklinde görülen kadınların ücretli çalışması bu özelliği hasebiyle kurumsallaşmasından ötürü erkeklerden daha düşük ücretler kazanmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda ev dışında çalışan kadınların erkekler eşit olmadığı açıktır (2008: 272).

Türkiye’de kadınların çalışma yaşamının temel sorunlarının başında enformel olarak istihdam edilen milyonlarca işçinin devletin iş yasalarından ve koruyucu düzenlemelerden yoksun tutularak sosyal güvenlik imkanlarından faydalanamamaları olmuştur. 2006 yılı Güvenlik Kurumu kayıtlarına göre; 11.503 bin kişi kayıtlı ve 10.827 kişi kayıtsız olarak çalışmaktadır. Buna göre; toplam istihdamın %48’i, istihdam edilen kadınların ise %66 sosyal güvenceden faydalanamamaktadır (Toksöz,2007: 36). 2016 yılında herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıt olmadan çalışan kadınların oranı %44,3 olarak gerçekleşmiştir (Kalkınma Bakanlığı,2018:50).

Türkiye’de büyük kayıtdışı ekonominin getirdiği büyük sorun, kentsel kesimdeki her üç çalışandan birinin ve kırsal kesimdeki her dört işçiden üçünün bir sosyal. güvenceye sahip olmamasıdır. Bu nedenle çok az işçi emeklilik, sağlık sigortası ve işsizlik sigortası gibi sosyal güvencelerden faydalanabilmektedir (Dünya Bankası Türkiye İş Piyasası Raporu,2006: 1’den Akt; Kümbetoğlu vd.,2012: 15).

İş ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, sermaye sahiplerini yüksek kâr elde etme arzusuyla geliştirmekte olan ülkelere yatırım yapma eğilimine sokarken, bu süreçte hayatlarını devam ettirmek için kötü koşullar altında çalışmak zorunda olan, pazarlık hakkı tanınmayan kadınlar maksimum kâr getiren, uysal ve itaatkâr emek olarak dışa açılmanın lokomotif rolünü üstlendiler.

2.3.2. Türkiye’de Tekstil Konfeksiyon Sektöründe Kadın İstihdamı

Türkiye’de benimsenen ihracata yönelik ekonomi büyüme modeli işçilerin bu modelin gereklerine göre hareket etmesi esasına dayanmaktaydı. Sermayenin dış pazarlarda rekabeti örgütlenmesi engellenebilir, ücretleri ve hayat standartları aşağıya çekilebilir ve kontrol altında tutulabilen itaatkâr emek gücünün varlığında gerçekleşebilirdi. Bu nedenle 1960’lı ve 1970’li yılların düzenli çalışma saatlerine tabi, ücretleri önceden belirlenmiş, örgütlü ve sendikalı işçilerin yerini “atipik” çalışma şekillerini benimseyen (kısmi zamanlı çalışma, geçici ya da mevsimlik çalışma, evden çalışma vb.) genellikle düşük vasıflı, çok düşük ve belirsiz ücretlerle çalışan, güvenceden yoksun işgücü almıştır. Bu bağlamda esnek istihdam yoğunlaşmış,

enformel sektörün alanı genişlemiş, kamu iktisadi kuruluşları devlet tekeline çıkarılarak geniş kesimlerin yoksullaşması literatürde sıklıkla tartışılmaya başlamıştır (Ecevit, 2012: 14).

İhracata dayalı ekonomilerin küresel rekabette avantaj sağlamasının dayanağı ücretlerin düşüklüğü ile birlikte işçi örgütlenmelerinin zayıflığı ve ihracat teşvikleri olmuştur. Küresel pazarlarda kadınlar doğal kaynak işlevini üstlenerek gelir düzeyi düşük ülkelerde t-shirtler, ayakkabılar ve mikroçiplerin üretimine katılmıştır. İhracata yönelik üretimin yapıldığı az gelişmiş ülkelerde kadınlar toplam işgücünün %70-90'ını oluşturmaktaydı. Bu ülkelerde ihracata yönelik üretim yapan sektörlerde serbest ticaretin artışıyla kadın emeği sektörlerin itici gücü konumunda olmuştur (Wichterich,2004: 23,24).

Türkiye'de 1980 sonrasında yaşanan ekonomik krizin ardından kadınların işgücündeki ağırlığı artmıştır. Kadına atfedilen ikincil konum hasebiyle istihdam edildikleri sektörler genellikle emek-yoğun, niteliksiz ve düşük ücretli işlerin yoğunlukta olduğu sektörlerdir (TİSK,2002).

Küreselleşme süreciyle birlikte kadınların istihdam oranında yaşanan artışlar olumlu bir gelişme olarak kabul edilse de ülke ekonomisinin hangi sektörle küresel ekonomiye bağlandığı büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Türkiye için görülen odur ki kadın emeği en ucuz ve en üretken olduğu tekstil sektöründe istihdam edilmektedir. Küresel rekabet baskısı bu sektörde teknolojik yeniliklerle birlikte işçilerin verimliliğini ve hızını daha da artıracak şekilde gelişmesine ve tekstil sektöründe istihdam edilen işçilerin daha fazla iş yaparak daha az ücret almasına yol açmaktadır (Kümbetoğlu vd., 2012: 296) .

İhracata dayalı sanayilerin uluslararası pazarlarda rekabet etmek zorunda olması maliyetleri en aza indirmek maksadıyla taşeron ve fason ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. Kayıt dışı üretim yaptırmakta zorlanan büyük firmalar maliyetleri kırmak amacıyla üretim sürecinin emek yoğun kısımlarını küçük firmalara fason üretim yoluyla kaydırmışlardır. Fason iş yapan küçük atölyelerin kendi aralarında yaşadıkları yoğun rekabet ortamından faydalanan büyük firmalar üretimlerini fason firmalara işgücünün kayıt dışı istihdamı üzerinden maliyetleri düşürmek suretiyle

yapmaktadırlar. Bu gelişmelere paralel olarak üretim enformel sektörde ve enformel ekonomik ilişkilerde yoğunlaşmaktadır. Ekonomik koşulların zorlamasıyla genellikle zaruri olarak işgücü piyasasına dahil olan kadınlar genellikle vasıfsız ve kayıtdışı sektörlerde istihdam edilmişlerdir. Dolayısıyla Türkiye'nin seçtiği ekonomik kalkınma modeli düşük katma değerli ürünlere yönelik, enformel sektörde istihdam artışı, kadınların güvencesiz ve istikrarsız işler üzerinden işgücü piyasasına katılmasına neden olmuştur (Toksöz, 2012: 110).

Konfeksiyon sektörü kadınların en fazla istihdam edildiği sektörlerin başında gelmektedir ve Türkiye'de en yüksek kadın istihdamının olduğu sektör olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Esnek üretim ve esnek işgücü arzına dayalı İstanbul konfeksiyon sektöründe üretimin yeniden yapılanma süreci kadın işçilerin katkısıyla olmuştur. Atölye ve ev eksenli işlerin de varlığı ile hazır giyim üretiminde toplam işgücünün yüzde 40'ını kadın işçiler oluşturmaktadır.(Eraydın ve Erendil,1999a; Dedeoğlu,2012).

Türkiye'de şehirlerde ücretli işte çalışan kadınlar genellikle tekstil, gıda ve hizmet sektöründe yoğunlaşmıştır. Kadınların ücretli istihdamdaki konumu ise erkeklere göre büyük oranda farklılıklar göstermektedir. Kümbetoğlu ve arkadaşları (2012: 3), tekstil sanayiinde kadınların yüksek oranda istihdam edilmelerine rağmen kadın istihdamının hala erkek istihdamının gerisinde olduğunu iddia etmektedir. Fakat Akdeniz İhracatçı Birlikleri (AKİB) Koordinatör Başkanı Uğur, tekstil ve hazır giyim sektöründe 1 milyon 67 Bin kişiye istihdam sağlandığını ve istihdam edilenlerin yarıdan fazlasının kadın olduğunu belirterek sektördeki kadın istihdamını %55 olarak açıklamıştır (akib,2020).

Artan oranda kadın istihdamıyla birlikte dünya genelinde “ucuz, güvencesiz ve vasıfsız” işgücü oranı da artış göstermiştir. Özellikle emeğin yoğun olarak kullanıldığı sektörlerden biri olan konfeksiyon sektöründe kadınlar büyük oranda ve güvencesiz olarak istihdam edilmektedirler (Peker ve Kubar,2012: 176).

Konfeksiyon sektöründe büyük oranda kadınların istihdam edildiğine dair geniş bir literatür hakimdir. Buna rağmen kadınların genellikle gayri resmi olarak bu

sektörde istihdam edilmeleri istatistiki verilerde kadın istihdamına yönelik net verilere ulaşılmasını engellemektedir.

Dünya Bankası ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin ortaklaşa hazırladıkları 2009 yılına ait raporda Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranlarının OECD ve AB ülkelerine kıyasla daha düşük olduğu görülmüştür. Buna göre bu yılda OECD ülkelerinde kadınların işgücüne katılım oranı %62 ve AB-19 ülkelerinde %64 olarak gerçekleşirken bu oran Türkiye'de sadece %23,5 ile sınırlı kalmıştır. Bu durumun temel sebebi kırdan kente yaşanan göçle birlikte tarım işçiliğinin azalması ile birlikte eğitim durumları iyi olmayan kadınların genellikle düşük ücretle, uzun ve zorlu çalışma şartları altındaki sektörlerde kayıt dışı olarak istihdam edilmeleridir (DPT ve DB,2009: iv).

Konfeksiyon sektöründe bir kadının ne şekilde çalıştığını Wichterich (2004: 30) Tasmin isimli bir işçiyi örnek vererek şöyle aktarmaktadır:

“Tasmin saatte altmış, günde yedi yüz yaka diker. Rhine Garments şirketinde, bir gömlek, ilk ilmekten son düğmeye kadar yarım saat almaktadır. Birbirine yakın yerleştirilmiş dikiş makineleri arasında on iki ile on dört yaşları arasındaki kızlar insandan çok bir üretim bandı gibi çalışmaktadırlar. Sonra kalite kontrolü gelmekte, gömlek ütülenmekte, iğnelenmekte, şeffaf kağıtlarda paketlenmektedir. Son olarak Yeşil Nokta (Almanya'da ekolojik onay mührü -çn) yapıştırılmaktadır. İş bölümü yumruk gibi gözünüzün üstüne iner: Erkekler keserler, ütülerler, paketlerler; kadınlar dikerler. Her gün, 450 işçi Baavyera'daki postayla sipariş şirketi Baur'a 3500 cicili bicili gömlek üretmektedir. Bangal körfezindeki topraklar kadar dünyadaki hiçbir ülke Avrupa pazarı için bu sayıda gömlek ve T-Shirt üretemez.”

Türkiye'de konfeksiyon sektöründe çalışan kadınların niceliği hususunda resmi kaynaklarda doğru bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Fakat ihracata yönelik konfeksiyon üretiminde küçük taşeron atölyeler ve ev-eksenli çalışan kadınların büyük katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Türkiye'de kadın istihdamının en yaygın olduğu sektörlerin başında konfeksiyon sektörü gelmektedir. Eraydın ve Erendil (1999a)'ın çalışmasında özellikle İstanbul'da hazır giyim sanayiinde işgücünün ve üretim

yapısının esnekliğine dayalı olarak sektörün yeniden yapılanmasında geçici kadın istihdamının kilit önemde olduğu vurgulanmıştır (Dedeoğlu,2012: 55).

Toplumsal ve kültürel olayların etkileşimiyle şekillenen ataerkillik ve enformel emek ilişkisi, ucuz ürün üreterek Türkiye'nin küresel pazarda rekabet gücünü artırabilme yolu olarak görülmüştür. Kadınlar konfeksiyon sektöründe aile işçisi olarak çalıştığında emekleri aile tarafından yakından denetlenmektedir. Bu nedenle konfeksiyon atölyelerinde ataerkil ilişkilerin sürdürüldüğü söylenebilir. Kadınlar burada nitelsiz, geçici ve aile içi yardım niteliğinde görülen işleri yapar; bu nedenle işin sahibi, yöneticisi ve evi geçindiren kişi erkektir (Dedeoğlu, 2009: 105,108).

Tekstil ve konfeksiyon sektöründe büyük atılımların gerçekleştirildiği 1980 ve 1990'lı yıllarda yapılan çalışmalara göre kadınların güvencesiz sektörlere yönelmesinin temel nedeni gelirin yetersiz kalmasıdır. Türkiye'de istihdam imkanları düştükçe enformel istihdam önem kazanmaya başladı ve düzensiz hale gelen iş koşulları, sürekli azalan ücretler ve erkeklerin bazen kötü koşullar altında çalışmayı reddetmesiyle kadınlar ve çocuklar bu sektörde en fazla istihdamı yapılan işçi kesimi haline gelmiştir. Bu durum sosyal bilimler literatürüne "istihdamın feminizasyonu" olarak yansımıştır (Dedeoğlu,2012a: 10; Buğra ve Keyder,2003: 28) Bu durum istihdam edilen kadın sayısını artırırken düşük ücretli işlerde ve oldukça kötü koşullarda kadının sömürülmesi problemini ortaya çıkarmıştır (Özbay,2019: 47).

İhracata yönelik büyüme uygulamaları düşük maliyetli üretime dayanması sebebiyle ve konfeksiyon sanayi daha çok emek yoğun olduğundan işgücü maliyetlerinin düşürülmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle genellikle kayıt dışı sektörde yoğunlaşan kadınlar için çalışma koşulları yeterince iyileştirilememektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SULTANGAZİ’DE KONFEKSİYON SEKTÖRÜNDE İSTİHDAM EDİLEN KADINLARIN ÇALIŞMA YAŞAMINA İLİŞKİN ALAN ARAŞTIRMASI

3.1. Araştırmanın Yöntemi

3.1.1. Alan Araştırması

Niteliksel yöntemin kullanıldığı alan araştırmasında kadınların çalışma yaşamına ilişkin bilgilerin tespit edilmesi amaçlanmıştır; bu doğrultuda sektörde istihdam edilen kadınların deneyimlerinden yola çıkılarak onların penceresinden kadınların çalışma yaşamı tasvir edilmiştir.

Araştırmanın temel amacı, Sultangazi’de tekstil sektörünün konfeksiyon atölyelerinde çalışan kadınların iş yaşamındaki deneyimlerinden yola çıkılarak sektörde kadınların çalışma yaşamının analiz edilmesidir. Kadınların genellikle kayıt dışı istihdam edilmeleri nedeniyle sektöre yönelik sayısal verilerin güvenilir olmaması bu bağlamda niteliksel alan araştırmalarının önemini artırmaktadır.

3.1.2. Sultangazi’de Ön Araştırma Bulguları

2020 yılında yapılmaya başlanan çalışma, Sultangazi’nin değişik mahallelerinde hazır giyim üretimi yapan konfeksiyon atölyelerinde, üretimin farklı iş kollarında görev alan kadınların çalışma yaşamının onların perspektifinden ortaya konulması amacını taşımaktadır.

Bu bağlamda Sultangazi’deki “merdivenaltı” atölyeler, iş hanları ve iş merkezlerindeki işyerleri gezilmiş, bazı firmalarda firma sahipleriyle görüşmeler yapılmış ve kadınların sektördeki çalışma yaşamlarına ilişkin ön bilgiler toplanmıştır. Konu bütünlüğünün ve deneyimlerin doğru anlamlandırılması açısından kadın çalışanlar dışında, iki erkek işçi, iki fasoncu ve dört atölye sahibiyle ön görüşmeler

yapılmış olup görüşme için seçilen işçilerin farklı yerlerde ve farklı ürün üretiminde istihdam ediliyor olmasına dikkat edilmiştir.

Rastgele örneklem yöntemiyle seçilen üç işçiyle ön görüşme yapılarak soruların konuya uygunluğu test edilmiş, yapılan analiz neticesinde mülakat sorularının çok fazla uzun olduğu görülmüş, bazı sorular kaldırılmış, bazıları ise işçilerin anlayacağı şekilde revize edilmiştir.

3.1.3. Örneklem ve Veri Oluşturma Araçları

Araştırma evrenini Sultangazi’de hazır giyim üretimi yapan konfeksiyon atölyelerinde çalışan 18 yaşın üzerindeki bekar, evli ve boşanmış kadın işçiler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Sultangazi’nin değişik mahallelerinde penye, kot, gömlek, pantolon, ceket ve mont üretimi yapan işyerlerinde çalışan 31 kadınla ve sektörde daha önce çalışmış bir kadın işçiyle yarı yapılandırılmış mülakat tekniğiyle görüşmeler yapılmıştır.⁷

Rastgele örneklem yöntemiyle seçilmiş olan işçilerle yaklaşık 30 dakikalık görüşmeler yapılmış, görüşme esnasında bilgisayarın veya cep telefonunun ses kayıt uygulamasından faydalanılarak görüşmeler kayıt altına alınmıştır.

3.1.4. Alan Araştırması Sırasında Yaşanan Zorluklar

Ruhsatsız işyerlerinin ve kaçak işçi kullanımının yaygınlığı nedeniyle işletme sahipleri denetlenme ve şikâyet edilme korkusuyla bilgi vermekten kaçınmış, işçilerle görüşme yapılmasına izin vermemiştir. Bir atölye sahibi, işçilerle görüşmenin yasak olduğunu belirtmiş, sektörde bu tarz durumlara izin verilmediğini sert bir üslupla açıklamıştır.

Bilimsel bir çalışma olduğuna ikna olan işletme sahipleri ise işlerin yoğunluğundan yakınlık, iş saatleri içinde işçilerle iletişime geçilmesinin işi

⁷ İşçi, 1990-2000 yılları arasında Sultangazi’de çok çeşitli konfeksiyon atölyelerinde çalışma deneyimi elde etmiştir. İş uzun zaman önce bırakan işçiyle görüşme yapılmasının temel nedeni, geçmiş ve bugün arasında mukayese olmamakla birlikte sektörün şaha kalktığı yıllardaki durumun günümüzdeki yansımalarıyla birlikte ele alınmasını kolaylaştırarak araştırmaya zenginlik katmaktır.

aksatacağını öne sürerek görüşme teklifini reddetmiştir. Bu durum, uzun süre boyunca işverene durumu anlatıp ikna çabasına neden olarak boşa zaman harcamaya neden olmuştur.

Bununla birlikte bazı “patron”lar işçilerle görüşmenin ancak kendi yanında yapılabilmesine izin vermiş, bu durumun etik olmadığına söylenmesine rağmen kabul etmemiştir. Bu şekilde yapılan iki görüşme, işçilere sorulan birkaç sorudan sonra işçinin tedirgin ve patronun gözüne bakarak cevap vermesi neticesinde araştırma etiğine uygun bulunmayarak sonlandırılmıştır.

3.1.5. Verilerin Deşifresi

Verilerin analizi yapılırken önce ses kayıtları dinlenmiş, sonrasında yazıya dökülerek tasnif yapılmış, benzerlikler ve farklılıklar ortaya konularak ilişkilendirmeler yapılmış, yazılı veriler ışığında ortaya çıkan sonuçlar yorumlanarak bulgular kısmına işlenmiştir.

3.1.6. Araştırma Etiği

Görüşmeler süresince ve sonrasında, görüşmeciler aleyhine herhangi olumsuz durumun oluşumunun engellenmesi için gerekli tüm önemler alınmıştır. İşçilerin tedirgin olduğu hususlar üzerinde görüşmeciye ayrıntılı bilgi verilerek güven kazanılmaya çalışılmıştır. Kişi ve firma isimlerinin belirtilmeyeceği açıklanarak, görüşme esnasında isimlerini vermek istemeyen aşırı tedirgin kişilerin görüşmeye rahat katılabilmeleri için isimleri alınmamıştır.

Çalışmayı yapma amacı ayrıntılı bir biçimde anlatılmış, görüşmeci konunun genel hatlarıyla bilgilendirilmiştir.

Görüşmeler süresince bilgisayar veya telefonun ses kayıt uygulaması kullanılmış, bu durum için öncesinde görüşmecilerden izin alınmıştır; ses kayıtlarının kimseyle paylaşılmayacağı hususunda bilgi verilmiş, görüşmeci güveni tam olarak sağlandığında görüşmelere başlanmıştır. Görüşmecinin talebi doğrultusunda bazı

durumlarda ses kaydı durdurularak, yalnızca izin verilen bilgilerin paylaşılacağı hususunda tam güven sağlanmaya çalışılmıştır.

Görüşmeler esnasında işçinin sorulara yanıltıcı cevaplar vermesi ve başkalarından etkilenmesinin önüne geçmek amacıyla sıklıkla görüşmelerin sessiz ortamlarda ve tek kişiyle yapılmasına özen gösterilmiştir.

3.2. Araştırma Bulguları

3.2.1. Sultangazi’de Tekstil Konfeksiyon Sektörünün Genel Yapısına İlişkin Bulgular

İstanbul’un Sultangazi ilçesi, 537.488 kişilik nüfusu ile İstanbul’un en kalabalık ilçelerinden biridir (nüfusu,2021). Yoğun göç bölgelerinden biri olan Sultangazi, özellikle son zamanlarda Suriye, Afganistan ve Pakistan’dan göç edenlere ev sahipliği yapmaktadır. Ucuz emek üretiminin oldukça büyük önem taşıdığı hazır giyim firmaları böylece asgari ücretin altında istihdam edilen birçok işçinin yoğun talebiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, işverenin işçileri daha zor ve ağır şartlarda, daha düşük ücretle çalıştırmasına imkân verirken; işçiler Sultangazi’de Sanayi Devrimi’nin ilk dönemini andıran koşullarda geçimini sağlamaya çalışırken yoğun sömürüye maruz kalmaktadır.

Sektörün emek-yoğun yapısı, geniş işgücü talebi ve arzına neden olmaktadır. Sektör, özellikle eğitim düzeyi düşük kesime istihdam olanağı sağlarken, kadınlar maddi sıkıntı halinde kolayca giriş yapabildikleri sektöre yaşadıkları geçim sıkıntısından kurtulma yolu olarak bakmıştır. İşverenler ise daha ucuza istihdam edip daha uygun fiyata çalıştıracakları, itaatkâr işgücünü istihdam ederek kârlarını artırma çabasına girmiştir. Bu bağlamda, tekstil ve konfeksiyon sektörü, Sultangazi’de kadın istihdamının en fazla olduğu sektörlerin başını çekmektedir.

Sultangazi’de hazır giyim üretimini gerçekleştiren birçok farklı tür ve yapıda işyeri örneği görmek mümkündür. Bu bağlamda Sultangazi’deki hazır giyim atölyeleri

sektörün her türlü örneğini barındırması açısından Türkiye'nin bu bağlamda küçük bir minyatürünü oluşturmuş durumdadır.

Sultangazi'deki işyerlerinin genel özellikleri, genel bir resim çizmek amacıyla ikili bir tasnife tabi tutularak şahsî ve kurumsal olarak kategorize edilebilmektedir.

Kurumsal işyerleri, genellikle ücretlerin aylık ödendiği işletmeler olmakla birlikte genellikle iş hanlarının içinde ve büyük cadde üzerlerinde üretimlerini gerçekleştirmektedirler. Bu tür işyerlerinde çalışma koşulları kanunî hükümlere uyulmasından ötürü nispeten daha iyi olmaktadır. Bu tür işletmelerde işçi sayısı oldukça fazladır ve işçi ücretlerinde aksama yaşanmamakta, işçilerin büyük çoğunluğu sosyal güvencelerden faydalanmakta, servis ve yemek gibi hizmetlere sahip olmaktadır. İşçilerin çalışma saatleri genellikle on veya on buçuk saat ile şahsi işyerlerine göre daha az olmaktadır.

Şahsi işyerleri ise genellikle 2-10 işçinin çalıştığı aile işletmesi olarak kurulan atölyeler ve 10 – 40 işçinin çalıştırıldığı atölyeler olarak sınıflandırılabilir. İşçilerin en yoğun sömürüye maruz kaldığı bu atölyeler, genellikle evlerin bodrum katlarında yer almakta, işçiler on bir buçuk, on iki saate yakın çalıştığı yerlerde sosyal hak ve güvencelerden yoksun, çok düşük ücretlerle istihdam edilmektedirler. Bu tür işyerlerinde işler düzenli olmamakla birlikte, atölyelerin sipariş alamaması durumunda işçiler sıklıkla ücretsiz izinlere çıkarılarak, işyerleri bir süre kapalı kalmaktadır. Özellikle yabancı ve kaçak işçi istihdamı bu tür konfeksiyon atölyelerinde daha ucuz emeğe olan talep nedeniyle yaygın olarak tercih edilmektedir.

Sultangazi'de, neredeyse bütün işyerleri, fason üretim yoluyla dünya pazarına entegre olmaktadır. Bazı firmalar kendi üretimlerini gerçekleştirdikleri halde, aynı zamanda başka firmaların fason üreticiliğini de üstlenmektedir. Fason ilişkilerin oldukça gelişmiş olduğu bölgede, genellikle dikim işlerinin küçük atölyelere fason verilmesi oldukça yaygındır. Bu durumun temel nedeni, bazı müşterilerin üretimin gerçekleştirilmesi için işyerlerinden talep ettiği ağır koşulların yüksek maliyetlerinden kurtulmaktır. Marka tarafından yapılan denetimler, sadece resmi olarak üretimin gerçekleştiği belirtilen firmalara yapılmaktadır. Bu nedenden ötürü işverenler, resmi olarak üretimin yapıldığı firmalarda, sayısı genellikle 20-40 gibi oldukça az işçinin

istihdamını gerçekleştirmekte, bu işyerlerinde işçiler, daha az çalışma saatleriyle ve markanın belirlediği kurallar çerçevesinde üretimin tamamını gerçekleştiriyor gibi görünmektedir. Buralarda elektrik panolarından, yerlerdeki sarı çizgilere; makineler arasındaki mesafelerden, revir ve soyunma odasına kadar özen gösterilmekte; çalışma saatleri nispeten daha kısa olmakta ve böyle işyerlerinde çalışanlar, genellikle sosyal güvence ve haklardan faydalanmaktadırlar. Fakat asıl üretim, daha düşük maliyetlerin minimum düzeye indirildiği “merdiven altı” atölyelere fason üretim yaptırılması yoluyla gerçekleşmektedir. Bu tür fason üretim, üç - beş çalışanla dahi üretimin gerçekleştiği oldukça küçük atölyelerin dünya pazarlarında ürettiklerini satışa sunmaları ve böylelikle küresel değer zincirinin halkalarını oluşturması açısından oldukça büyük önem arz etmektedir.

3.2.2. Sultangazi’de Tekstil Konfeksiyon Sektöründe Çalışan Kadınlara İlişkin Demografik Bulgular

Sultangazi’de konfeksiyon sektöründe istihdam edilen 31 kadınla ve 1990-2000 yılları arasında sektörde çalışan 1 kadınla yapılan görüşmeler neticesinde kadınların 18’inin evli, 5’inin bekar, 8’inin eşinden ayrıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Görüşme yapılan çalışanlardan yaşı en büyük olan 58, en genç çalışan ise 19 yaşında olup, görüşmecilerin yaş ortalaması 39’dur.

Konfeksiyon sektöründe hazır giyim üretimi sürecinde istihdam edilen kadınların eğitim seviyesi genel olarak düşüktür. Görüşme yapılan kadınların büyük kısmı ilkokul mezunudur. Bunun yanı sıra açıköğretim yoluyla eğitime devam eden işçilerin sayısı da oldukça yüksektir. Görüşmecilerden biri üniversite mezunu iken bir diğeri üniversiteyi ikinci sınıfta bırakıp sektöre girmiştir.

3.2.3. Kadınların Sektörde Çalışmayı Tercih Etme Nedenlerine İlişkin Bulgular

Konfeksiyon sektörü, dış pazarlara eklemlenme sürecinde gerçekleştirdiği büyük başarıyı kadın çalışanların sektörde artan orandaki istihdamına borçludur. Özellikle kırdan kente yaşanan göçte merkezî konumlardan biri olan Sultangazi, şehir

merkezinden uzak olması ve gecekondulaşmaya müsait konumuyla, şehir içlerinde dışlanma veya çatışmalardan kaçan ötekileştirilenlerin, kenar mahallelerde dışlananlarla buluştuğu bir mekân olma görevini üstlenmiştir (Kaldık,2015: 2).

Buralara yerleşen kişiler, sokak aralarında ve caddelerde sıklıkla karşılaştıkları ve “Yarın gel başla.” sisteminin olduğu atölyelerde çalışmayı para kazanmanın en kolay ve çabuk yolu olarak görmüşlerdir. Yapılan görüşmeler neticesinde sektörde işe girişin ana nedeni yaşanan maddî zorluk olmakla birlikte seçimlerin bilinçli bir tercih olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Köylerden kente yaşanan göçle birlikte gelen barınma ihtiyacı ve şehirli olmanın getirdiği birtakım ekstra ihtiyaçlar, konfeksiyon atölyelerine yoğun işçi talebini beraberinde getirmiştir. Yeni ev yapan aileler, giderlerini finanse edebilmek amacıyla aile bireylerinin neredeyse tamamını konfeksiyonlara çalışmak için göndermiştir. Bu bağlamda, Sultangazi’de sokak aralarında sıklıkla rastlanan atölyelerin bölgede bu denli yoğunlaşmasının nedeni potansiyel vasıfsız ve yetiştirilebilecek işçi bolluğu ile ilişkilendirilebilmektedir. O dönemleri eski bir konfeksiyon işçisi şu şekilde aktarmaktadır:

“Eskiden her binanın bodrum ve giriş katları ya konfeksiyon ya terlikçi oluyordu. Çoğu köylerden geldi. Bir de herkes ev yaptırıyor; borçları var ödemek için ... Buralar ucuz. O zaman burası dağ başı gibi; dizine kadar çamur; diğer yerler asfalt. Bir de adam atıyorum ki köyde malını masadını satmış, gelip burada bir yer açıyor; atıyorum doğudan gelmiş; ya da anlayan kişiyle açıyor; para benden diyor. Kâr payı ortağı arayan çok kişi vardı yani; adam diyor ki bende para var ama işten anlamıyorum; para benden iş bulması senden.” (İ-30, Kompleci).

Konfeksiyon atölyeleri Sultangazi’de tam manasıyla istihdam deposu görevini üstlenmektedir. Uzun süre iş arayan ve bulamayanlar, işe giriş yolu olarak konfeksiyonu görmektedirler. Hiçbir vasıf aranmadan işe girişlerin bu denli kolay olması kadınlarda, emeklerini değersiz olarak görmelerine neden olmaktadır. Sektörün bir işçi tarafından “işe yaramaz insanların istihdam kaynağı” olarak tanımlanması bu durumun bir örneğidir. İşçi işe girişlere ilişkin soruya şu şekilde cevap vermiştir:

“Hiç de özel yetkinlik filan gerekmiyor, işe yaramaz bütün insanlara göre bir iş burada mutlaka bulunur.”(İ-1, Overlokçu)

“İş bulamadık başka, geçici süreliğine geldik; ama kaldık işte burada.” (i-7- Paketleme ve Kontrolcü) diyerek, geçici süreliğine girdiği sektörde bir yıldır çalışmakta olduğunu belirtmiştir.

Öncesinde Samsun’da eşiyle birlikte pazarcılık yapan 58 yaşındaki işçi, Bafra’dan Sultangazi’ye 24 yıl önce gelerek sektöre giriş yapmıştır. Sektörü tercih sebebi sorulduğunda ise:

“O anda o iş vardı, başka alternatifimiz yoktu kızım, o zamanlar ben ve eşim pazarcılık yapıyorduk; pazarın soğuşundan kurtulmak için İstanbul’a geldik. Imm yani kızım, o zamanlar Sultangazi nasıl desem adım başı konfeksiyon. Kapıdan çeviriyorlardı işçi lazım diye.” (i-5, Temizlemeci) diyerek sektörde işçiye olan talepteki yoğunluğu net bir şekilde ifade etmektedir.

“Bilinçli bir tercih değil herhalde, bilinçli olarak burada çalışmazsın. O zamanlar bu sektör vardı.” (i-12, Kesimci)

İşçilerin maddi imkansızlıktan, geçimlerini sürdürebilmek veya çocuklarının okul giderlerini finanse edebilmek amacıyla sektöre giriş yaptıkları görülmektedir. Bir işçi çalışmaktaki tek amacının hayatını idame ettirecek parayı kazanmak olduğunu şu ifadelerle aktarmıştır:

“Ne için olacak ayol, param olmadığı için. İnsan zaten başka ne için çalışır ki?” (İ-1, Overlokçu).

Çocuklarının eğitim masraflarını karşılamak ve tek gelirin şehir hayatında geçimi sağlamaya yetmemesi kadınların sektöre girişlerini kolaylaştıran bir başka etken olarak göze çarpmaktadır.

“Çocuklarım okusun diye işe girdim. Kızım üniversiteyi kazandı, kocamın maaşı yetmedi. Araştırmadım öyle, burası yakındı, burayı buldum burada başladım.” (i-22, Kalite Kontrolcü)

“Maddi açıdan bizim şartlar el vermedi abla, evde sıkıntılar çıktı ve bir anda okulu bırakıp hemen işe girdim. Babamlar zor durumda olduğu için onlar da çalışmamı istedi..” (i-14, Peketlemeci)

“Annemi babamı altı yaşındayken kaybettim. Okul tatillerinde filan çalışmaya başladım, çalışmak zorundaydım. En kolay iş de tekstil. Yani alımın en kolay olduğu şey.”(i-9, Kompleci)

Konfeksiyon sektöründe vasıflı/vasıfsız her kişinin yapabileceği işlerin olması ve işçiye duyulan ihtiyaç herhangi bir işe yetkinliği olmadığını düşünenler için istihdam kaynağı olmuştur. İşçiler bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Hiçbir vasfın olmadığı için kabul göreceğin tek yer burası.” (i-6- Ortacı)

“Biz köyde çiftçiydik. Sinop’tan geldik buraya çalışmak için, köyde çiftçiydik biz. Bir şey bilmediğimiz için ablam buraya soktu beni. Başka bir iş bilmiyorum ki.”(i-21, Çizimci)

İşçilerin bir kısmı yetkinliklerinin sadece konfeksiyon sektöründe çalışmaya yetecek düzeyde olduğunu belirtmiştir.

“Benim kendi mesleğim terzi. Benim elimden in iyi gilen iş. Eşim izin vermedi evlere temizliğe gitmeme. İlanı görüp başvurdum.” (İ-29, Kompleci).

Sektörde işe başlamanın bir diğer nedeni tanıdık tavsiyesi veya işyerlerinin evlere yakın olmasıdır. Özellikle küçük çocuğu olan kadınlar öğle aralarında çocuklarını görüp, onlarla çok kısa da olsa ilgilenme fırsatı bulmuşlardır.

“Eşim on aydır cezaevinde, patron da bizim altta oturuyor zaten. Hemen bak şurası benim ev. İki yaşında kızım var, yakın olması çok iyi benim için.” (İ-30, Çizimci).

“Para kazanmak istedim. Komşumuzun atölyesi vardı. Yakın diye başladım. Babam götürdü kendi işe soktu, arkadaşımın yanına.” (İ-20, Kompleci)

Suriye’den Urfa’ya mülteci kampına gelen görüşmeci, çadırlarda ağır şartlar altındaki yaşamından kurtulmanın yolu olarak sektöre akrabasının tavsiyesi üzerine başladığını şu şekilde açıklamıştır: *“İlk Şanlıurfa’da kamptaydık. 4 yıl kaldık. Akrabalarımız çağırdı. Burada en azından ev var iş var. Çalışabilirsin. (İ-9, Temizlemeci).*

3.2.4. Ücretlere İlişkin Bulgular

Ucuz emek gücüne dayalı olarak varlığını sürdüren İstanbul’un Sultangazi ilçesi, bölgeye göç edenlerin katkısıyla “ucuz konfeksiyon işçisi pazarı” haline gelmiştir. Neredeyse her sokakta kurulan küçük atölyelerin varlığı, cadde üzerlerindeki büyük iş hanları ve akşam yediden sonra ayaklarında terlik, dalgın ve beli kamburlaşmış konfeksiyon işçilerini semtin bütün sokaklarında görebilmenin mümkün oluşu bu durumu açıklar niteliktedir.

Yapılan araştırmalar neticesinde, ücretlerin en düşük olduğu yerler genellikle “merdivenaltı” olarak tabir edilen, mahalle aralarında kurulan fason atölyeler olmuştur. Fason atölyeler içinde penye fason fiyatı en düşük ürün çeşidi olup en fazla kadın istihdamının gerçekleştiği atölyelerdir. Buralarda ücretler haftalık verilmekte ve çoğu zaman işçiler asgari ücretin daha altında ücretlerle uzun saatler boyunca çalıştırılmaktadır. Bu bağlamda yapılan görüşmelerde bir görüşmeci:

“Ücretler çok düşük, çalıştığımızın hakkını alamamak bu.” (i-3, Kontrolcü) diyerek dert yanmaktadır.

Özbekistan’lı bir işçi ise ücretlere yeterli zammın yapılmadığını şu cümlelerle ifade etmiştir:

“3500 alıyorum. 4 lira maaş istedi, zor 3 buçuk yaptılar. Artık asgari ücrete zam geldiği zaman biz de biraz zam alıyoruz.” (İ-29, Kompleci) (İşçi ücreti, işçinin

sigortasız çalıştığı, fasonu penyeden görelî olarak daha yüksek olan kot üretimi yapması ve cumartesi günleri de işe geldiği göz önüne alınarak değerlendirildiğinde oldukça düşüktür.)

Asgari ücrete çalışan bir overlokçu, “aslında sigortalı olmasaydım, daha fazla maaş alırdım. Ama sigortalı olduğum için sigorta giderini çıkarınca patron, bana asgari ücret kalıyor”. diyor (İ-2, Overlokçu). Bu durum, sosyal güvencenin olmadığı enformel sektörde, işçilerin sigortanın işverenin yapmakla yükümlü olduğu kanunî görevlerinden değil de, işçiden ücret kesintisi yapılarak işçinin isteğine bağılı olarak, onun inisiyatifinde işverenin gösterdiği bir lütuf olarak empoze edildiğini göstermektedir. Bir başka işçinin durumu daha trajiktir ki işçi sigorta istediğinde işveren, ücretinin sigorta giderini ancak karşılayacağını söyleyerek işçinin talebini reddetmiştir.

“Sigortamı yapmadı. İstedim ben. Yaparım dedi ama parandan 1100 keserim dedi. Zaten asgari ücretin altında ücretle çalışıyorum sigorta da yapsa elime hiç para kalmayacak.” (İ-27, Temizlemeci).

“Hakettiğimiz ücreti alamıyoruz. Aldığımız hiçbir şekilde yetmiyor zaten. Pazar günleri dahi mesaimiz olur. Çoğu zaman patron bizi mesaiye zorlamasa bile biraz daha fazla kazanmak için kendimiz kalmak istiyoruz. Napalım, para yetmiyor ki.” (i-5, Kalite Kontrolcü) .

Bu durum, işçilerin haftanın beş günü, günlük on saatten fazla zamanlarını sektörde harcamalarına rağmen ücretlerin düşüklüğü sebebiyle daha uzun saatlerini işyerlerinde kendi istekleriyle geçirmelerine neden olmaktadır.

Aile işletmelerinde, akrabalık bağları olmasına rağmen sektörde durum değişmemektedir. Haftalık 600TL'ye akrabasının yanında çalışan bir ortacı durumu şöyle aktarıyor:

“Senin durumunu, o işe ne kadar çok ihtiyacını bildiği için daha cüretkâr davranılıyor. Senin mecburiyet durumunu biliyor yani. Kendi işim gibi işi sahiplenmemi

istiyorlar ama maddi olarak gelince konu bir yabancının yanında çalışacağımdan daha az alıyorum.” (İ-6, Ortacı)

Bununla birlikte aile işletmesi olarak kurulan bazı küçük atölyelerde baba, evdeki bütün aile bireylerini işe götürerek işçi ücretinden tasarruf etmeyi amaçlamaktadır. 23 yaşında babasının atölye açmasıyla sektörde istihdam edilmeye başlayan işçi bu durumu şöyle aktarıyor:

“Annemle babamın işçiye verecek maaşı yoktu ki; o yüzden ben çalışmak zorunda kaldım.”(i-4, overlokçu)

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu, sektöre giriş-çıkışların kolay olması işçilerin sık sık iş değiştirmelerine neden olurken bazen alacakları ücretten vazgeçmelerine sebep olmaktadır. Bir işçi bu nedenden ötürü çok kez parasının işverene kaldığını şu şekilde ifade etmektedir:

“Bazen işe giriyorum, ortam çok kötü, iki üç gün bi çalışıp bakıyorum. Sonra bir daha gitmiyorum. E yani paramı da alamıyorum çalıştığım günlerin parasını.” (i-2, Overlokçu)

Ücretlerin verimlilik esasına dayalı verildiğini öne süren çalışmalara karşın, yapılan araştırmalarda belirlemenin piyasa ücretlerine göre yapıldığı görülmüştür. Çok nadir olmakla birlikte verimlilikte çok yüksek fark varsa dahi ücretlere yansımaları aylık 100 tl gibi çok düşük farklar olmaktadır. Kadınlar sigortalı ve kurumsal yerlerde istihdam ediliyorsa genellikle asgari ücrete çalıştırılmakta, makineciyse 1000- 1200 TL daha fazla ücret almaktadırlar.

Bununla birlikte ceket ve mont üretiminin gerçekleştirildiği işyerlerinde işçi ücretleri nispeten daha yüksektir. Fakat bu fark, daha çok makineci kadınlar arasında belirgindir. Temizlemeci, kontrolcü ve ortacı kadınlar için ücretler, en iyi ihtimalle asgari ücret düzeyinde seyretmektedir.

Kadınlar sektörde ağırlıklı olarak penye üretiminde yoğunlaşmıştır. Penyede fason ücretlerinin daha düşük olması penye üretiminde kadın işçiye olan talebi

artırırken, üretim sürecinin kot veya cekete göre daha aşamalardan geçmesi ve ücretlerin genellikle haftalık ödenmesi kadın işgücünün penyedeki işgücü arzını artırmaktadır.

3.2.5. Çalışma Saatlerine ilişkin Bulgular

Yapılan görüşmeler neticesinde kadınların genellikle haftanın beş günü, sabah sekiz, akşam yedi buçuk saatleri arasında hazır giyim üretimini gerçekleştirdikleri bilgisine ulaşılmıştır. Çalışma saatlerinin en fazla olduğu yerler, genellikle az işçi çalıştıran “merdiven altı” atölyeler ile “iş merkezi” adı verilen, bir binada beş veya altı atölyenin üst üste farklı katlarda üretim gerçekleştirdiği yerlerdir. Bunun yanında kurumsal sayılabilecek ve iş hanlarının içinde bulunan işyerlerinde çalışma saatleri sabah 8 akşam 6 buçuk arası olmak üzere on buçuk saate kadara düşmektedir.

Sektörde gezilen bütün işyerlerinde işçilere üç kez mola hakkı verildiği görülmektedir. Sabah 10 paydosu ve 4 paydosu olarak adlandırılan 15'er dakikalık çay molası ve öğlen 1'de 1 saatlik yemek molası⁸ dışında işçilerin zarurî durumlarda dahi işinin başından ayrılması işverenler tarafından iyi karşılanmamaktadır. Üretim sürecinde ve organizasyon biçiminde esnekliğin söz konusu olduğu firmalarda, işe giriş saatleri ve mola saatleri oldukça katı biçimde uygulanmaktadır. Bu atölyelerde, işbaşı zilin çalınmasıyla başlar ve işçiler diğer zil çalana kadar üretim yapmaya devam eder. Esneklik uygulamalarının genellikle işveren aleyhine gerçekleştirildiği görülmekle birlikte bazı durumlarda işverenlerin de olumsuz etkilendiği görülmüştür.⁹

Bunun yanında sektörde fazla çalışma oldukça yaygındır. İşçiler çoğu zaman fazla çalışmalarla günlük 15 saatlerini çalışarak geçirmekte, bazı işyerlerinde pazar günü dahi fazla çalışma yaptırılmaktadır. İşçilerin tamamına yakını çalışma saatlerinin

⁸ Yemek molaları genellikle 1 saatlik zaman dilimini kapsarken, bazı işyerlerinde bu süre 45 dk.ya düşmüş, bir işyerinde ise 50 dk olarak gerçekleştirildiği bilgisine ulaşılmıştır.

⁹ Yaşanan işçi sıkıntısı rahatlıkla işçi bulmayı zorlaştırmaktayken, işçiler işe gelip gelmeme noktasında keyfi bir tavır sergileyebiliyorlar. Bu durumda işçi bulamadığı için işçiyi işten çıkaramayan işveren çoğu kez makine başına kendisi oturarak o işçinin boşluğunu doldurmaya çalışmıştır.

uzunluğundan yakınırken, fazla mesainin kadın işçiler tarafından istenmeyen bir durum olduğu görülmüştür.

Hamile bir işçi: *“Biz sabah 8, akşam 7 çalışıyoruz. Bizde sık sık mesai olur ama ben hamile olduğum için patronla tartışıp kalmıyorum.”*, demiştir. Haftalık elli beş saati aşan bu çalışma yaşamı, sağlıklı bir işçi için bile haftalık normal çalışma süresini aşmaktayken “Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik” 9. maddede belirtilen hamile kadınlarda günlük çalışma saatinin 7.5 saat olması kuralı da ihlal edilmektedir (28737 Sayılı Resmi Gazete, 2013).

58 yaşındaki temizleme ve kalite kontrolcü her gün sıklıkla kalınan mesailerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Burada girişin belli ama çıkışın değil yavrum. Geçen patron bir hava attı. Ben parayı ödüyorum dedi, mecbur kalacaksınız; sizi bedavaya çalıştırmıyorum.” (İ-5)

Kalite kontrol bölüm şefi ise fazla çalışmadan yakınarak, bu durumdan şahsi olarak ne kadar rahatsız olsa da yönetici pozisyonu gereği işçileri zorlamak mecburiyetinde kaldığını şu şekilde ifade ediyor:

“Çok fazla mesai yapıyoruz. Benim mesaiye kalmayacağım deme lüksüm yok. Bunun yanında bir de diğer işçileri zorlamak zorunda kalıyorum.”(İ-3, Kontrol Bölüm Şefi).

Bunun yanında aile içi ataerkil ilişkilerin sektöre yansımalarından biri, bazı atölyelerin kadın çalışanlara fazla çalışmayı zorunlu kılmamasıdır. Bu durum, işçi tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

“Bizde hep mesai olur ama patron bizi zorlamaz. “Kadındır, annedir; bunun evi ocağı var deer, bizi mecbur tutmaz.”

Bu durum kadın işçilerin, eve gittiklerinde toplumsal cinsiyet normları gereği yemek yapma, ev işi ve çocuk bakımıyla ilgilenererek ev içinde ikinci bir mesaiye başlamış olmalarının açık göstergesidir.

İş saatleri bitiminde sürekli mesai olmasından yakınan işçi, “mesela sormiyiler mesaiye kalır misin diye. Çok yerde çalıştım ama ne yapayım yani daha iyi. Burada sorma yok. Yaziyiler sen buradasın, mesaiye kalacaksın. Kalır mısın diye sormiyiler...İyi iş bulmak zor. Maaşı iyi napalım. (İşçi, günlük 10.5 saat, asgari ücrete çalışmaktadır ve bu durumda maaşının iyi olduğunu ifade etmektedir. Büyük resmi görmeyi kolaylaştıran bu ifade, sektörde işçi ücretlerinin genellikle asgari ücretin altında seyrettiği göz önüne alındığında şaşırtıcılığını yitirmektedir.) ...Öyle... bazı şeyleri aramıyız diyeyim sana.” (İ-21, Çizimci) ifadeleriyle zorla fazla çalışma yaptırıldığını ifade etmiştir.

3.2.6. İşyerlerinin Fiziki Özelliklerine İlişkin Bulgular

Sultangazi’deki konfeksiyon atölyeleri üretim yaptıkları mekâna göre üç farklı şekilde karakterize edilebilir:

Merdivenaltı İşletmeler: Genellikle 2-20 arası işçi istihdam eden, sıklıkla bodrum katlarında, penceresiz ve nemli ortamlarda kurulan işletmelerdir. Fason üretimin yapıldığı bu tür atölyelerde sömürü, en şiddetli biçimiyle kendini göstermektedir. Genellikle aile işletmesi şeklinde kurulumlar, ve işçi ücretlerini en düşük seviyeye çekmek amacıyla kendi kızlarını, eşlerini, akrabalarını istihdam etmektedirler. Kurulma yeri amacıyla genellikle apartmanların bodrum katlarının tercih edilmesinin nedeni ise, daha az kira gideri ödemek suretiyle üretimi en az maliyetle gerçekleştirme amacıdır.

İş Merkezlerinde Kurulan Orta Büyüklükteki İşletmeler: Bu tür işyerlerinde 20’den daha fazla işçi istihdam edilmektedir. Genellikle fason üretim yoluyla uluslararası piyasaya eklemlenirler ve işçilerin tamamının sosyal hak ve güvencesi olmamakla birlikte büyük bir kısmı sosyal güvence kapsamında istihdam edilmektedir. Asgari ücretin altında işçi çalıştırılması oldukça yaygındır. Çalışma koşulları bakımından “merdivenaltı” işletmelerle büyük oranda benzerlikler gösteren bu tür

işletmeler iş merkezi olarak belirtilen binaların içinde belli katların kiralandığı yerlerde üretimlerini gerçekleştirirler. Buraların alt ve üst katlarında da genellikle konfeksiyon atölyeleri bulunmaktadır.

İş Hanlarında Kurulan Büyük İşletmeler: Genellikle 90 veya daha fazla işçi iştihtdam etme kapasitesine sahip bu işletmeler, kurumsal işletmeler olmakla birlikte, işyerlerinde çalışma saatleri, nisbî olarak “merdiven altı” ve orta büyüklükteki işletmelerden daha kısadır. İşçilerin tamamına yakını sosyal güvenceye ve sosyal haklara sahiptir. Bu işletmelerde asgari ücretin altında işçi iştihtdam edilmemektedir. Ücretler aylık verilmekte olup, iş tanımları genellikle belirlenmiş; belirli bir işbölümü içinde işçiler üretimlerini gerçekleştirmektedirler. Bu tür işletmelerde revir, soyunma odaları ve ecza dolapları bulunmaktadır.

Üretimin niteliğı dolayısıyla aşırı gürültü ve tozlu ortamlar olan hazır giyim üretiminin gerçekleştiğı yerlerde kadın işçiler hijyenik olmayan koşullarda, flöresan ışıkları altında uzun saatler boyunca üretim yapmaktadır. Makine ve ütülerin gürültülerinin yanında iş saatinin başlamasıyla yüksek sesle açılan arabesk müzik de gürültüyü artırmaktadır. Bu durum, çalışanlarda birçok sağık problemine neden olmaktadır.

Bazı işçiler, bulundukları ortamın psikolojilerini olumsuz yönde etkilediğini söylerken, bazıları da gürültü, toz ve hijyenik olmayan koşullarda çalışmaktan yapılan işin doğasına uygun olduğı gerekçesiyle çok rahatsız olmadıklarını belirtmişlerdir. Uzun süre boyunca hazır giyim üretimi yapan kadın işçiler ise artık alıştıklarını, bu nedenden ötürü. Rahatsızlık yaşamadıklarını dile getirmişlerdir.

Bu bağlamda zamanlarının büyük bir kısmını hazır giyim atölyelerinde geçiren işçilerden biri: “*Makine sesine filan alıştık artık, ee burası konfeksiyon*”(i-22,Kalite Kontrolcü) derken, bir kısmı işyeri ortamının fiziksel özelliklerinin işçi üzerindeki psikolojik etkisini şu şekilde aktarmıştır:

“Tavanlarımızdan tuvalet boruları geçiyor, yani yaa nasıl anlatayım sana bulunduğumuz ortamı... Tuvalet borularının tependen geçtiğı, pis suların aktığı, her türlü ayak işlerini yaptığın, sürekli aşağılandığın bir ortamda çalışıyorsun. Yani dışarıdan biri girdiğinde “bakan” muamelesi görüyor burada onu hep kendinden üstün

görüyorsun.”(İ-6,Ortacı) (Görüşmeci sadece bulunduğu ortam nedeniyle bile kendini aşağılanmış hissettiğini ifade etmeye çalışmaktadır.)

Bir başka işçi, çalıştığı ortamdan ötürü kendini pis hissettiğini *“çok pis iş, tozu ayırır, pisliği ayrı; güzel kıyafetlerimi filan hiç burada giymem. İnsan burada kendini çok pis hissediyor (İ-4, Overlokçu).*

Başka bir işçi, işyerinin fiziki özellikleri sorulduğunda yüzünü buruşturarak *“iğrenç tabiki de”(İ-1, Overlokçu)* demiştir.

Bir diğer işçi işyeri ortamını tanımlarken *“çok ağır koku, kumaş kokusu... yani tozlu, kalabalık, pis ve gürültülü bir ortam”* diye giriş yapıyor. *“Bu ortama girdiğim anda kendimi köle gibi hissediyorum; çünkü sağa bakamıyorsun, sola bakamıyorsun konuşamıyorsun ve yaniii dışarıyla ilişkin tamamen kesik burada.”*

1990-2000 yılları arasında sektörde istihdam edilen bir işçinin o günleri hatırlayarak, *“lütfen yaz bunları, gerçekten çok kötü hissettiriyordu.”* diyerek işyerinin fiziksel ortamını aktarması, mesleği yirmi sene önce bırakmış işçide dahi derin psikolojik hasarlara neden olduğunu düşündürmektedir. İşçi, bu bağlamda çalıştığı ortamı şöyle tasvir ediyor:

“Işık hiç almıyordu; yani güneş ışığı görmüyorsun; ışıkları söndür, zifiri karanlık... Pencerele boyalı yani. Zaten işçiler dışarıyı görmesin diye ya gazete kağıtları yapıştırılıyor camlara ya da boya yapıyorlar; işte mavi, yeşil, boyuyorlar camları ki dışarıyı görmeyelim diye. Eskiden böyleydi; kesinlikle açık camlı bir konfeksiyon yoktu; ya karton yapıştırılır ya gazete ya da boya yapılır. Boyayı da biz azıcık azıcık kazırdık ki dışarıyı görelim diye, bir göz hizası kazırdık yani. Bu dışarıyı görmeyelim, dikkatimiz dağılmasın diye yapıldı galiba, bilmiyorum. Dışarıya bakmayalım sürekli işimize bakalım diye. Hani gözün çarpar mesela dışarıya bakarsın ya, bakmamamız için. O yüzden hiç güneş ışığı görmüyorsun, dışarıda yağmur mu var kar mı görmüyorsun... Gerçekten de insanları o psikolojiye mi sokmak için yapıyorlar bilmiyorum dikkatlerini sadece işine versinler diye. Camların hiç açıldığını görmüyorduk.” (İ-31,Kompleci)

Her ne kadar 20 yılda sektörle ilgili bazı ufak değişiklikler gerçekleşmiş olsa da, 1990-2000 arası yıllardaki durumun günümüzde büyük bir değişme ve gelişme gerçekleştiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Atölyelerin özellikle bodrum katlarında, penceresiz yerlerde kurulması veya giriş katlardaki camların halâ genellikle buzlu veya koyu renk tercih edilmesi bu durumun açık göstergesidir.

Sektörde fiziki özellikler oldukça kötü bir resim çizmiş olsa da iş hanlarındaki kurumsal firmalarda çalışanlar işyerlerinin fiziki özelliklerinden memnun olduklarını belirtmişlerdir.

“(Gülümseyerek) Oooo yer çok güzel, en üst katta çalışıyoruz, hem bizim soyunma odamız bile var.”(İ-3, Kalite Kontrolcü) diyerek çalıştığı yeri överek ve gururla anlatıyor. İşçinin yaklaşık 24 yıldır çok daha kötü ortam şartları altında konfeksiyon atölyelerinde çalışmış olması şu an bulunduğu yeri neden bu kadar beğendiğini açıklar niteliktedir.

3.2.6.1. Atölyelerde Yüksek Sesle Dinlenen Arabesk Müzik

Bir konfeksiyon atölyesi denilince akla gelen bir diğer olgu da yüksek sesle dinlenen arabesk müziktir. Genellikle hazır giyim üretimi yapılan işletmeler, işçilerini mutsuzluğun, isyankarlığın ve kaybetmiş hissettirmenin müziği olan arabeski tercih etmektedirler.

Köyden kente göçenlerin ortak sesi olarak ortaya çıkan arabesk müzik temelde iki ana düşünce bağlamında şekillenmektedir. Bunlardan ilki; şehirleşmenin getirdiği dışlanma ve ötekileştirmenin getirdiği mutsuzluğun ifadesi işlevini görürken ikinci düşünce, temelini toplumun kendilerini soyutlayan, içine almayan, dışlayan ve ötekileştiren kesimine bir tür sitem ve cevap niteliği taşıyan daha pozitif ifadeler taşımaktadır. Dolayısıyla arabesk müzik türü, içinde bulunduğu yeni hali anlamlandırmaya çalışan kenar mahalle insanı için mevcut durumu ifadenin en ulaşılabilir yolu olmuştur (Şenyapılı,1981: 298). Mevcut toplumsal durumun atölyelere taşınması şaşırtıcı olmamakla birlikte; konuşmanın, iş dışında başka bir şeyle ilgilenmenin işveren açısından problem yarattığı sektörde işçiler, arabesk müzikle

bütün suçu kendilerine veya kötü kadere yükleyerek kötü koşullar altında çalışmanın sorumluluğunu işverenden sıyırmaktadırlar. Bunun yanında, işverene sıkıntılarını rahat bir şekilde dile getiremeyen işçiler isyan eden güftelerle kendilerini ifade etmeyi müzik aracılığıyla gerçekleştirmektedirler. Bu durumu bir işçi, *“kendi şarkıları çıktığında masaları filan yumruklarlardı.”* diyerek ifade etmiştir.

İşçiler için sektörde arabesk müziğin yaygın olarak talep görmesinin sebepleri işyeri ruhunun ve çalışanların o anki ruh halinin yansması olarak görülmüştür. Bu durumu bir işçi şöyle aktarmaktadır:

“Valla neşeli bir insanı konfeksiyonda çalıştıramazsın diye düşünüyorum . Neşeli bir insan da arabesk dinlemiyor zaten. Konfeksiyonda çalışanların ruh hali arabesk zaten ne beklersin ki... Mesela erkekler derdi: “Kızlar hadi evlenip kurtulur da biz bu makine başında ölürüz derdi. Herkes bitik, herkes bedbaht...(gülümsüyor) (İ-31, Kompleci).

“Ruhumu çok daraltıyor... İnsanların ruhu arabesk orada. Hiç kimse mutlu çalışmıyor. Herkes orada isyankâr, herkes orada çökmüş, herkes orada acıların çocuğu. İnsanlar farklı bir şey hissetmiyor ki farklı bir şey dinlemek istesin. Mutsuz ve kimse çalışmak istemiyor. Kimse yaptığı işten, aldığı maaştan memnun değil. Ben rock seven bir insanım. Ama hiç yadırgamıyorum. Direkt ruhum oraya dönüyor. Slow, pop, rock sana göre değil. Bu ortamın müziği kesinlikle bu. Çünkü öyle hissediyor, öyle yaşıyor, öyle davranıyor, öyle muamele görüyorsun. Ortam sana ister istemez onu hissettiriyor. Kendini ona layık görüyorsun.” (İ-6, Temizlemeci).

İşverenlerin neden hep arabesk müzik seçtiklerine ilişkin yanıtları müzik zevkinin bu yönde olduğuna yönelik iddialar olsa da, kendini müziğe kaptıran işçilerin etraflarındaki kişilerle iletişim kurmadan daha hızlı çalışmasını ve sıkıntıların dışı vurumunu sağlama açısından psikolojik olarak işçiyi rahatlattığı için daha verimli çalışması sağladığı düşünülmektedir.

3.3. Kadınların Çalışma Koşullarına İlişkin Bulgular

Kadınlar detaycı doğaları, titiz ve hassas çalışmaları nedeniyle sektördeki en monoton ve ince işleri üstlenmektedirler. Yaptıkları işler genellikle düşük ücret getirisine sahipken, oldukça yorucu ve serilik istemektedir. Bu durum kadınların çalışma yaşamında ekstra sömürüye maruz kaldığını göstermektedir.

3.3.1. İş Yoğunluğuna İlişkin Bulgular

Araştırmalar sonucu elde edilen bulgulara göre; sektörde iş yoğunluğu oldukça fazladır. İşçilerin molalar dışında birbirleriyle konuşmaları, telefonla görüşmesi yapması ve iş dışında bir şeyle uğraşmaları yasaktır. Bant usulünün geçerli olduğu üretim süreci, işçinin boş durmasını engelleyecek ve en yüksek verimle çalışmasını sağlayacak şekilde dizayn edilmiştir. Bant sistemi, genellikle 3-4 farklı banttan oluşmakta ve sistemde işini hızlı yapan işçi, iş aldığı diğer işçi üzerinde baskı oluşturarak daha hızlı üretimin gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır. İşlerin üretim süreci, özetle ve kabaca overlottan reçmeye, reçmeden düze, ilik düğmeye; temizlemeye, temizlemeden ütüye, sonrasında ise kalite kontrolcülere giderek nihaî ürünün paketlenip kolilenmesi neticesinde sonuçlanmaktadır. Bu durum, “yedek atma”¹⁰ diye tabir edilen sistemle işçilerin verimliliği ve işe dikkatleri maksimum düzeyde tutulmaktadır.

Hazır giyim üretiminin yapıldığı dikim atölyelerinde Henry Ford’un kayan bant sisteminin yerini sabit makineler almakta; esnek üretim sistemleri içinde örgütlenen üretim yapısı, günümüzün katı ve sert bir hiyerarşik üretim sürecini oluşturmaktadır.

Seri ve kaliteli ürün çıkarmanın temel amaç haline geldiği işletmelerde el çabukluğu oldukça önemlidir. İşverenler veya ustalar bu bağlamda işçiler üzerinde baskı kurmaktadır. Bu baskının varlığı, işçiler tarafından şu ifadelerle desteklenmiştir:

¹⁰ Yedek atma, konfeksiyon atölyelerinde işi seri yapan işçinin, kendinden sonraki işçiden fazla üretim yapması anlamına gelmektedir.

“İş yetiştirme şeysi çok yorucu ve stresli. Bazen bir rakam veriyorlar mesela şu rakamı çıkaracaksın: 1500-2000... Hadin hadin diye millete bağıırırlar, yavaş çalışamazsın... Konfeksiyon deyince hep yorgunluk.” (İ-22, Kontrolcü).

“Sınır yok burada. Çalışmanızın sınırı yok.” (İ-10, Kompleci).

“Kadınlarımız çok eziliyor. Tekstil hayatı gerçekten çok zor ve başında bir sürü patron var. Kafanı kaldıramıyorsun, Allah yardım etsin çok zor gerçekten.” (İ-24, Kompleci).

“Yemin ederim ayaküstü duramıyordum.” (İ-32, Çaycı).

“Mecburi olmasan çalışacağın bir yer değil. Orada makinelerden farkın kalmıyor. Çünkü sen durduğun anda makine de duruyor. Kafamızı bile kaşımaya vaktimiz olmuyor. Lavaboya bile gidip gelirken koşmak zorundasın.” (İ-4, Overlokçu)

Bazı işyerleri tuvaletlerde geçirilen zamanı minimuma indirmek için kartlı geçiş sistemi uygulamışlardır. Buna göre; dört dakika veya üç dakikadan fazla tuvalette kalan işçilerin ay sonunda ücretlerinden kesinti yapılmaktadır. Bu durum, sektörde işçinin birkaç dakika dahi iş dışındaki bir şeyle meşgul olmasına müsaade edilmemesine en güzel örneği teşkil etmektedir.

3.3.2. Fiziksel ve Psikolojik Şiddete İlişkin Bulgular

İşyerlerinde uygulanan sıkı denetim ve katı kurallar işçilerin çalıştıkları süre boyunca kendilerini bir efendi hizmetindeki köleler olarak hissetmesine neden olmaktadır. Bu durumun işçilerde psikolojik baskı oluşturduğu gözlemlenmiştir. İşçi, durumu şöyle aktarmaktadır:

“Nefes almak serbest; kalan her şey yasak...Herhalde özgür değilsin ya. Bayanları özgür yapmıyorlar; ikinci köle yapıyorlar. Bir kere kocaya köle, bir kere de işyerine köle. Hiçbir zaman özgür olmuyorsun, bunu kim söylüyorsa yalan söylüyor. Bildiğin köle ... ne köle...ımm diyorlar ya hani modern köleyiz biz.” (İ-26, Makineci)

Sektörde fiziksel şiddet; önceki yıllar kadar yaygın olmasa da birçok atölyede rastlanması olasıdır. Küçük yaşlarda iş hayatına atılan kadınların fiziksel şiddete maruz kaldığı, günümüzde kadınlara yönelik şiddetin genellikle psikolojik nitelikte olduğu görülmüştür. Özellikle yaşı küçük çocuklar; makineciler, ustalar ve işverenler tarafından bir işi eksik veya yanlış yaptığında fiziksel şiddetle karşı karşıya kalmaktadırlar.

“Küçük bir çocuk var; annesi yok burada çalışıyor. Bir gün duymamış, makineci iş istedi, önümdeki makineci. Sonra çocuğu çağırdı gel lan buraya diye. Bir tokat attı içim gitti.”(İ-26, Makineci)

“Özellikle çıraklara makineciler bile dayak atıyorlardı. Mesela ki okul tatil oluyordu; 3’e, 4’e giden çocuklar hep işe gelirlerdi. O dönem herkes küçük yaşta işe başlıyordu; okuldan çıkıp direkt işe veriyorlardı. Konfeksiyon çok olduğu için getiriyor çocuğunu eti senin kemiği benim diyor; sözünü mü dinlemedi çarp diyor. Ben fırçayla çok dayak yemişimdir. Sigara içerken yakalanmışım, fırça sapıyla bir dayak yedim ustadan, niye sigara içiyoruz diye. Onların sorumluluğundasın gibi bir de ailen zaten eti senin kemiği benim dedi mi bitti.” diyor, on yıllık çalışma deneyimini aktaran işçi. (İ-31, Kompleci)

Sektörde çalışanların birbirlerine karşı da fiziksel şiddet uyguladıkları yapılan görüşmelerde göze çarpan bir diğer önemli olgudur. Bu durum uzun süre sektörde istihdam edilen çalışan tarafından şöyle aktarılmaktadır:

“Kavgalar ettik; hesap makineleri fırlatılıyordu yani. Aslında tekstil şöyle çok ezilen bir kesim var; sessiz kalan herkesi ezebiliyorlar.”(İ-28, Kalite Güvence Sorumlusu).

Kadın çalışanlar, işte yaptıkları ufak hatalardan veya yavaş çalışmaktan ötürü azarlanmaktadır.

“Konfeksiyon hayatı çok gergin. İşlerde dikimden kaynaklı sıkıntılar oluyor. Bizim bir üstlerimiz “ütü düzeltir, siz hataları bulacaksınız.” diye bizi azarlıyor.

Üretimden geliyor ve bütün sıkıntı bize yansıyor. Bir üstlerimiz hataları bizim bulmamız gerektiğini söylüyor.”(İ-3, Kontrol Bölüm Şefi).

Bu durumun yarattığı yoğun stresten oldukça çekinen bir başka işçi, yanlış yaptığı işleri sakladığını, *“İşi bazen kaptırırdım; o zamanlar patron kızacak diye çekinir, işi saklardım.”* (İ-1, Overlokçu) demiştir.

*“Çok ezildik çok pişmanım. Her zaman ikinci sınıfsın. Bir memur gibi değilsin. Adam işine geliyorsa diyor mesela. Zam istiyorsun, veririm ağzıma s*çsınlar, çalışıyorsan çalış, kapı orada. Öyle yani akşama kadar yüz tane işçi geliyor iş için. Doğrusu bu.”* (İ-20, Kompleci)

“Şu an tabi eskisi gibi değil, kimse konfeksiyonda çalışmak istemiyor. Şu an işçi yok. İnsan yok çalışmaya. Nasıl zor anlatamam. Ben temizleme yapıyorum, kalite kontrol yapıyorum. İşin en pis kısmı bende. Sabahtan akşama kadar ayaktaız. İnce iş, serilik istiyor. Keşke çaycılık gibi bir iş bulsam... İnsanlar çay ister bir tek çay götürürüm (İ-5, Kontrolcü).

3.3.3. İş Yaşamının Sağlık Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular

Konfeksiyon sektöründe çalışan kadın işçiler, uzun saatler boyu yüksek sesli, tozlu ve kalabalık ortamda uzun saatler bulunmasından ötürü çeşitli sağlık problemleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bunun yanında kadınların yaptığı işler, uzun saatler boyunca ya hiç oturmadan ayakta durmayı veya makinede hiç ayağa kalkmadan oturmayı gerektirmesinden ötürü de birçok probleme neden olmaktadır.

Birçok işçi işyerinde çalıştığı süre boyunca ortam koşullarından kaynaklanan herhangi bir sağlık problemi yaşamadığını belirtmiştir. İşçilerin yaşadıkları sağlık problemlerine ortamın olası sonucu olarak bakıyor olması, hastalıklarını işyeri ile ilişkilendirmemelerine neden olmaktadır. Öneğin; uzun ve yorucu iş saatlerinden sonra özellikle saatlerce makine başında hareketsiz durmanın sonucunda ayaklarının aşırı şiştiğini, akşam eve geldiğinde mutlaka ayaklarını tuzlu suda bekletmek zorunda kaldığını belirten hamile işçinin bunun yanında sürekli boyun tutulma problemleri

yaşaması ve bu durumu başın önde eğilerek makinede çalışmayla ilişkilendirmemesi durumudur (İ-2, Overlokçu).

Özellikle, temizleme yapan kadınlar bütün günlerini masanın başında hareketsiz geçirmekte ve ince ipleri kesmektedirler. Üretim sürecinde temizleme aşaması, kadınların ince işleri daha iyi yaptığına dair yargı nedeniyle sadece kadınlar tarafından yapılmaktadır. İşin zorlu ve ince olmasının yanında en düşük ücreti alanlar ortacılar (çıraklar) ile birlikte temizlemecilerdir.

“Ayakta sabit durduğun için, ayak ağrısı bel ağrısı. Hani hareket etmiyorsun. Sen hiç kıyılamıyorsun bütün gün sabit duruyorsun. Bu vücudu çok zorluyor. Bu sene yavaş yavaş sandalye getirdiler. Artık oturabiliyoruz. Ben ameliyat oldum, patrona oturmam gerekiyor ayakta çalışmam dedim. Öyle olunca diğer işçiler de istemiş, öylelikle gelmiş oldu sandalye. Sabah sekizden akşamın yedi buçuğuna kadar ayakta çalışmak gerçekten zor iş, bunun yanı sıra parmaklar zaten sürekli çalışıyor, kol, düğmeliyorsun, gözleri saymıyorum, belli bir zaman sonra göz görmemeye başlıyor aynı flöresanın altında çalıştıkça... Devamlı hiçbir yere bakmadan boynun eğik bir şekilde çalışıyorsun (İ-27, Temizlemeci).

“Toza alerjim orada çoğaldı. Sürekli ayakta çalışanların bacakları varis oluyor. Sürekli ağır kaldırmak zorundasın. (İşleri açıp makinelere dağıttığı için ağır kaldırmak zorunda olduğunu belirtmiştir.) Sürekli makinede çizgilere bakmaktan gözlerin bozuluyor. Boyun düzleşmesi, bel fıtığı hepsi bu mesleğin hastalığı. Yüksek sesteki kulaklar çok zarar görüyor duyma gücün azalıyor. 11-12 saat son ses müzik dinlemek ne demek; o kulak zarını ne yapar? Ve haftanın beş altı günü. Toz ciğerleri de bitiriyor. (İ-6, Ortacı)

Çalışanlar, işte yoğun stresten kaynaklanan psikolojik bozuklukların olduğunu belirtmektedir:

“Benim şu an yaptığım meslekte bütün hataları toplamak zorundasın yani bir şey çıkarmak zorundasın...Bu da devamlı böyle kafanın dolu olmasına sebep oluyor. Benim kafam mesela tiktak tiktak çalışıyor. Ben diyorum bazen bunu birazcık durdurmalıyım ve doktora mı gitmeliyim acaba? Çünkü gerçekten stresli bir meslek. Tekstil başlı başına stresli bir meslek. Bu hasta olduğun anlamına gelmiyor. Hasta olmaya meyilli olduğun anlamına geliyor.”(İ-28,Kalite Güvence Sorumlusu).

3.3.4. Çalışan Kadınların Kariyer Deneyimine İlişkin Bulgular

Araştırma sonucu hazır giyim üretimi yapan atölyelerde işçilerin yükselmeleri neredeyse imkansızdır. Bu durumu işçiler şu şekilde ifade etmiştir:

“Konfeksiyonda ne kariyeri olabilir yani? En fazla makineci olabilirsin.”(İ-1, Overlokçu). Görüşmeci bu bağlamda sektörde gelişebileceğine dair umut veya azim taşımamakla birlikte emeğinin kıymetinin de farkında değildir. Kariyeriyle ilgili fikirlerini şekillendirmiş olan olgu, uzun yıllar boyunca deneyimlediği sektörde kadınların tek alternatifinin bir makineden diğer makineye geçtiğini gözlemlemek olmuştur.

Bunun yanında makineler arası geçişin işçilerin vasıflarında bir artışa sebep olduğu düşünüldüğünde bu durumun çoğu kez işveren, usta veya makinede çalışan diğer işçiler tarafından engellendiğine ilişkin yaygın bir kanı söz konusudur. İşçi sektörde neden gelişemediğini şu ifadelerle açıklamıştır:

“Merdivenaltı bir yerde çalışıyorsan kariyer yapman mümkün değil. Ne olabilirsin yani? En fazla usta. Bunun üstü yok. Kendi yerini açsan da merdivenaltı açıyorsun. Orada çalışıp o kadar büyük maddi imkân yaratmana imkân yok. Bak ben on dört yaşında başladım işe, fakat hala ortacı ve temizlemeci olarak çalışıyorum.” Kariyerini geliştirmeye yönelik girişimlerinin olup olmadığı sorulduğunda ise: *“Paydos saatlerinde şarteller kapatıldığı için kullanmaya izin vermiyorlar. Ki zaten şarteller açık olsa dahi iğne kırıyorsun, ip sardırıyorsun, makineye zarar veriyorsun gibi bahanelerle öğrenmene izin vermiyorlar. Senin orada ona lazım olduğun pozisyon bu. Çünkü daha çok çalışıp daha az kazanıyorsun. Ki kendi ablam dahi bunu yapmadı. Kendi çocuklarına öğretti bana hiçbir şekilde öğretmediler ya da öğrenmeme izin vermediler.”* (İ-6, Ortacı) cevabını vererek kasıtlı olarak gelişimin engellendiğini belirtmektedir.

Bir başka işçi bu durumu şu ifadelerle dile getiriyor:

“Patronum sağılsun, 11 yıldır orada çalıştığım için, hiçbir bölüme vermedi beni. İyi temizlemeci olduğum için, güzel hızlı iş yaptığım için beni sabitledi; başka yere gitmeme izin vermedi. Ben de sessiz sakin bir insanım. Konfeksiyonda biraz yırtık, biraz edepsiz olacaksın. Herhalde biraz başkaldırmak gerekiyordu. Ben aza sebat ettim. O da vermek istemedi hiçbir zaman; sağ olsun ilerlememi istemedi. Beni sabitledi. Hala daha öyle ille temizlemede görcek beni ,11 yıldır orada çalışıyorum.” diyerek verimliliğin oldukça büyük önem taşıdığı sektörde, herhangi bir üretim aşamasında seri ve kaliteli üretim yapan işçinin, uzun yıllar boyunca aynı işte kalarak üretime devam ettiği görülmektedir.

Sektörde küçük yaşta işe girişler, kadınların kariyer gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Küçük yaşta sektöre girenlerin büyük çoğunluğu sektörde üretimin neredeyse bütün aşamalarında görev alacak vasıf düzeyine erişmişlerdir.

“12 yaşında çırak olarak başladım. Bu işi kavramak sana kalmış; paydoslarda makineye oturuyordum parçaları filan dikmeye çalışıyordum. Onu da gizli yapıyorduk usta filan görmesin diye. He göz yuman oluyordu. Ama makineyi bozarsın gibisine oturtmazlardı. Çok az bir süre çıraklık yaptım. Bant usulü çalışıyorduk iki usta vardı; birisi bana sana altın bilezik takacağım; öyle bir şey ki ne zaman sıkışsan bozdurup harcayacaksın ama bitmeyecek dedi. O zaman daha neyin ne olduğunu bile kavrayacak yaşta değilim. Gerçek bilezik bekliyorum. O zaman overlok öğretti bana. Düşün ki makineye yetişemiyorum, bobin koyarlardı sandalyenin altına; o derece yani . Resmen yarı ayakta çalışıyordum.” (İ-31, Kompleci)

“Benim dönemimde, benim zamanımda çok fazla makineci yoktu. Zeki insanlara biraz öncelik tanıyorlardı. Benim performansımın bir ayakçıya göre çok yüksek olduğunu söylüyorlardı. Sonra makineci yaptılar, sonra oturdum makinede senelerce. Dediler olmuyor; bütün makineleri öğretiler şöyle bir şeyim vardı böyle mesela yan çatıyordum asla yedekli çalışmadım, işimi bitirip hemen benim işim bitti diye bağıırıyordum. O da derdi ki gel sana başka bir makine öğreteyim... Böyle böyle derken kalite güvence olarak da kendimi eğittim. Derken kendimi bant şefi olarak da gördüm, zamanla bölüm şefi oldum; ilk zamanlar kart stickerının nasıl yapıştırıldığını bile bilmiyordum. (İ-28i, Kalite Güvence)

Geç yaşta sektörde ortacı pozisyonunda üretime dahil olmuş ve makineye geçmiş kadınlar yok değildir. Ortacı ve temizlemeci olan bir kadın bu durumu şöyle açıklıyor:

“30 yaşında çıraklık yapıyordum; küçücük çocuklar şunu getir bunu getir diyordu. Baktım olacak gibi değil; çocukların lafları canımı çok sıktı. İş toplamaktan çok sıkıldım sonra temizlemeye geçtim. O daha zordu. Yok yazıhane temizle, yok tuvalet temizle, yok pakete yardım et. O daha zordu. Bana yapılan muamele çok ağır geldi. Hırs yaptım, etiket dikerek başladım. Sonra makinede ıvır zıvır şeyler dikmeye başladım. Onları dikerken diğer şeyleri de vermeye başladılar. Öylelikle öğrendim. Benim becerimi fark ettiler. Patronlar da azmimi görünce destek oldu. (i-26, Makineci)

Sektörde çalışan bazı kadınların kariyer elde edememesindeki temel nedenin ise onların kişisel tercihlerinden veya sosyal yaşama katılım biçimlerinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.

“Çok fazla öğrenmeye meyilli değildim. Overloğa oturuyorum 1 2 aydır. (İ-16, Çizimci)

“Ben öncesinde iplik fabrikasında çalışıyordum 1983’te. Çocuklar büyüdü sigorta başlangıcım vardı; devam ettirmek için işe girdim. Şu an temizleme yapıyorum. Makine biliyorum ama temizlemede çalışıyorum. Çünkü sorumluluğu az.” (İ-18, Temizlemeci)

Bazı durumlarda ise üstler tarafından kadınların kendini geliştirmesi ve performansını ortaya çıkarması engellenmektedir.

“3200 tl maaş veriyorlardı. Bana verdikleri iş etiket takma, zig zag. Yani kadını ya bana güvenmiyor. Ben söylüyorum. Ben usta biriyim. Her işi yaparım. Mesela acemi bir erkeğe veriyor işi. Bozuk yapmasına rağmen işi ona veriyordu.” (i-19, Kompleci)

Tüm bu görüşmeler ışığında sektörde, işçilerin vasıf kazanmasının yolunun bir makineden diğerine geçiş yapmaları olduğu görülmüştür. Fakat, bütün makinelerin

bilindiği durumda bile işçilerin ücret ve konumlarında minimum düzeyde farklılık görülmüştür.

Bu bağlamda konfeksiyon sektöründe kadın çalışanların deneyimleri ışığında kariyer imkanlarının oldukça kısıtlı olduğu, kariyer fırsatının bulunmadığı ve uzun süre aynı işveren adına çalışıp düşük ücret hareketliliğinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan işlerin, İngilizce literatürde “dead end jobs” olarak kullanılan kariyer olanağının mümkün olmadığı işler bağlamında değerlendirilmesi mümkündür (Bihagen ve Ohls,2007: 171).

3.3.5. Sosyal Güvence ve Sosyal Haklara İlişkin Bulgular

Heterojen bir oluşum gösteren konfeksiyon sektöründe (Eraydın ve Erendil, 1999: 151), büyük iş hanları içinde ve genellikle doksan kişiden fazla işçinin istihdam edildiği işyerlerinde görece olarak SGK'na kayıtlı işçi sayısı fazladır. Buna rağmen işçi sayısının daha az olduğu iş merkezlerinde ve merdivenaltı atölyelerde sıklıkla kaçak işçiler istihdam edilmektedir.

Görüşme yapılan ve çalışmaya devam etmekte olan 30 işçiden 17 tanesi SGK'ya kayıtlı, 13 tanesi ise kayıtlı değildir.

İş merkezlerinde sigortası yapılan işçilerin birçoğunun sigortaları, ücretlerinden kesinti yapılarak gerçekleştirilmektedir. Bu hususta asgari ücretin altında istihdam edilen bir görüşmeci neden sigortasının olmadığını şöyle dile getirmiştir:

“Sigortamı yapmadı. İstedim ben. Yaparım dedi ama parandan keserim dedi. Zaten haftalık 600 alıyorum, sigorta da yapsa elime hiç para kalmayacak. Yıllarca bu şekilde çalıştık, sesimizi de çıkaramıyoruz. “İşine gelmezse çık, asgari ücret veren bir yerde çalış.” diyorlar. Bazı yerlerde belki asgari ücret verip kesmiyorlardır senden.” (İ-27, Temizlemeci) (İşveren, 1100 TL ücretlerden sigorta kesintisi yapmaktadır.)

“Başka bir işyeriyle görüşmeye gittim. İlanda sigorta, yemek, hepsi var yazıyordu. Bana ne deseler beğenirsiniz? Şimdi sen sigorta da istersin, şimdi bir de asgari ücret istersin.” (İ-5, Kontrolcü)

“Düzgün araştırsınlar insanları, sigortalıları sigortasızları. Hem devletten maaş alıp hem de insanlardan maaş alıp boşu boşuna devletin adamlarını çalıştırmaları, denetlemelerini düzgün yapsınlar. Denetleme yapmıyorlar, sadece paraları cebine indiriyorlar. Hiçkimse denetleme yapmıyor, ben görmedim; on beş senelik bir atölyede hiç mi denetleme olmaz? Adamlar gelip para yiyip gidiyorlar. Asla bunu kimse inkar edemez. Maaşları yetmiyorsa gitsin devletle konuşsunlar; gidip buradaki zavallı insanların üstlerinden para kazanmasınlar kimse”. (İ-26, Makineci) diyerek, öfkesini dile getirmiş ve denetimlerin yeterli olmadığından yakınmıştır. Patronlarının kendi eşlerinin sigortasını orada çalışıyormuş gibi göstererek yatırdığını gözleri dolarak ifade etmiştir çalışan.

Sektörde sigortalı çalışanların sigortası, genellikle uzun zaman çalıştıktan sonra yapılmaktadır. Bunun yanında, sektöre giriş çıkışların kolay olması işçilerin kısa sürelerle iş değiştirmesine sebep olmakta, işverenin bunun ardına sığınarak sigorta yapmayı reddetmesine neden olmaktadır. Ayrıca, sigortası yapılan işçilerin sigortası, çoğu firmada gerçek ücret üzerinden gösterilmemekte, ücretlerin geri kalan kısmı işçiye elden teslim edilmektedir.

Bu durum bir atölye sahibi tarafından:

“İhracat çalıştığı zaman yanındakilerin hepsini sigortalı gösterse bile aldığı paradan göstermesi mümkün değil... Kâr oranı çok çıkıyor. O zaman da bunu dışarıdan fatura olarak yapıyor. (Kaçak- Fatura kesmeyen, kendi gider gösteremeyen yerler var. Mesela iplik temizlemeye günlük 1000 tl gider gösteriyor; mesela kumaş aldık gösteriyor. Kestiği fatura kâr marjı veriyor.) Faturaları satan adamlar korkunç para kazanıyor. Devlet bunu bildiği için iki sene sonra af çıkarıyor. Geriye dönük bir beyan verin; ben sizi inceletmeyeceğim diyor. Biz şimdi neyi konuşuyoruz. Bu adam neden sigortalı yapsın ki seni?” şeklinde açıklanarak farklı faktörlerin etkisiyle sektörde sigorta hususunda sıkıntıların yaşandığı belirtilmiştir.

İşçiler, merdiven altı atölyelerde sosyal haklardan yoksun olarak istihdam edilmektedirler. Kadınlar, genellikle öğle yemeği molasında zaten evlerine oldukça yakın olan atölyelerden koşar adım evlerine gider, yemeklerini yer ve aynı şekilde

koşarak işlerine geri dönerler. Servis, yemek, yıllık izin veya resmî tatil hakları bulunmamaktadır.

Ütü-paket atölyeleri bu bağlamda, resmiyette üretim yeri olarak görüldükleri için sık sık denetlemeye uğramakta, bu nedenden ötürü işçilere servis, yemek ve resmî tatillerde çalışmama hakkı sunulmaktadır. Fakat bu atölyelerde de yıllık izinler çoğu zaman işçilere kullandırılmamaktadır.

Han içindeki büyük firmalarda ise genellikle her türlü sosyal hak mevcuttur. İşçilere servis, yemek, yıllık izin, ikramiye gibi olanaklar sunulmaktadır.

“150 kişi çalışıyoruz biz. Çok büyük bizim firma...Yarı kadın yarı erkek. Ooo sigorta, yıllık izin, yemek, servis hepsi var bizim orda... Bunlar çok büyük firma, kumaştan tut gömleğe kadar üretilip ihracat yapıyorlar. Malatya'ya da yer açtılar.” (İ-20,Kompleci).

3.3.6. Ayrımcılığa İlişkin Bulgular

Sektörde bazı işverenler kadın çalışanları istihdam etmenin onlara ek maliyet yükleyeceğini düşünmektedir. Bu doğrultuda erkek çalışana ödenen sadece erkeğin emeğinin ücretiyken, kadın çalışana ödeyeceği toplam tutar kadın emeği ve ayrımcılık katsayısı olmaktadır. Bunun yanında çalışanlar arasında varolan bir başka ayrımcılık türü, erkek işçilerin kadın işçilere karşı gerçekleştirdiği tutumdur. Kadınlarla aynı işyeri içinde bulunmak erkek çalışanlar açısından ek maliyet hissine neden olur ve işverenin bu maliyeti kendisine ödemesini beklemektedir. Bu durumda maliyetini kısmak isteyen işveren sadece kadın veya sadece erkeklerden oluşan bir grup oluşturabilmektedir. (Çolak ve Ardor, 2001: 94'ten aktaran; Çolak ve Kılıç, 2001: 27) . Buna örnek olarak Sultangazi'de bulunan X konfeksiyon atölyesinde yaklaşık yüz çalışanın tamamının erkek işçilerden oluşması ve hiç kadın istihdam edilmemesi gösterilebilmektedir. İşveren, bu durumun nedenini açıklamamakta, babasının vasiyetinin bu doğrultuda olduğunu belirtmektedir. Sektörde kadın erkek arası uygun olmayan ilişkileri engellemek için yapıldığı da düşünülmektedir.

Bunun yanında sadece kadınların istihdam edildiği, konfeksiyon atölyelerine de Sultangazi'de rastlamak mümkündür. Kadınlar burada günlük on bir saat,

cumartesi günleri de dahil olmak üzere eldiven üretimi yapmaktadır. İşveren, kadın tercihini toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ellerinin daha kıvrak ve narin olması ile ilişkilendirmektedir.

Yapılan görüşmelerde kadın-erkek arasında ayrımcılık, yabancı ve yerli işçiler arasında ayrımcılık, fiziksel olarak güzel olanlarla olmayanlar arasında ayrımcılık, ücret hususunda ayrımcılık, ücret kesintilerinde, üretim sürecindeki rollerde ayrımcılık gibi birçok bağlamda adaletsizliklerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan araştırmalar sonucunda konfeksiyon sektöründe üretim sürecinde iş bölüşümünün toplumsal cinsiyet kalıplarına göre dağılım gösterdiği söylenebilir. Kadınlar, onlara biçilen toplumsal roller gereği genellikle monoton, sabır gerektiren, detaylı inceleme isteyen, “ıvır zıvır” diye nitelenen ve düşük ücretli işlerde yoğunlaşırken, erkekler kas gücünü daha çok kullandıkları iddia edilen kaba işlerde yoğun olarak istihdam edilmektedir.

Her ne kadar sektöre ilişkin bazı çalışmalar, ücretlerin belirlenmesinde tek kriterin verimlilik olduğu ve kadın erkek arasında ücret eşitsizliğinin olmadığını iddia etse de (Uluğ,2000), bu durumun Sultangazi’deki kadın çalışanlar arasında farklı bir seyir izlediği söylenebilir. Çok düşük ücrete oldukça ağır işleri yapan erkeklerin varlığı yadsınamaz bir gerçek olsa da iş bölümü kadın ve erkek olarak ayrıştırıldığında, kadınların yaptığı işler en düşük ücretli işleri oluşturmaktadır. Bunun yanında bazı kadın işçilerin daha seri üretim yaptığı halde erkeklerden daha düşük ücrete çalışması önemli bir göstergedir. Kadın emeğinin ayrı bir emekten ziyade erkek emeğinin tamamlayıcısı olarak görülmesi veya kadının asli işinin ev işi, yemek ve çocuk bakımı yönündeki algının ücret farklılıklarında etkisi olabileceği düşünülmektedir.

Erkeklerle kadınlar arasında bir ayrım yapıp yapılmadığı sorusunu *“Erkeklerle bir olur musun sen? Tabii ki de çok fark var.”* diyerek yanıtlıyor. *“Ortada filan hep kadın çalışır. Temizleme hep kadın. Ütücülerin de hepsi erkek.”* (i-5, Kontrolcü).

“Kadın- erkek arasında ücret farkı var. Erkekler haftalık; kadınlar aylık. Sigortasız çalışıyor.” Kadın çalışanlar bu durumun oldukça doğal olduğunu söylüyor

ve durumu şöyle açıklıyor: “8 ütücü erkeğin yaptığı işi 28 tane kadın yapmakta, olayı bu şekilde düşünün.” (İ-7, Paketleme)

“Şu an o kadar çok yedek var ki ama sadece kadınlar kalkıp temizleme ve kontrol yapıyor; erkekler makineden hiç kalkmıyorlar.” (İ-9, Temizlemeci)

“Erkeklerle kadınlar aynı ücreti almaz. Tekstilde işi gösteren yakadır koldur. Ama siz neyde yetiştiniz? Overlokta mı reşmede mi singerde mi yetiştiniz. Singerde seri olmak için güç lazım. Overlok bayan işidir. Ama singere direk erkek işi olarak bakıyorm. Erkeğin seriliğiyle kadının seriliği aynı olmuyor. Erkeğin gücü daha fazla.” (İ-10, Kompleci)

Sektörde, erkek emeği o denli kıymetli görülmektedir ki işini çok iyi yaptığını ifade eden bir kadın işçi bu durumu tanımlarken “ben erkek gibi çalışıyorum.” (İ-25, Overlokçu) diyor.

Kadınlar yapılan iş fark etmeksizin erkeğin yaptıkları işlerin daha fazla kol gücü gerektirdiğine yönelik bir inanış göstermekte ve bu bağlamda aradaki ücret farklılıklarını meşrulaştırmaktadırlar. Bir kısım kadın, erkeğin yaptığı işlerin kadın işinden daha yüksek beceri istediği görüşünde olurken, bir diğer kısım erkeklerin kadınlardan daha verimli olduğunu söylemektedir. Kadınlar, burada emeklerinin değerinin farkında olmadıkları gibi uysal ve itaatkâr kimliklerinin haklarını vermektedirler. Bunun dışında tutum gösteren kadınların varlığı ise yadsınamaz bir gerçeklik olarak görüşmelerdeki şu cümlelerde ifade bulunmaktadır:

11 yıldır temizleme yapan bir kadın işçi, diğer kadınların bu tutumunu “Artık öyle bir korkutup pıstırmışlar ki erkekler yapıyor kadınlar yapamıyor gibi.” diyerek eleştirmiştir.

Yaklaşık 33 yıldır ara vermeden konfeksiyon atölyelerinde çalışan İ-20, ayrımcılığın boyutlarını aynı iş ve performans bazında sayılarla açıklayarak durumu netleştirmiştir. “Ben, çoğu erkekten daha iyi iş yapıyorum. Bak şimdi, sayılı iş yapıyoruz, sayılı manşet yapıyoruz. Ben adamdan çeyreği kadar daha fazla iş

çıkartıyorum ama o benden daha çok kazanıyor. Erkek diye bunu yapıyorlar.”
(Kompleci)

“Makine farkı bile var. Singer, reçme erkek makinesi; overlok kadın makinesi. Erkekler temizleme yapmaz, erkekler yer süpürmez, erkekler çay demlemez...O ortamda erkek egemenliği gibi bir şey var. Erkekler kendilerini üstün görüyorlar; daha bir egemenler, burası onların alanı. Kendi güçlerini burada kanıtlıyorlar. Kadın, benim yaptığım zor işi yapamıyor kafasındalar.” (İ-6, Ortacı)

“Erkekler her zaman fazla para alıyor. Zaten temizleme yapmıyor. Ütücü - katçı oluyor hep erkekler, o zaman da senden iki üç kat fazla maaş alıyorlar... Küçümsüyorlar temizlemeyi.” (i-27, Temizlemeci).

“Erkekler kadınlarla aynı işi yapmıyor. Özellikle elektrik kesintileri olduğunda makineci ve ortacı kadınlar olarak hepimiz temizlemeye kalkarken erkekler dışarı çıkıp geziyor ya da oturup çay içiyordu. Bu duruma o kadar alışmıştık ki patrona eleştiride bile bulunmuyorduk. Çünkü onlar erkek ve temizleme yapmak kadınların görevi (İ-2, Overlokçu).

Bir başka çalışan sektörde işçilere eşit davranılmadığını şöyle belirtmiştir.

“Kadın erkek ayrımcılığı da çok oluyor. Mesela başka türlü usta birini tutuyor, seni tutmuyor. Yani seni geri kakıyı, onu ileri tutiye. Her yerde var bu ayrımcılık. Mecbursun çalışıyisin. (i-21, Çizimci).

Bunun yanında kadın erkek ayrımcılığına ilişkin bir diğer olgu, erkeklerin sikâyet ve isteklerinin kadınlara oranla daha fazla dikkate alındığıdır.

“Tabii ki ayrımcılık var. Yaaağ tabii ki de. Erkek olanları daha çok dinliyorlar, kadınları dinlemiyorlar. Mesela denetlemeci geliyor, soruyor tek tek. Atıyorum, yemekte sıkıntımız var ama umursamıyorlar. Ama büyük bir adam söylediği zaman illa ki harekete geçiyorlar.”

“Mesai genellikle kadın çalışanlara uygulanıyor. Örneğin; ütü-pakette iş bitmediyse kadınlar mesaiye kalır ve işi bitirirler. Bunun yanında ııığ mesela mesai

yapılacağı zaman patron erkeklere danışarak karar alıyor, onlara soruyor (İ-2, Overlokçu).

İşverenin böyle davranmasını işçinin neye bağladığı sorusuna işçi, işveren tarafından kadınların geçici işçi olarak görülmesi nedeniyle olabileceğine ilişkin yorumda bulunmuştur. Bunu şu şekilde ifade etmiştir:

“Belki evlendiğimiz zaman çocuk olunca çıkarlar, en fazla 2-3 sene kalırlar gözüyle bakıyorlar bize.”(İ-16, Çizimci).

Ayrımcılığın bir diğer boyutu kadınlar arasında da kendini göstermektedir.

“Bayanlarda ayrımcılık çok oluyor. Çok haksızlıklar oluyor. Şöyle söyleyeyim güzel bir bayansan (gülümsüyor) (i-19, Kompleci).

Bir başka işçi, işverenin fiziksel olarak beğendiği kadınlara karşı daha farklı tutum sergilediğini şu şekilde ifade etmiştir:

“..Kayırmalar oluyor fakat şu şekilde kızım. Patronun beğendiği bir kadın varsa çalışmadığı gözüne batmaz. Yüzüne söylesen de hayır o iyi çalışıyor deniyor. Geç kalsa da, erken çıkıp gitse de kesinlikle sesleri çıkarmıyorlar.” (İ-3, Kontrolcü).

“Bazılarının parasını gelmediğinde kesmiyorlar, ama bazılarının kesiyorlar, neye göre yapıyor patron bunu valla bilmiyorum.” (İ-27, Temizlemeci).

Bunun yanında işverenin akraba ve dışarıdan aldığı işçi arasında ayrımcılık yaptığı ifade edilmiştir. Aynı zamanda Suriye’li çalışan yabancı uyruklu işçilere karşı “eşit işe eşit ücret” ilkesine uymadığını belirtmiştir.

“Ne bileyim ben bazen yoruluyorum, oturmak istiyorum ama izin vermiyorlar, ama akrabası olsa izin verirler... En çok ücreti Türklere, ondan sonra Suriyelilere, en az da Afganlara veriyorlar.” (İ-9, Temizlemeci).

. Hani patronlar da bunun bilincinde. Eleman da lazım. Yeni giren kesin 3800 4bin alır. İkimiz de aynıyız. En büyük adaletsizliği bu. Patronların da elinde değil tekstilin adaletsizliği. En güzel firmaya bile gidin bu durum böyle.”(İ-9, Kompleci).

3.3.7. İş-Yaşam Dengesine İlişkin Bulgular

Günün yaklaşık 11 saatini işyerlerinde geçiren kadın çalışanlar “ev kadını” ve “anne” rollerinin gerektirdiği sorumlulukları ücretli bir işte istihdam etmelerine rağmen sürdürmeye devam etmektedirler.

“Bak eve geliydim, allah gözümü kara etsin kızım. 7’de geliydim ya 9’da sofram hazır. Yiyip yataydık. Ben işyerinden bi çıkıydim mutfak benim gözümün önünde. Soğanı soyyiyim şunu yapıyım bunu yapıyım. Koşarak gelirdim eve.” (İ-32, Çaycı).

“Eve gidiyorum evde koşturuyorum, işe gidiyorum işte koşturuyorum.” (İ-18, Temizlemeci).

“Ben bir komşuma gidip de kahve içmiş insan değilim. Karşımda, altımda, üstümda kim yaşar, bilmem... Cumartesi zaten temizlikle geçiyor. Herkesin bir haftada yapamadığı işleri siz bir günde yapmak zorundasınız. Ben herkese söylerim çalışanın işiyle aşı nasıl olursa bizimki de öyle oluyor. 12 saat full çekiyoruz.” (İ-9, Kompleci).

Çalışanlar, sektörde istihdam edildikleri süre boyunca sosyal aktivitelere ayıracak zaman bulamadıklarından yakınmışlardır.

“Hayatın işe git-gel; yemek ye-uyu ile geçiyor. Hayatın yemek yemek uyumak ve işe gitmek. Başka hiçbir sosyal hayatın yok. Kazandığını kendin için harcayabildiğin sadece haftada birkaç saat.” (İ-6, Ortacı).

Babasının atölyesinde aileye yardım etmek için çalışan işçi, evin bütün aile fertleri açtıkları atölyede uzun saatler çalıştığı için kendisi işten akşam diğer yabancı işçilerle çıkıp diğer aile bireyleri gelene kadar ev işlerini ve yemeği yapmaktadır.

“Çok yorgun oluyorsun. E annem de dükkânda, evde bir sürü iş. Yemek, temizlik. Yedide çıkıyordum. Çalışman hiçbir şey değiştirmiyor. Evdeki kadının aynısısın. Bütün işleri yine yapmak zorundasın. Yeri geliyor uyku saatinden ödü veriyorsun.” (İ-4, Overlokçu).

Bazı kadın çalışanlar uzun süren mesailerden sonra evi sadece uyuyabilmek için kullandıklarını *“çoğu zaman 11'lere kadar çalışıyoruz; evde yemek bile yeme fırsatım olmuyor, hemen yatıyorum.”*(İ-5,Kontrolcü) diyerek ifade etmiştir.

Sektörde kendini geliştirmiş nadir kadınlardan olan kalite-güvence sorumlusu çalışan, uzun çalışma saatleriyle özel hayatını sektöre uğrattığını şu şekilde belirtmiştir.

“Tekstil özel hayatı olan ya da ailesi çocukları olan birileri için elverişli bir yer değil. Çünkü onlara, ailesine vakit ayıramaz. Bunun parasını yiyeceğim diye birçok şeyden vazgeçmek durumunda kalıyor. Temizliğimi dinlenmemi hafta sonu yapıyorum...Zor ama bir bayan için daha zor. Erkek şunu düşünmüyor; eşim geç gelecek biraz da yemeği ben yapayım demiyor, ya da bulaşığı yıkayım yok. Önceki denge nasıldı? Kadın kadınlığını biliyordu; erkek erkekliğini biliyordu. Erkek evine ekmek getiriyordu, kadın eviyle uğraşıyordu. Ama şu an ekonomi, insanlar o duruma geldi ki şu an aileden iki kişi çalışmazsa geçinmiyorlar. Şu an dengeler daha çok değişti. En çok yük bizde evli olup çalışan bayanlarda.” (İ-28, Kalite Güvence Sorumlusu)

3.3.8. Covid-19 Sürecinin İş Yaşamındaki Etkilerine İlişkin Bulgular

Özellikle dışarıya fason üretim yapan Sultangazi'deki konfeksiyon sektöründe giriş-çıkışların kapanması işlerin de sektöre uğramasına neden olmuştur. Özellikle merdivenaltı diye tabir edilen atölyeler mağduriyetin en yüksek yaşandığı

yerler olmuşken, sigortasız çalışan işçiler bu durumda en mağdur kesimi oluşturmuştur.

İşçiler, pandemi süresince işlerinin düzenli gelmemesinden ve yeterli önlem alınmamasından yakınmaktadırlar. Süreç şöyle ifade edilmektedir:

“Üç gün iş var, beş gün yok. İş olunca da insan çok endişeleniyor İş nereden geliyor? Virüs var mı , yok mu? Yarı ürünler Çin’den geliyor. Karşıdaki hiç insan sağlığını önemsemiyor, hala iş bekliyor. Ben evde annemi düşünmek zorundayım. Kendi kendime nasıl bir önlem alabilirsem hepsi bu, herkes sigara filan içiyordu, küçücük yer. Psikolojik olarak iyice yıprandım.” (İ-6,Ortacı).

Aile işletmesinde çalışan bir diğer işçi durumu, üretim süreci şu şekilde ifade etmektedir: *“Pandemi süresince 3 ay boyunca dükkanımız kapalı kaldı. İş bulamadık. Bizimle çalışan firma da kapanmaya gittiği için işsiz kaldık. Çok maddi sıkıntı yaşadık. Onun dışındaaa ıığmm fason fiyatları değişti. Daha ucuza dikmeye başladık. Güvenilir bir firma bulmak çok zor. Başka bir firmayla çalıştık... İş diktik fakat paramızı alamadık. O yüzden bilmediğimiz bir firmayla çalışamıyoruz. Firma bulmak çok zor. Küçük bir atölye olduğumuz için belli şartları taşımadığımız için öyle her firma bize iş vermiyor.”* (İ-4, Overlokçu).

Görüşme yapılan üç işçinin atölyesinde üretim hiç durmamış, devam etmiştir. O atölyelerde genellikle maske veya tulum üretimi yapılmıştır. Fakat yine de aynı işyerindeki bütün işçiler değil, işçilerin bir kısmı işe çağırılmıştır.

Bir başka işçi süreçten oldukça olumsuz etkilendiğini şu ifadelerle dile döküyor.

“Üç ay kapalı kaldı. Hem iş gelmedi. Devletten kimimiz aldı, kimimiz alamadı. Ben alamadım mesela. Kimimize çıktı kimine çıkmadı. Hep mağdur olan biziz.”(İ-3, Kontrolcü). İşçi üç ay sonunda işe gittiğinde işyerinde maske, dezenfektan gibi uygulamaların gerçekleştirildiğini, yemekhanedeki yemek tabaklarının tek kullanımlık köpüklerle değiştirildiğini ve açık bir şekilde tüketilen ekmeklerin ambalajlı şekilde gelmeye başladığını belirtmiştir.

Sigortalı olarak 60 kişilik bir işyerinde istihdam edilen işçi, kadınların sigortalarının bu dönemde yatırıldığını, kendilerine patron tarafından “*en azından çıkış göstereyim de işsizlik maaşıyla idare edin.*” dediğini belirtmiştir ve kandırdı bizi diyerek durumu eleştirmiştir.

“Hiçbir şey olmadı, mağdur olan işçiler oldu. Bütün sigortalıların sigortasını kesti...Biz söyledik, devlet para veriyor dedik; o sizin işinize yaramaz. Ben sizin hakkınız yenmesin diye sizi işten çıkarmış gibi gösteriyorum dedi.”(İ-26).

“Ben işyeri kapandığında pandemide başka işte çalıştığım için bana ters tepki verdi. Biz aile gibiyiz, gel diye sürekli aradı. Benim şu an 11 yıllık sigortam olacaktı benden aldığı aslında ne kadar büyük bir şey ama hala minnet bekliyor.” (İ-27, Temizlemeci).

Sigortasız istihdam edilen işçi pandemi sürecini şu şekilde aktarıyor:

“Pandemi süresince hiçbir yerden hiçbir şekilde yardım göremedim. O yüzden açık olan bir yer bulup kısa süreli orada çalışmak zorunda kaldım o süre zarfında... Herkes test yaptırmaya gitti; çocuk diyor duramıyorum test yaptırayım çok kötüyüm. Gel buraya diyor bir de çalış bir şey olmaz diyor patronumuz. Maske takıyorum diye benimle dalga geçiyorlardı.” (İ-27, Temizlemeci)

İşçilerin sağlığı için küçük atölyelerde hiçbir önlem alınmamakla birlikte özellikle, temaslı ve korona olmuş kişilere istirahat izni verilmediği, işverenin zorla Covidli işçileri işe çağırdığı ve hiçbir önlem alınmadan çalışıldığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu tür işyerlerinde çalışanların sağlığı önemsenmemiştir.

3.3.9. İşyerinde Örgütlenme Deneyimlerine İlişkin

Bulgular

“Örgütlenmede güçlük yaşayan çalışanlar”ın büyük bir kısmını güvencesiz ve küçük işletmelerde çalışan kadın ve göçmenlerin oluşturduğu (Molina ve Guardiancich, TY: 11) düşünüldüğünde sektörün işçilerin sosyal diyaloglarını

artırmaya müsait bir yapıda olmadığı açıktır. Bu bağlamda işçilerin konuya yaklaşımları büyük önem arz etmektedir.

Sektörde işçiler arası arkadaşlık ilişkileri gelişmemiş olup, genellikle işyeri dışında görüşme tercih edilmemektedir. Bunun yanında arkadaşlık ilişkileri iyi olsa dahi kadınlar, bir sorun durumunda bütünsel çözüme gitmektense bireysel olarak haklarını aramanın uygun olduğu görüşündedirler.

“Bazen birlikte konuşuyoruz ama sonra insanlar vazgeçiyor, içeri gidip konuşamıyorsun. Sonrasında ben yapamam edemem diyemem diyorlar. Birlikmiş gibi görünüp birlik olmuyorlar. Ne diyor patron gruplaşıyorsunuz diyor. Benim işçilerimi ayartmayın diyor. Ben akıllandım daha kimsenin işine karışmam, kendi derdin varsa gider onu konuşursun. Ona da ne kadar çözüm sunarsın bilmiyorum.” (İ-27-Temizlemeci).

“Yok, yok yok öyle bir şey yok. Öyle bir duruma girmeye de gerek yok. Hiçbir zaman tercih etmiyorum. Toplanalım gidelim, Bana göre çok yanlış bir durumdur. Her birey kenidini savunmakla yükümlüdür.... Kendinden sorumludur. Biri kendini savunamıyorsa ben gidip onu savunamam. Çünkü savunmaya kalktığında şöyle bir durum oluyor. Hep birlikte gidiyorum sanıyorsun, arkanı dönüp bakıyorsun kimse yok. Daha önce bunlar başıma geldiği için diyorum ki ben kendimi savunurum.” (İ-28, Kalite Güvence)

“Bizde şöyle bir olay yaşandı: zam istiyoruz kimse işe gitmesin dediler. Hep birlikte konuşuldu... Konuşanlar şu kişiler diyor ki kimse işe gitmesin diye gidip patrona şikâyet etmiş. Patron hemen o dört kişiyi işten attı.” (İ-19, Kompleci).

İşçilerin sendikalaşma eğilimi göstermemesini, sektörün küçük ve parçalı yapısının yanı sıra kayıt dışı istihdamın yaygınlığıyla ilişkilendirmek mümkündür.

3.3.10. Kadın Çalışanların İşyerindeki Tutumlarına İlişkin Bulgular

Sektörde çalışan kadınlar, iş yaşamına oldukça duygusal yaklaşımakta, toplumun kendine biçtiği roller dışına çıkmadan işyerlerinde varlığını sürdürmektedirler. Genellikle itaatkâr, çekingen ve pasif bir tutumla, sıkıntılarını dile getirmekten korkarak üretimlerini gerçekleştirmektedirler.

Kadınların duygusal yapısı gereği “ahde vefa” anlayışı çerçevesinde iş yaşamına yaklaşması, onları profesyonellikten uzaklaştırarak daha fazla sömürülmesine neden olmaktadır. Bu durumun açık örneği çocuk yaşlarda sektöre girmiş ve usta makineci olan bir kadının şu ifadelerinde kendini göstermektedir:

“Çok özür dilerim ben evi tuttuğum zaman arkadaşşımdan borç alıp inan ki altıma atacak bir halım yoktu yani. Altı tane bardak altı tane kaşık. Yani bu durumdan Allah’a şükür, şu anda evime kahve makinesi aldım, çok şükür. Beni zor durumda bırakmadıkları için 200 300’e patronumu zor duruma sokmam.”(İ-10, Kompleci). Sektörde en vasıflılar arasında sayılabilecek işçi, oldukça zor durumdayken işe alınmıştır ve zaruri ihtiyaçlarını dahi karşılayamazken lüks sayılabilecek ihtiyaçlarını gidermeye başlamıştır. Bu durum, her ne kadar çalışmanın olumlu bir yansıması olarak görünse de bunun neticesinde işçinin patrona minnet duygusu geliştirmesi işçinin emeğini görmezden gelmesinin göstergesidir. Şu açıktır ki, kadının bu ihtiyaçlarını karşılayabilmesi günlük on bir saat boyunca yalnızca bir saat on dakika mola ile makinenin başında ortaya koyduğu emek ile mümkün olabilmıştır.

Bazı kadın çalışanlar ise hesap verme sorumluluğundan ötürü kolayca iş değiştiremediklerini, bu yüzden bazı şeylere göz yumduklarını belirtmişlerdir.

“Kadınlar kendini ifade etmekte korkuyor; sen daha ağzını açmadan fırça yiyeceğini bildiği için susuyor. Kadın o tepkiyle karşılaşmaktan çok korkuyor. Erkek işten çıkabiliyor ama sen çıkamıyorsun. Çıkarsan evdekilere ne cevap vercen?”(İ-31, Kompleci).

“5 yıldır sektörde olmama rağmen alışamadım. Allah kurtarsın. Babam beni zorla çalıştırıyor. Başka bir işyerine gideyim diyorum ona da izin yok. Babam izin vermiyor. Burayı biliyorum patronlarını tanıyorum diyor.”(İ-9, Temizlemeci). Erkek

otoritesinin günümüzde yumuşadığına ilişkin yaygın kanıya rağmen (Porpora, Lim ve Prommas,1984; Eraydın ve Erendil,1999: 171) Suriye uyruklu genç işçi, patriyarkal denetimin kadınlar üzerindeki egemenliğinin son bulmadığının göstergesidir.

Bazı kadınlar ise işyeri değişikliğini birtakım önyargı ve korkularından ötürü bireysel olarak istememektedir. Özellikle ileri yaşlarda sektörle tanışan işçiler, içinde bulundukları durum oldukça kötü olsa dahi işyeri değişikliği hususunda temkinli yaklaşmaktadırlar. Bu durum, işverene büyük kazançlar sağlarken, kadınların ücretinin aşağıya çekilmesine neden olmaktadır.

“Çekiniyoz be Cansucum. Başka hiç bilmediğin bir insanın yanında çalışmak çok zor geliyor. Kadınlara söz hakkı tanınmadığı için kadınlar eziliyor, her alanda ezildiği gibi burda da eziliyor... Hiç tanımadığın bir yerde kendini çok yabancı gibi hissediyorsun. Bir kişi bile olsa sana yetiyor.11 yıldır aile gibi olmuşuz. Bağırса da bildiğin insan.” (İ-27, Temizlemeci).

“Alıştım, devam ediyorum. Emeklime az kaldı. Memnun muyum değilim. Bir daha olsa asla kesinlikle girmem.” (i-20, Kompleci).

Bazı kadınlarda ise yıllar süren ezilmişliğin verdiği öfke görüşmelerde kendini göstermektedir.

“Tekstilde şunu öğrendim sesini çıkaracaksın, eğer çok konuşmazsan geri cevap vermezsen, onların verdiği tepkiyi sırf saygı duymak için onlara iade etmezsen o zaman ezilirsin.” (İ-28, Kalite Güvence).

“Konfeksiyon hayatında gözü açık olacaksın ezik oldun mu saf ve sessiz oldun mu sana orada ekmek yedirmezler. Haksız da olsan haklı olduğunu savunacaksın”(İ-24, Kompleci).

“İşe girerken patrona şunu söyledim: sana eleman çok bana da iş çok. Sen bulunmaz hint kumaşı değilsin. Ben de değilim. Senin gemin de yürür bana binecek gemi de bulunur. Baştan bu konuşmayı yaptığım için patron beni ezikleyemiyor.” (İ-25, Makineci).

Kadınların birçoğunda var olan bir diğer tutum ise erkek emeğine olan saygı ve değerin kadın emeğinin üstünde tutulmasıdır. Bu tutum, toplumsal gelenek ve göreneklerin dayattığı ataerkil ilişkilerin sektöre yansımaları olarak değerlendirilebilmektedir.

Kadınlar sektörde farklı farklı konumlarda üretim sürecine katılabilmektedirler. Erkeklerin daha iyi ütü yaptığını iddia eden kadın, kontrolcü olarak çalıştığı halde temizleme yapmakta, ütücülerden biri gelmediğinde ise ütücülük yapmaktadır. Ütücülerden çok daha düşük ücret alan işçi için ütü yapabilmesi emeğini erkekler kadar değerli görmesi için yeterli bir neden değildir. Bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Herkes yaptığı işin fiyatını alır. Bir ütücünün fiyatını temizlemeciye vermez sonuçta.” (İ-14, Temizlemeci). diyerek kendisinin temizlemeci olarak girmesi nedeniyle ütücü kadar ücret almamasının oldukça normal olduğunu belirtmektedir. Fakat kadın, ütü yetişmediğinde koşarak ütü yapmakta, temizleme yetişmediğinde temizleme ve yeri geldiğinde kontrol yaparak birçok işi aynı anda yetiştirmeye çalışmaktadır. Belki üç farklı işçinin yapacağı işi tek başına üstlenen İ-4, üretimin birçok aşamasında aktif olarak rol almasına rağmen ama erkeğin asıl işi “ütücülük” diyerek aldığı ücreti zihninde meşrulaştırmakta, emeğini küçümsemektedir.

Kadınlar, sektörde yaşadıkları problemlerin asıl kaynağının diğer kadınlar olduğunu öne sürmektedirler. Kadınlar, ezildikleri ve sömürdükleri sistem içinde, problemi yine diğer kadınlarda aramaktadır.

“Kadınlar kendileri yapıyorlar, dedikoduya lafa bilmem neye çok iyiler... ama iş hakkını savunmaya geldiğinde ıyyhj myyk...” (İ-25, Makineci).

Kadınlarda belirgin olarak görülen bir diğer tutum ise, özel hayatları ile ilgili gizliliğe olan hassasiyetleridir. Özellikle sektörde çalışan kadınlara ilişkin toplumun bakış açısının çok olumlu olmaması kadınları, kendisini korumak için ekstra önlemler almaya itmiştir. Görüşmeler esnasında görüşmeciyile geçen diyalog, bunu açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Evlenip boşandığını söylerken fısıltıyla ve tedirginlikle sağa sola bakarak konuşan işçi ardından “Bakın kimse bilmiyor, lütfen sakın

söylemeyin.” diye rica etmiştir. Sektörde kadınların kendine yönelik koruma isteğinin bu kadar fazla olmasının nedeni sorulduğunda “ya tekstil ortamı; çok farklı yaklaşıyor. Evli bilsinler, böyle daha iyi.”(İ-10, Kompleci) diyerek yanıtlıyor. Üç yıldır aynı işyerinde istihdam edilen işçinin bu durumu saklamadaki hassasiyeti kadınlar üzerindeki baskının boyutunu biraz olsun anlamlandırma fırsatı sunmaktadır.

Kadınların emeklerinin değeriyle ilgili nasıl bir tutum sergiledikleri olumsuz koşulların bir nebze olsun giderilmesi hususunda büyük önem taşımaktadır. Atasü-Topçuoğlu (2010), parça başı iş yapan ev eksenli kadınların ürettikleri ürünleri kim için ürettiklerinin bilincinde olmamalarının emeklerini değersiz kıldığı yönünde bir araştırma ortaya koymuştur. Bu bağlamda Sultangazi’de konfeksiyon sektöründe yapılan çalışmada ortaya çıkan sonuçlar bunun zıddı yönündedir. Şöyle ki, görüşme yapılan kadınlardan ikisi hariç, yaptıkları üretimin nereye yapıldığı bilgisine sahiptirler. Bunun yanında bu durumun bilgisine sahip olmanın etkisi analiz edildiğinde verilen cevaplarda tek bir kadın dahi emeğin kıymetli bulunduğunu belirtmemiştir. Küresel üretim zincirine katılmanın tek anlamı daha sıkı, hızlı ve temiz çalışmak; diğer bir deyişle daha fazla baskı. Bu durumu işi şöyle ifade ediyor:

“İç piyasaya diktiğimiz işler bas-geç işler, çok önemsenmiyor. Fakat dış piyasaya yönelik dikim yaptığımız zaman işte en ufak bir hatayı kabul etmiyorlar. Bu bağlamda, hızlı ve seri olmanın yanında işi çok temiz dikmen de gerekiyor.” (İ-2, Overlokçu).

“Laleli piyasası denilen iç piyasa çok önemsenmiyor. Fakat dış piyasa oldukça önemli daha düzgün iş isteniyor, inspektörler ip bile istemiyorlar o bile majör hata sayılıyor. 1 cm’den büyük ip görürlerse majör deyip bırakıyorlar.” (İ-3, Kontrol Bölüm Şefi).

SONUÇ

Pastadan büyük payı almak için yarışanlar, kurdukları sistemle geliştirmekte olan ülkeleri küresel değer zincirinin en küçük parçalarıyla yetinmeye mahkûm ederken; kadınlar, sürecin yükünü büyük ölçüde üzerine alan kesim olmuştur. Emek yoğun sektörlerin ucuz emeğe olan ihtiyacını karşılamada önem kazanan kadın işgücü, sakin doğaları gereği itaatkâr, uyumlu, sabırlı, dikkatli mizaçları ve hız ile kaliteyi eş anlı uygulama kabiliyetleri ile emeğe dayalı sektörlerin başında gelen tekstil ve konfeksiyon sektöründe en fazla talep gören işgücü olmuştur. Bu durum her ne kadar kadınlara maddi anlamda özgürlük sağlasa da; yaşamlarının büyük kısmını ve günlerinin en verimli saatlerini fabrikalarda veya güneş görmeyen küçük atölyelerde asgari ücretin altına kiralayarak, köleleştirilmiş bir yaşam tarzına hapsolmalarına neden olmuştur.

Bu bağlamda, Sultangazi'deki tekstil konfeksiyon sektörünün hazır giyim üretimi yapan atölyelerinde çalışan kadın işçiler, ömürlerinin yarıdan fazlasını bir gömlek, penye veya pantolon üretiminde, yoğun baskı ve kötü koşullar altında geçirmektedirler. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, bölgede, kadınların katıldığı üretim sisteminin, başlangıçtan günümüze değin, Amerika'nın Lowell ve Waltham şehirlerinde kırdan kente göç eden kadınların, hayatlarını idame ettirmek için uzun saatler boyunca çok düşük ücretlere, aşırı sömürü ile istihdam edildikleri Waltham-Lowell sisteminin (Sennet ve Cobb,2016: 27)¹¹ Türkiye'deki tezahürüdür.

Kariyer hedefleri, becerilerini geliştirmek veya sosyal hayatın içinde aktif rol almak, zevk ve tercihin o doğrultuda olması gibi hedefler kadınların sektöre girişlerinde çok etkili olmamakta, sektöre girişler genellikle maddi sıkıntı veya geçinme kaygısıyla gerçekleşmektedir. Evli ve çocuklu kadınlarda genellikle çocuklarının eğitim giderlerini ve masraflarını karşılamak, çalışmaktaki temel amaç olarak görülürken, bekâr ve çocuk sahibi olmayan kadınlar çoğunlukla ailelerinin baskısıyla ev ekonomisine katkı sağlamak amacıyla sektöre giriş yapmışlardır.

¹¹ 19.yy.'ın ilk dönemlerinde Amerika'da Lowell ve Waltham şehirlerinde tekstil sektöründe "fabrika kızları"nın yoğun sömürüye maruz kalarak çalıştırılmasına dayanan emek ve üretim modelidir (Sennet ve Cobb,2016).

Sektörde istihdamın kayda değer bir başka özelliği, kadınlar için kariyer olanağının oldukça kısıtlı olmasıdır. Burada çalışanlar, on yıllar boyunca makinenin önünde başları eğik pozisyonda aynı işleri tekrarlamakta, vasıf düzeyleri ne kadar yükselse de ücretlerde belirgin bir farklılık olmamaktadır. Bu durum Sultangazi'deki tekstil konfeksiyon sektörünün, literatürde “dead end jobs”, bir diğer ifadeyle “kariyerin mümkün olmadığı işler” olarak ifade edilen işler kategorisi içerisinde yer almasını mümkün kılmaktadır.

Çalışma yaşamı içinde, günlük on buçuk ve on bir saatlik çalışma süreleri ile neredeyse her gün işveren tarafından talep edilen ve “mesai” olarak adlandırılan fazla çalışma süreleri, kadınların iş yaşamına ilişkin en büyük sorunlarından. Özellikle evli veya çocuk sahibi bekâr kadınların, toplumsal cinsiyet ilişkileri bağlamında, ücretli bir işe başlasalar bile toplumun kadınlara giydirdiği “anne” ve “eş” kıyafeti içinde, evdeki çocuk bakımı, temizlik, yemek vb. işlerin hala kadın tarafından yapılıyor olması nedeniyle kadınların iş-yaşam dengesini kurmada büyük sıkıntılar çekiyor olmasıdır.

Çalışma yaşamı ne kadar yoğun ve uzun olursa olsun kadınların ev içinde devam ettirdiği cinsiyete bağlı toplumsal görevler, mesai bitiminde de devam etmektedir. Kapitalist üretim, sektörde istihdam edilen kadınlara emeğin yeniden üretimi için gerekli vakti yalnızca uyku saatlerinde, kısıtlı olarak sunmaktadır. Kendilerine ayıracak yeterli vakti bulamayan kadınlar, tükenmişlik sendromu yaşamakta ve yetişememekten kaynaklı değersizlik, umutsuzluk ve depresyon eğilimi gibi birçok psikolojik problemle karşı karşıya kalmaktadır.

Bununla birlikte atölyelerin fiziki koşulları değerlendirildiğinde oldukça gürültülü, tozlu, yüksek ışıklar altında uzun saatler çalışmanın birçok sağlık problemine yol açtığı görülmektedir. Ayrıca neredeyse bütün konfeksiyon atölyeleriyle özdeşleşen arabesk müziğin sektörde yoğun olarak tercih edilmesi, Sultangazi’de yapılan görüşmeler ışığında değerlendirildiğinde bu müzik türünün işyeriyle ilgili problemleri çözmede bir tür araç olarak kullanıldığı düşünülmektedir. İşçilerin bu şarkılarla işyerinde yaşadıkları sorunları kötü kadere yükleyerek sorumluluğu

işverenden sıyırmalarının iş motivasyonunu artırarak çatışmaları azalttığı düşünülmektedir.

İşyerlerinde toplumun kadına ve erkeğe attığı roller bağlamında bir iş dağılımı mevcuttur. Buna göre; kadınlar genellikle “ıvır zıvır” işler olarak nitelenen iplik kesme, sticker yapıştırma veya çizim yapma gibi sürekli birbirini tekrarlayan, monoton ve sabır gerektiren işlerde veya aşırı dikkat isteyen kalite kontrolcü gibi pozisyonlarda görev almaktayken erkekler, daha fazla fiziksel güç gerektirdiği iddia edilen, ütücü veya singerci pozisyonunda yer almaktadır. Bu ayrım, erkek işini daha ağır ve yüksek ücret gerektiren bir konuma yükseltirken, kadın işini vasıfsız ve düşük ücretli hale getirmektedir. Görüşmelerde elde edilen sonuca göre, bu durum kadınlar tarafından da kabul edilmiş, kadın çalışanların erkeklerin daha yüksek almaları gerekiyor yönündeki algının zihinlerinde bir zemine oturmasına olanak sağlamıştır. İşgücünde ayrımcılık olgusunun daha düşük ücrete çalışan kadınların verimliliğini düşüreceği gerçeği göz önüne alınırsa (Çolak ve Kılıç, 2001: 26); kadınların böyle bir tutum benimsemelerinin işverenlerce verimlilikteki düşüşü engellemek ve işyeri içinde memnuniyetsizliği azaltmak için kasıtlı olarak yapıldığı varsayılmaktadır.

Sultangazi’de konfeksiyon sektöründe istihdam edilen kadınların işyerinde oldukça çekingen ve pasif bir tutum sergilediği görülmüştür. Kadınlarda “*patron bize ya bağırsa?*” korkusu, haklarını aramalarına engel olurken, istemeseler dahi işleri harici birçok işi yapmalarına neden olurken sömürüye daha açık bir konuma sürüklenmektedirler.

Sektörde kayıt dışı istihdamın yaygınlığı nedeniyle işçi giriş çıkışları oldukça fazladır. Bu nedenle işçi devir oranı yüksek olmakla birlikte kadınlarda vasıflılık düzeyi düştükçe iş değiştirme oranının azaldığı görülmüştür. Yapılan görüşmeler, kadınların sektöre geç yaşlarda başladıkları için alışageldikleri ortamı değiştirmeye yönelik korkuları ve tedirginliklerinin yanı sıra, farklı bir işyerinde üretim sürecinde verilen işleri yapma hususunda emeklerine olan güven eksikliğinin bu hususta belirleyici olduğunu göstermektedir.

Sultangazi’de konfeksiyon atölyelerinde çalışan kadınlar “pasif ploreteryâ” olarak adlandırılan, “*sigortasını yatırmayan işverene kendi cebinden sigortasını veren, ücretini alamadığında direnmektense Allaha havale eden yeni tür işçi sınıfı*” örneğini teşkil etmektedir (Kümbetoğlu vd., 2012: 297). Aşırı çekingenlik ve ezilmişlik, kadınlarda sektöre ilişkin 90’ların yargılarını değiştirmiş, insani vasıflardan uzak çalışma koşulları altında çalıştıkları ortamlarda çocuklarının sektöre girişlerini engellemişlerdir. Bu durum, bölgede işgücü arzını düşürerek, işverenlerin genellikle yabancı kaçak işçi istihdamına yönelmesine neden olurken; işletme sahipleri geleceğe ilişkin işçi bulamayacağına dair endişe içindedir. “Alttan yetişme” olarak tabir edilen küçük yaşlardan mesleğe başlama sürecinin günümüzde farklılaşması, usta işçilerin sayısını azaltmaktadır. Bu durumun ekonomiyi kötü etkileyeceği düşünülse de ilerleyen zamanlarda sektörde koşulların iyileştirilmesi ve ücretlerin yükselmesi için bir basamak oluşturması muhtemel görünmektedir.

KAYNAKÇA

Akib:	https://www.akib.org.tr/tr/medya-basin-bultenleri-hazir-giyim-ve-tekstilde-kadin-istihdam-orani-yuzde-55.html (Erişim: 07.09.2021).
Aktan ,Coşkun C.; İstiklal Y. Vural :	“Çok uluslu şirketler : Global Sermaye ve Global Yatırımlar” , Konya, Çizgi Kitabevi, 2006.
Aktel,Mehmet :	“Küreselleşme Süreci ve Etki Alanları”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C:6, S:2, 2001, s.193-202.
Amin, Ash:	“Post Fordism”, Oxford, Blackwell Publishers,1995.
Ansal, H. :	“Çalışma Hayatında Cinsiyetçilik ve 1980’lerde Türk Sanayiinde Ücretli Kadın Emeginin Değişen Konumu”, Toplum ve Bilim , S:66, s.17-27 .
Arıboğan, Deniz Ü.:	“Globalleşme Senaryosunun Aktörleri: Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi”, Der Yayınları, İstanbul,1996.
Arrighi, Giovanni:	“The Long Twentieth Century”, New York, Verso,2010.
ASO:	“Konfeksiyon ve Deri Sektörü”, Adana Sanayi Odası , https://www.aso.org.tr/wp-content/uploads/2017/09/6.pdf (Erişim: 10.06.2021)
Atılğan,Turan ve Arzu şen:	“Tekstil ve Hazır Giyim Sektöründe 01 Ocak 2005 Tarihinden İtibaren Uygulanmaya Başlayan Korunma Önlemleri ve Türkiye”, Tekstil ve Konfeksiyon , S.3,2005, s.147-152.
Aydoğdu, Gül:	“Hazır Giyim ve Konfeksiyon”, Çukurova Kalkınma Ajansı ,2012/2, https://www.cka.org.tr/uploads/pages_v/5.pdf (Erişim: 10.08.2021)
Aykaç, Mustafa; Zeki Parlak;Süley	“Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Artırılması ve Türkiye’de Kobiler”, İstanbul, Ticaret Odası Yayınları, 2009.

man Özdemir:	
Babbage, Charles:	"On The Economy of Machinery and Manufactures", New York, Cambridge University Press, 2009.
Bauman,Zyg munt:	"Küreselleşme", İstanbul, Ayrıntı,1999.
Bayar, Fikret:	"Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye", Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi , 2008, S:32, s.25-34.
Beneria, Lourdes; Günseli, Berik; Maria S. Floro:	"Gender, Development and Globalization Economics As If All People Mattered" , Routhledge, London, 2016.
Berksoy,Tan er:	"Az Gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme" , İstanbul, Belge Yayınları,1982.
Bihagen, Erik; Marita Ohls:	"Are Women Over-Represented in Dead-End Jobs? A Swedish Study Using Emprically Measures of Dead-End Jobs", Soc Indic Res , S.84, 2017, ss. 159-177.
Bilgin, Mehmet H.:	"Endüstri İlişkilerinde Dönüşüm ve Yeni Eğilimler", Kamu İş Dergisi , 6(2), 2001, s.56-64.
Bonacich, Edna; Lucie Cheng vd.:	"The Garment Industry In The Restructuring Global Economy", Global Production The Apparel Industry In The Pasific Rim , Edna Bonacich vd., Philedelphia, Temple Universty Press, 1994,s.3-21.
Braverman, Harry:	"Labour and Monopoly Capitalism" , New York,Monthly Review Press,1974.
Buğra, Ayşe; Çağlar Keyder:	New Poverty and The Changing Welfare Regime of Turkey", Report Prepared For The United Nations Development Programme ,United Nations Development Programme (UNDP), Ankara, 2003.
ÇSGB:	"Hazır Giyim Sektöründe Çalışan İşçilerin (Risk Grubu: Kadın İşçi) Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi Programlı Teftişi Sonuç Raporu", T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı , Ankara, 2011.
Bulur, Öykü Ceren:	"Hazır Giyim İşletmelerinde Fason Atölye Seçiminde Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Uygulanması",

	Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi , 2019.
Castells, Manuel:	“Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür: Ağ Toplumunun Yükselişi” , Çev: Ebru Kılıç, C:1 İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
Castells, Manuel; Alejandro Portes:	“World Underneath: The Origins, Dynamics and Effects of the Informan Economy”, The Informal Economy Studies in Advanced and Less Developed Countries , Alejandro Portes, Manuel Castells, L.A. Benton, Baltimore and London, The Hopkins University Press, 1989.
Clark, Jr; Benjamin, Powell:	“Sweatshop Working Conditions and Employee Welfare: Sat It Ain’t Sew”, Comparative Economic Studies , S.55, 2013, ss.343-357.
Çoban,Orhan ; Recep Kök:	“Türkiye Tekstil Endüstrisi ve Rekabet Gücü: AB Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Bir Analiz Örneği”, 1989-2001”, İktisat, İşletme ve Finans ”, C.20,S.228,225, s.68-81.
Dedeoğlu, Saniye:	“Women Workers In Turkey : Global Industrial Production in Istanbul” , New York, Tauris Academic Studies,2008.
Dedeoğlu, Saniye:	“Ataerkillik ve Enformel Emek: Konfeksiyon Atölyelerinde Ücretsiz Aile İşçileri”, Praksis , S.20, 2009, ss.105-118.
Dedeoğlu, Saniye:	Kalkınma ve Küresel-Endüstriyel Üretim: İstanbul Konfeksiyon Sanayi Örneği”, İktisat ve Toplum , C.2,S.19-20, 2012, s.52-57.
Dedeoğlu, Saniye:	“Türkiye’de Tekstil Sektörü ve Kadın İşçiler” , ILO, Ankara, 2012a.
Dedeoğlu, Saniye; Aslıhan, Şahankaya:	“Türkiye’de İşverenlerin Kadın İstihdam Etmeye Yönelik Tutumları: Malatya, Şanlıurfa ve Adıyaman Örneğinde Talep Yönlü Bir Analiz” ,The World Bank, 2016, s.1-17.

Demirtaş, Gökhan; Nuray Yayla:	“Küresel Entegrasyonun Kadın İstihdamı Üzerine Etkisi: Ampirik Bir İnceleme”, Journal of Yaşar University , 12/48, 2017, s.339-349.
Dicken, Peter:	“Global Shift” London, TheGuilfordPress, 2005.
DİKA:	“Hazır Giyim Sanayii Sektör Analizi”, T.C. Dicle Kalkınma Ajansı Batman Yatırım Destek Ofisi , 2011.
Disk- Ar (Disk Araştırma Enstitüsü) :	“ 1990’larda Türkiye İşçi Sınıfı, Sosyal ve Ekonomik Göstergeler ”, DİSK, İstanbul, 1992.
DPT:	“Tekstil Sektörü Çalışma Grubu Raporu”, 3. İzmir İktisat Kongresi , Ankara, 11.c, 4-7 Haziran 1992.
DPT ve WB:	“Türkiye’de Kadınların İşgücüne Katılımı: Eğilimler, Belirleyici Faktörler ve Politika Çerçevesi”, Rapor no: 48508-TR, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı ve World Bank ,2009. https://www.stgm.org.tr/sites/default/files/2020-09/turkiyede-kadinlarin-iscugune-katilimi-egilimler-belirleyici-faktorler-ve-politika-cercevesi.pdf Erişim:08.07.2021.
Dunk,Thoma s:	“Remaking the Working Class:Experience, Class Consciousness, and the Industrial Process”, <i>American Ethnologist</i> , C.4,S.29,2002, s.878-900.
Dunning, John, H.; Sarianna M. Lundan:	“Multinational Enterprises andThe Global Economy”, Edward ElgarPublishing , Bodmin,2008.
Ecevit,Yıldız:	“Küreselleşme, Yapısal Uyum ve Kadın Emeğinin Kullanımında Değişmeler”, Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişimler Türkiye Örneği , Der. Ferhunde Özbay, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, İstanbul, 1998, ss.31-79.
Ecevit, Yıldız:	“Türkiye’de Kadın Emeği Konulu Çalışmaların Feminist Tarihçesi”, Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar Prof.Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan , Der: Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 121-167.

Ecevit, Yıldız:	"Türkiye'de Sosyal Politika Çalışmalarının Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Gelişimi", Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın , Der. Saniye Dedeoğlu; Adem Y. Elveren, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 11-29.
Ecevit, Yıldız:	"Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Kadın Emeği", 2006, erişim: 04.01.2021 http://www.halkevleri.org.tr/diger/uretim-ve-yeniden-uretim-surecinde-ucetli-kadin-emeqi
Ekin, Nusret:	"Küreselleşme ve Gümrük Birliği", İstanbul, Ticaret Odası Yayınları, 1999.
Elson, Diane:	"The New International Division of Labour In the Textile and Garment Industry: How Far Does the 'Babbage Principle' Explain It?", International Journal of Sociology and Social Policy , C.6, S.2, 1986, s.45-54.
Elson, Diane:	"Appraising Recent Developments In The World Market For Nimble Fingers", Confronting State Capital and Patriarchy Women Organizing In The Process of Industrialization , Ed: Amrita, Chhachhi and Renee Pittin, Macmillan Press, London, 1996, s. 35-55.
Elson, Diane; Ruth Pearson:	"Nimble Fingers Make Cheap Workers: An Analysis of Women's Employment in Third World Export Manufacturing", Feminist Review , 7 (1), 1981, ss.87-107.
English, Beth:	"Global Women's Work: Historical Perspectives On The Textile And Garment Industries", Journal of International Affairs , Vol. 67, No.1, 2013, s.67-82.
Eraydın, Ayda:	"Ekonomik Başarının Yükünü Üstlenenler: Dış Pazarlarda Rekabet Gücü Kazanan Konfeksiyon Sanayiinde Kadın Emeği", Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamında Yaşanan Değişmeler , Der. Ferhunde Özbay, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, 1998, s.105-146.
Eraydın, Ayda; Asuman Erendil:	"Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayiinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri", T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1999.
Eraydın, Ayda;	"The Role of Female Labour in Industrial Restructuring: New Production Processes and Labour Market Relations

Asuman Erendil:	in the Istanbul Clothing Industry”, Gender Place and Culture , S.6,C.3, s. 259-272.
Eraydın, Ayda:	“Dış Pazarlara Eklemlenmeye Çalışan Konfeksiyon Sanayiinde Üretimin Örgütlenmesi ve Emek Süreçleri”, ODTÜ Gelişme Dergisi , 27(1-2), 2000, s.91-117.
Erkök, Banu:	“Türkiye Sanayisinin Küresel Değer Zincirine Entegrasyonu”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi , C.2,S.75, 2020, s.637-666.
Erdut, Tijen:	İşgücü Piyasalarında Enformelleşme ve Kadın İşgücü”, Çalışma ve Toplum , S.3, 2015, ss.11-49.
Ergüneş,Nuray	“Neoliberalizm, Enformelleşme ve Kadın Emeği”, İktisat Dergisi , S.498, 2008, s: 24-30.
Fröbel, Folker:	“Dünya Ekonomisinin Günümüzdeki Gelişmesi Üzerine”, Dünya Ekonomisi, Bunalım ve Siyasi Yapılar , Çev: Orhan Esen, Yılmaz Öner, İstanbul, Belge Yayınları, 1983.
Fröbel,Folker ; Jürgen, Heinrichs; Otto Kreye:	“ Uluslararası Yeni İşbölümü ve Serbest Bölgeler ”, Çev: M.Sönmez,İstanbul, Belge Yayınları, 1982.
Gedikli, A.:	”Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülkelerin Kalkınması Üzerine Etkileri”, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi ”, 6(1),2011, s.96-146.
Gereffi,Gary:	International Trade and Industrial Up-Grading in The Apparel Commodity Chain”, “ Journal of International Economics ”, S.48,1999, s.37-70.
Gerşil, Gülşen:	“Küresel Boyutta Yoksulluk ve Kadın Yoksulluğu”, Yönetim ve Ekonomi Dergisi , C.22, S.1, 2015, ss. 159-181.
Giddens, Anthony:	“ Modernliğin Sonuçları ”, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1994.
Goretti, Horgan:	“ Küreselleşme ve Kadınlar ”, Çev. Canan Şahin, İstanbul, Z Yayıncılık, 2002.
Gümüş, İskender:	Tarihsel Perspektifte Refah Devleti: Doğuş, Yükseliş ve Yeniden Yapılanma

	Süreci”, Journal of Political Administrative and Local Studies , 1(1), 2018, s.33-6
Gürdal, Oya:	“ Tekstil Endüstrisinde Enformasyon Olgusu ”, Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 2000.
Gökçü, S. Şebnem:	“Tekstil ve Giyim Anlaşması Sonucunda Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü”, T.C. Dış İşleri Bakanlığı , https://www.mfa.gov.tr/tekstil-ve-giyim-anlasmasi-sonrasinda-tekstil-ve-konfeksiyon-sektoru.tr.mfa (Erişim: 17.06.2021).
Gunter, B. G.; Van der Hoeven, R.:	“ The Social Dimension of Globalization: A Review of The Literature ”, Int’l Lab. Rev , 143, 7.?????
Harvey, David:	“ Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri ”, ÇEV: Sungur Savran, Metis, İstanbul, 2006.
Hirst, Paul; Grahame Thompson:	“ Küreselleşme Sorgulanıyor ”, ÇEV: Çağla Erdem; Elif Yücel, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.
Hirway, Indira:	“Restructuring of Production and Labour under Globalization: A Study of The Textile and Garment Industry in India”, International Labour Organization , 2011.
Hoşgör, Ayşe G:	“Kalkınma ve Kırsal Kadının Değişen Toplumsal Konumu: Türkiye Deneyimi Üzerinden Karadeniz Bölgesindeki İki Vaka’nın Analizi”, Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar Prof.Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan , Der: Serpil Sancar, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, ss.219-247.
ILO:	“World Employment and Social Outlook:Trends 2019”, International Labour Office , Ceneva, 2019. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/-dcomm/---publ/documents/publication/wcms_670542.pdf (Erişim: 20.05.2021)
Işık, Oğuz; M. Melih Pınarcıoğlu:	“ Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği ”, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
İnkib:	“Hazır Giyim ve Konfeksiyon Sektörü İhracat Performans Değerlendirmesi”, İstanbul Hazır Giyim ve Konfeksiyon İhracatçılar Birliği , 2020.

	https://www.ihkib.org.tr/fp-icerik/ia/d/2021/01/18/hazirgiyim-ve-konfeksiyon-sektoru-ocak-aralik-2020-202101181031290760-3A350.pdf (Erişim: 04.08.2021)
İtkib:	“Hazır Giyim ve Konfeksiyon Sektörü 2020 Eylül Aylık İhracat Bilgi Notu”, İtkib Genel Sekreterliği Hazır Giyim ve Konfeksiyon Ar-Ge Şubesi , 2020, https://www.ihracat.co/2019/11/tekstil-ve-hazir-giyim-sektoru-dunya.html
İtkib:	“Tekstil ve Konfeksiyon Sektör Raporu”, İstanbul Tekstil ve Konfeksiyon İhracatçı Birlikleri , 2004, https://www.itkib.org.tr (erişildi:07.09.2021).
Joekeş, Susan:	“Trade-Related Employment For Women in Industry And Services In Developing Countries”, UNRISD Occasional Paper , 1995.
Joekeş, Susan:	“Küreselleşme ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kadının Statüsü: Türkiye İçin Dersler”, Küresel Pazar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişimler Türkiye Örneği , Der. Ferhunde Özbay, İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, İstanbul,1998, ss. 5-29.
Kaldık, Behçet:	“Göç Mekanlarındaki Gençlerin Kimlik İnşası: Sultangazi Örneği”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi , İstanbul, Maltepe Üniversitesi, 2015.
Kanoğlu, Neş e; Emrah Öngüt:	“ Dünya’da ve Türkiye’de Tekstil- Hazır Giyim Sektörleri ve Türkiye’nin Rekabet Gücü ”, No.2668, Ankara, DPT Yayınları, 2003.
Karabıçak, Mevlüt:	“Küreselleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerinde Ortaya Çıkan Yönelim ve Tepkiler”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi , C.1,S.7, 2002, s.115-131.
Kaya, Özlem; Fatma Öztürk:	“Tekstil ve Hazır Giyim Sanayiinde Ana Firma-Tedarikçi İlişkileri”, INFAD-II, 2nd International Congress on Fashion-Art Design ,2018, s.75-86. https://www.researchgate.net/publication/338778782_Tekstil_ve_Hazir_Giyim_Sanayinde_Ana_Firma-Tedarikci_Ilişkileri

Kayasü, Serap:	'Değişen Dünya Düzenleri, Değişen Kadınlar: Toplumsal Cinsiyetin Değişen İçeriği', Toplum ve Bilim , S.75, 1997, ss.170-179.
Kazgan, Gülten	" Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri ", İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1995.
Kepenek, Yakup:	" Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi ",Ankara, Teori Yayınları, 1987
Kırım, Arman:	" Türkiye Nasıl Zenginleşir? ", İstanbul, Remzi Kitabevi, 2008.
Kocacık, Faruk; Veda, B. Gökkaya:	"Türkiye'de Çalışan Kadınlar ve Sorunları", C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , C.6,S.1, 2005, ss. 195-218
Koç, Yıldırım:	" Taşeronluk ve Fason Üretim: Sorunlar, Çözümler ", Türk-İş Eğitim Yayınları, No:61, 2001, Ankara.
Köse, Ahmet H; Öncü, Ahmet:	Kapitalizmin Ekonomisi", Küresel düzen : Birikim, Devlet ve Sınıflar , Der: Ahmet H. Köse, Fikret ŞensesveEriñç Yeldan, İletişim, İstanbul, 2007.
Kurtulmuş,M. Meryem:	"Üretimi Kaydırma ya da Kaydırma Tehdidine Karşı Sendikaların Tepkisi ve Uluslararası Dayanışma Olanakları: Türkiye'de Otomotiv Yan Sanayii Örneği", Mülkiye Dergisi , 44(1), 2020, s.65-100.
Kümbetoğlu, Belkis. ; İnci User ; Aylin Akpınar :	" Kayıp İşçi Kadınlar :Kayıtdışı Çalışmaya Dair Bir Alan Araştırması ", Bağlam Yayıncılık, Ankara: 2012.
Lim, Linda Y. C.:	"Caphitalism, Emperialism and Patriarchy: The Dilemma of Third-World Women Workers in Multinational Factories", Women, Men, and The International Division of Labour , June Nash and Maria Patricia Fernandez Kelly, State University of New York, 1983, ss.70-95.
Memiş,Emel; Özge,Özay:	"Eviçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme", Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar , Serpil Sancar, C:1, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, ss.249-281.
Mies, Maria:	" Ataerki ve Birikim: Uluslararası İşbölümünde Kadınlar ", Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.

Moghadam, Valentine M.:	"Gender and Globalization: Female Labor Women's Mobilization", Journal of World Systems Research , Vol V,2, 1999,ss.367-388.
Molina, Oscar; Igor, Guardiancich :	"Örgütlenmesinde Güçlük Çekilen Çalışanların Örgütlenmesi ve Temsili: Türkiye İçin Çıkarımlar", Çalışma Hayatında Sosyal Diyalogun Geliştirilme Projesi , ÇSGB, TY. https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/53622/calisan_organutlenmesi.pdf (Erişim: 20.09.2021).
nüfusu:	https://www.nufusu.com/ilce/sultangazi_istanbul-nufusu (Erişim: 01.08.2021).
Parlak, Zeki:	"Yeni Uluslararası İşbölümünün Eleştirel Bir Değerlendirmesi", İ.Ü İktisat Fakültesi Yayını , 2000, ss. 661-688.
Parlak, Zeki ve Süleyman Özdemir:	"Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik", Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi , S.60, 2011, ss.1-60.
Pelizzon, Sheila M.:	" Kadının Konumu Nasıl Değişti? (Feodalizmden Kapitalizme) ", Ç:Cem Somel; İhsan E. Sadi, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.
Ritzer, George:	" Küresel Dünya ", Ayrıntı Yayınları, 2011, İstanbul.
Rodrik, Dani:	" The Globalization Paradox: Democracy and The Future of The World Economy ", WW Norton&Company, 2011, New York.
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı:	"Tekstil, Hazır Giyim ve Deri Ürünleri Sektörleri Raporu", Sanayi Genel Müdürlüğü , 2020.
Schindler, Christian:	Tekstil ve İşveren Dergisi , Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası Aylık Dergisi, S.450, Nisan- Mayıs 2021.
Sennett, Richard; Jonathan Cobb:	" Sınıfın Gizli Yaraları ", ÇEV.Mustafa Kemal Coşkun, 2.Baskı, Ankara, Heretik Yayınları, 2016.

Sezgin, Şennur:	“Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi”, Sosyal Bilimler Dergisi , S.22, 2009, ss.175-190.
SGK:	http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik (Erişim:01.09.2021)
Standing, Guy:	“Global Feminization Through Flexible Labor: A Theme Revised”, World Development , Vol.27, No.3, 1999, pp. 583-602.
Şenyapılı, Tansı:	“ Gecekondu: Çevre İşçilerin MEkânı ”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981.
Taymaz,Erol; Ebru Voyvoda ve Kamil Yılmaz:	“Demokrasiye Geçiş, Reel Ücretler ve Verimlilik: Türkiye İmalat Sanayiinden Bulgular”, Türkiye Ekonomisinin Dünü Bugünü Yarını , Emre Özçelik, Erol Taymaz, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, ss. 141-162.
Toksöz, Gülay:	“Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriarka Çıkmazında Kadın Emeği”, Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın , Der. Saniye Dedeoğlu ve Adem Y. Elveren, İletişim, İstanbul, 2012, ss.103-127.
TÜİK:	https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İsgucu-Istatistikleri-2020-37484 , 2021.
TİSK:	“ Çağdaş Sanayi Merkezlerinde Kadın İşgücünün Konumu: Bursa Örneği ”, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Yayın 219, 2012.
Uluğ, Perihan:	“Türkiye’de Konfeksiyon Sektöründe Kadın İşgücü: Gülsuyu Örneği”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi , İstanbul Üniversitesi,2000.
Watanable, Susumu:	“Subcontracting Industrialisation and Employment Creation”, International Labour Review , Vol: 104, No.1, 1971, ss. 51-76.
Werlhof, Claudia V.:	“Proloterya Öldü, Yaşasın Ev Kadınları”, Son Sömürge: Kadınlar , Der. Maria Mies, İletişim, İstanbul, 2008, ss. 259-277.
Wolf, Martin:	“Küreselleşmenin Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri”, Sürdürülebilir Rekabet Gücü: Küresel Rekabete Uyum , İstanbul Sanayi Odası 3. Sanayi Kongresi, İstanbul, 2004, s.27- 40.

EK-1
DEMOGRAFİK VERİLER

	YAŞ	MEDENİ DURUM	ÖĞRENİM DURUMU	SEKTÖRE GİRDİĞİ YAŞ	YAPTIĞI İŞ
İ-1:	45	EVLİ	İLKOKUL	13	OVERLOKÇU
İ-2:	35	EVLİ	LİSE	15	OVERLOKÇU
İ-3:	54	EVLİ	LİSE	30	KALİTE KONTROL BÖLÜM ŞEFİ
İ-4:	23	BEKAR	LİSE	20	OVERLOKÇU
İ-5:	58	EVLİ	İLKOKUL	34	KALİTE KONTROLÇÜ VE TEMİZLEMECİ
İ-6:	34	BEKAR	İKÖĞRETİM	15	ORTACI VE TEMİZLEMECİ
İ-7:	26	DUL	ÜNİVERSİTE	25	PAKETLEMECİ
İ-8:	25	BEKAR	İLKÖĞRETİM	19	PAKETLEMECİ
İ-9:	19	BEKAR	LİSE	14	ORTACI, TEMİZLEMECİ, MAKİNECİ
İ-10:	44	DUL	LİSE	12	KOMPLECİ
İ-11:	38	EVLİ	LİSE	18	KOMPLECİ
İ-12:	46	EVLİ	İLKÖĞRETİM	14	KESİMCİ
İ-13:	32	BEKAR	İLKÖĞRETİM	15	USTABAŞI
İ-14:	20	BEKAR	LİSE (DEVAM EDİYOR)	14	KONTROL-PAKELEME
İ-15:	37	EVLİ	İLKÖĞRETİM	24	ÜTÜ, KONTROL VE PAKETLEME
İ-16:	23	EVLİ	LİSE	15	ÇİZİMCİ

İ-17:	36	BEKAR	LİSE	27	PAKETLEMECİ
İ-18:	51	EVLİ	İLKOKUL	12	TEMİZLEMECİ
İ-19:	47	BOŞANMIŞ	İLKOKUL	16	KOMPLECİ
İ-20:	46	EVLİ	LİSE	13	KOMPLECİ
İ-21:	35	EVLİ	İLKOKUL	27	ÇİZİMCİ
İ-22:	44	EVLİ	İLKOKUL	35	KALİTE KONTROL
İ-23:	35	EVLİ	İLKOKUL	30	PAKETLEME
İ-24:	41	BOŞANMIŞ	İLKOKUL	16	KOMPLECİ
İ-25:	46	EVLİ	İLKOKUL	11	OVERLOKÇU
İ-26:	47	EVLİ	İLKOKUL	30	MAKİNECİ
İ-27:	47	EVLİ	ÜNİVERSİTE (DEVAM)	35	TEMİZLEME
İ-28:	37	BOŞANMIŞ	İLKÖĞRETİM	15	KALİTE GÜVENCE SORUMLUSU
İ-29:	43	EVLİ	İLKÖĞRETİM	41 ¹²	MAKİNECİ
İ-30:	32	EVLİ	İLKOKUL	16	ÇİZİMCİ
İ-31 ¹³	42	EVLİ	İLKOKUL	12	KOMPLECİ
İ-32	52	EVLİ	İLKOKUL	40	ÇAYCI ¹⁴

¹² Uzun yıllar terzilik yaptığı için işte vasıflıdır. Özbekistan'dan Türkiye'ye gelince en iyi bildiği iş dikim olduğu için evinin karşısındaki konfeksiyon atölyesinde işe başlamıştır.

¹³ 1990-2000 seneleri arasında sektörde birçok işyerinde aktif olarak çalışmış, şu an işe devam etmemektedir.

¹⁴ Sektöre ilk temizlemeci olarak girmiş, bulunduğu işyerinde daha sonra çaycı olarak görev almıştır.

EK-2

MÜLAKAT SORU FORMU

1. DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

Kaç yaşındasınız?

Medeni durumunuz nedir?

Çocuk sahibi misiniz? Çocuklarınız kaç yaşlarında?

Öğrenim durumunuz nedir?

Hangi semtte ikamet ediyorsunuz?

2. SEKTÖRDE ÇALIŞMA NEDENLERİ

Şu anki işinizi nasıl buldunuz? (Eş-dost, internet sitesi, ilan vs.)

Sektöre giriş sebebiniz nedir?

Başka sektörde çalışma alternatifiniz olsaydı burada çalışmaya devam eder miydiniz?

İşe girmeniz kendi seçiminiz miydi?

İşe girerken anne/baba/eş izin almanız gerekti mi?

İşverenin sizi hangi nedenle işe aldığını düşünüyorsunuz? / İşverenin sizi tercih etme sebebi sizce nedir?

3. YAPILAN İŞ VE İŞÇİLERİN YAPTIĞI İŞE YÖNELİK BİLİNÇ DÜZEYİ:

Şu an bulunduğunuz atölye/firmada ne iş yapıyorsunuz?

Bu işi yaparken yaşadığınız zorluklar nelerdir?

Yaptığınız iş için özel bir yetkinlik gerektiğini düşünüyor musunuz?

Ürünleri hangi piyasaya yönelik üretiyorsunuz? (İç veya dış?) Üretimin hangi piyasaya yönelik olduğu iş yaşamınızı nasıl etkiliyor?

Yaptığınız işin hangi süreçlerden geçtiğini biliyor musunuz?

4. ÇALIŞMA SAATLERİ

Haftada kaç gün / Günde kaç saat çalışıyorsunuz?

Mola süreleriniz ne kadar? / Size yeterli geliyor mu?

Fazla çalışma yapıyor musunuz? / Fazla çalışmaya zorlanıyor musunuz? / Fazla çalışma ücreti alıyor musunuz?

5. ÜCRETLER

Ne kadar ücret alıyorsunuz?

Tatil günlerinde ücret kesintileri yapılıyor mu?

Yaptığınız işe kıyasla hakkınız olan ücreti aldığınızı düşünüyor musunuz? / Neden?

6. SOSYAL GÜVENCE VE HAKLAR

İşe girerken bir iş sözleşmesi yapıldı mı?

Sigortanız var mı?

Yıllık izin hakkınız var mı? Resmî tatil günlerinde çalışıyor musunuz?

Hamile olduğunuz dönemde çalıştıysanız size yönelik haklardan faydalandınız mı?

(Doğum izni/süt izni)

İşten ayrılırken çıkış ücreti alabildiniz mi?

Yemek veriliyor mu?

Servisiniz var mı?

7. SEKTÖRDE İSTİHDAM DURUMU

Sektöre kaç yaşında girdiniz?

Kaç yıldır bu iş yerinde çalışıyorsunuz?

Öncesinde başka bir işte çalışıyor muydunuz? Çalışıyorsanız aynı sektör müydü?

Yeni bir işe girmeyi düşünüyor musunuz? Neden?

Şu ana kadar en uzun süre istihdam edildiğiniz firmada ne kadar süreyle çalıştınız?

8. ERKEK ÇALIŞANLARLA İLİŞKİLER

Erkek çalışanlarla aranızda çalışma koşulları bakımından fark var mı?/ Varsa ne gibi farklar?

Herhangi bir ayrımcılığa uğradığınızı düşünüyor musunuz? (Ücret durumu, yapılan iş, molalar ve davranış kalıpları vs.)

Erkek çalışanların kadın çalışanlara yönelik tutumu nasıl ve bu durum sizi nasıl etkiliyor?

9. ÇALIŞANLAR ARASINDAKİ İLİŞKİLER

İşyeri ortamındaki arkadaşlık ilişkileriniz nasıl?

İş dışında da görüşme fırsatı bulabiliyor musunuz?

Birbirinizin özel günlerinde herhangi bir kutlama, hediyeleşme vs. yapılıyor mu?

10. İŞYERİNİN FİZİKÎ ÖZELLİKLERİ

Nasıl bir ortamda çalışıyorsunuz? (Ses/koku/ışık vs)

Çalıştığınız firma kaç kişilik?

Bu ortamda çalışmak sizi nasıl etkiliyor?

Ortamın fiziki özelliklerinden ötürü herhangi bir sağlık problemi yaşadınız mı?

İşyerinde genellikle arabesk müzik dinlenilmesi sizi nasıl etkilemektedir?

11. İŞVERENLE İLGİLİ ÖZELLİKLER

İşverenle ilişkileriniz nasıl?

İşvereniniz erkek mi?

Sıkıntılarınızı ona rahatlıkla dile getirebiliyor musunuz?

Kadın olduğunuz için işveren tarafından ayrımcılığa maruz bırakıldınız mı?

12. İŞTE KARİYER OLANAKLARI

İlk işe başladığınızda ne iş yapıyordunuz, şimdi hangi işi yapıyorsunuz?

İşte pozisyon değişimi ne şekilde gerçekleşmektedir?

Mesleki gelişim açısından size tanınan imkanlar nelerdir?

İşte yükselme açısından engeller var mı? Varsa bu engellerden biraz bahseder misiniz?

13. PANDEMİNİN İŞ YAŞAMINA ETKİSİ

Covid-19 süreci iş yaşantınızı nasıl etkiledi?

İşyeriniz bu süre boyunca hiç kapalı kaldı mı? / Kapalı kaldığı süre boyunca işveren veya devletten destek alabildiniz mi? Bu süreci nasıl atlattınız?

Salgın süresince işyerinizde sağlık açısından ne tür önlemler alındı?

14. ÇALIŞMA YAŞAMININ KADINLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Kendinizi sektöre girmeden önce ve sonra değerlendirebilir misiniz? Yaşantınızda ve kişisel durumunuzda ne gibi değişiklikler getirdiğini söyleyebilirsiniz?

İşyerinde çalışma yaşamınıza dair tanık olduğunuz sorunlar nelerdir?

Bu sorunlara yönelik herhangi bir çözüm öneriniz var mı?

15. SOSYAL YARDIMLAR

Ramazan ve kurban bayramlarında bayram harçlıkları alıyor musunuz?

Ramazanlarda kumanya, kandillerde kandil simidi vs. dağıtılıyor mu?

16. İŞ- YAŞAM DENGESİ

Evde eşinize ve çocuklarınıza vakit ayırma hususunda sıkıntılar yaşıyor musunuz? /

Evetse ne tür sıkıntılar?

Çocuklarınız varsa işe giderken onları kime bırakıyorsunuz?

17. MOBBİNG

İşyerinizde fiziksel veya psikolojik herhangi bir baskıya maruz kaldınız mı? Evetse biraz bahsedebilir misiniz?

18. SEKTÖRE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Sektörde sizi rahatsız eden durumlar nelerdir?

Olumsuz durumları iyileştirmek adına ne gibi öneriler ve çözümler sunabilirsiniz?

